

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ
ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУРЯЧЕНКО АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 347.628.42

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО
НАДАННЯ УТРИМАННЯ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ**

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____/А. М. Буряченко/

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Ватрас Володимир Антонович

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Хмельницький – 2022

АНОТАЦІЯ

Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2022.

Дисертацію присвячено дослідженню юридичної природи інституту окремого проживання подружжя, правових підстав для його встановлення та припинення, правових наслідків, які настають у зв'язку із встановленням або припиненням режиму окремого проживання подружжя, дослідженню відповідного зарубіжного та історичного досвіду.

У роботі розроблено концепцію сучасного розуміння інституту відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання, виявлення основних теоретичних та прикладних проблем цього сімейно-правового інституту, а також формування наукових висновків та пропозицій стосовно вдосконалення чинного сімейного законодавства у даній галузі дослідження.

У науковій праці проведено аналіз теоретико-правових проблем інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві; з'ясовано поняття та правову природу відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо утримання малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх непрацездатних дітей; досліджено порядок стягнення неустойки як спосіб захисту прав дитини на її утримання; з'ясовано порядок притягнення батьків до відповідальності за невиконання обов'язку утримувати дитину, в тому числі до відповідальності немайнового характеру; досліджено порядок притягнення до відповідальності дітей, онуків, подружжя за невиконання обов'язку щодо надання утримання їх непрацездатних батьків, баби, діда, іншого з подружжя, а також розкрито особливості відповідальності інших суб'єктів сімейних правовідносин;

запропоновано науково-обґрунтовані пропозиції по вдосконаленню норм сімейного законодавства, якими врегульовано питання відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання.

У дисертаційному дослідженні вперше:

1) визначено поняття «обов'язок щодо надання утримання» як особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса;

2) визначено поняття «відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання» як встановлені сімейним законодавством або договором заходи впливу на особу, яка зобов'язана надавати утримання, однак не виконала або неналежно виконала свій обов'язок щодо надання утримання, що виражається у несприятливих для боржника майнових наслідках та/або наслідках немайнового характеру, що виявляються у обмеженні ряду сімейних та інших прав особи;

3) розкрито перелік ознак обов'язку щодо надання утримання, такі як: гнучкість у обранні способу виконання; відсутність взаємності; особистий характер, хоча для утримання онуків, братів, сестер, падчерки, пасинка передбачається передавання обов'язку щодо надання утримання в силу закону як своєрідне правонаступництво; майновий характер; безоплатний характер; тривалий характер; учасниками правовідносин щодо надання утримання є лише особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку; підстави виникнення обов'язку надання утримання та припинення такого обов'язку визначені в законі або в договорі;

4) обґрунтовано, що відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві є особливим видом сімейно-правової відповідальності поряд із відповідальністю за невиконання особистого немайнового обов'язку (порушення особистого немайнового права) та обов'язків

щодо спільного майна або майна члена сім'ї (порушення права відповідної особи). Даний вид сімейно-правової відповідальності має подвійну правову природу (публічну та приватно-правову), тобто може бути застосована як учасниками сімейних відносин через застосування санкцій цивільно-правового характеру, так і суб'єктами владних повноважень або іншими особами, уповноваженими забезпечувати реалізацію конституційних, цивільних, сімейних та інших прав особи (в тому числі й права обіймати посади публічної служби, а також права, здійснення яких забезпечується через надання адміністративних послуг, видачу документів дозвільного характеру, іншими документами правового характеру), або уповноваженими застосовувати адміністративні стягнення чи покарання за окремі адміністративні та кримінальні правопорушення аліментних зобов'язань;

5) обґрунтовано необхідність розширення випадків відмови у допущенні до участі у конкурсі на заміщення окремих посад державної служби за наявності заборгованості по аліментах на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців та звільнення окремих державних службовців за наявності такої заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців, на усі посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, крім виборних;

У роботі удосконалено:

6) перелік заходів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. Зокрема, визначено наступні заходи: обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів; обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання, в тому числі повернення державі сум тимчасової державної допомоги, виплаченої дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання; позбавлення батьківських прав; самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини; звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька;

звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання; суспільно корисні роботи за вчинення адміністративного правопорушення – ухилення від сплати аліментів; штраф, громадські роботи або обмеження волі за вчинення злісного ухилення від сплати аліментів;

7) перелік видів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, зокрема запропоновано наступні критерії для класифікації: підстава виникнення відповідальності або вид невиконаного обов'язку (відповідно до нього виділяється відповідальність за невиконання аліментного зобов'язання; за невиконання обов'язку щодо виплати додаткових витрат, в тому числі що пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя, додаткових витрат на дитину, витрат на догляд і лікування батьків; за невиконання обов'язку щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі; за невиконання обов'язку щодо виплати грошових коштів, які сплачуються добровільно); суб'єкт відповідальності (відповідно до нього виділяється відповідальність: подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів, осіб, до яких влаштовано дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування); законодавство, яким визначено порядок застосування відповідальності та заходів, які застосовуються при цьому (відповідальність, передбачена сімейним законодавством, цивільним законодавством, кримінальним законодавством, законодавством про адміністративні правопорушення, законодавством інших галузей права); захід сімейно-правової відповідальності, що застосовується (відповідно до нього виділяється відповідальність, що виявляється у відповідних заходах);

8) порядок застосування тимчасових обмежень за невиконання обов'язку щодо надання утримання в умовах воєнного стану. Запропоновано застосовувати тимчасові обмеження, передбачені для боржників, які допустили тривале невиконання обов'язку щодо надання утримання не тільки за невиконання обов'язку щодо дитини, а й щодо інших учасників сімейних відносин, однак лише у випадку виникнення заборгованості по аліментах лише з вини боржника, а не лише по факту наявності такої заборгованості (наприклад, у разі невиконання

заробітної плати в період воєнного стану або з вини роботодавця, призупиненням дії трудового договору на період воєнного стану тощо);

9) договірну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Запропоновано передбачати у сімейному договорі (шлюбному договорі, договорі подружжя щодо надання утримання, договорі батьків про сплату аліментів на дитину, договорі про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків) не тільки відповідальність майнового характеру, а й немайнові санкції, в тому числі тимчасові обмеження, аналогічні передбаченим законодавством для осіб, які допустили тривалу заборгованість по виплаті аліментів;

У дисертації дістало подальшого розвитку:

10) наукові позиції щодо необхідності розширення сфери застосування ст. 196 Сімейного кодексу України. Обґрунтовано необхідність поширення положень ст. 196 Сімейного кодексу України не тільки на випадки невиконання аліментних зобов'язань батьків та дітей, а на усі випадки невиконання або неналежного виконання обов'язку щодо надання утримання учасників сімейних відносин, якщо необхідність його реалізації визначена судом або в договорі;

11) наукові позиції щодо тимчасових обмежень, які застосовуються за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Обґрунтовано, що обмеження немайнового характеру виявляються у позбавленні або обмеженні ряду сімейних, цивільних, виборчих прав, прав на участь у державній службі, інших прав особи, що можуть виступати як заходи адміністративної відповідальності, що застосовуються державним або приватним виконавцем, чи як заходи відповідальності, що застосовуються самими учасниками сімейних відносин з підстав, визначених в законодавстві або договорі;

12) погляди науковців щодо правової природи договірної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Обґрунтовано пріоритет договірного регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання перед законодавчим;

13) погляди науковців щодо негідної поведінки, зокрема обґрунтовано, що положення про те, що мачуха, вітчим можуть бути звільнені від обов'язку

утримувати падчерку, пасинка у разі негідної поведінки їх батьків порушують права малолітніх та неповнолітніх падчерки, пасинка і передбачають по суті відповідальність без вини, а тому повинні бути відмінені;

14) дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у державах Європейського Союзу, в тому числі тих держав, що є суміжними з Україною держав, інших держав, в тому числі Сполучених Штатів Америки, в частині наукового дослідження можливості врахування зарубіжного досвіду в сімейному законодавстві України;

15) дослідження змісту законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в частині наукового дослідження періоду дії законодавства Російської та Австро-Угорської імперії, а також держав, до складу яких входили західноукраїнські землі в період 20-30-х років XX ст.

Ключові слова: утримання; аліменти; обов'язок щодо надання утримання; аліментні відносини; додаткові витрати на дитину; відповідальність; заходи сімейної відповідальності; пеня; неустойка; тимчасові обмеження; позбавлення батьківських прав; ухилення від сплати аліментів.

SUMMARY

Buryachenko A. M. Liability for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance in family law. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Oblast Council, Khmelnytskyi, 2022.

The dissertation is devoted to the study of the legal nature of the institution of separate residence of spouses, the legal grounds for its establishment and termination, the legal consequences that occur in connection with the establishment or termination of the

regime of separate residence of spouses, the study of relevant foreign and historical experience.

The work developed the concept of the modern understanding of the institution of the responsibility of the subjects of family relations for failure to fulfill the obligation to provide maintenance, the identification of the main theoretical and applied problems of this family law institution, as well as the formation of scientific conclusions and proposals regarding the improvement of current family legislation in this field of research.

The paper analyzes the theoretical and legal problems of the institute of responsibility for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance in family law; the concept and legal nature of parents' responsibility for failure to fulfill the obligation to support minor children, adult disabled children is clarified; the procedure for collecting a penalty as a way of protecting the child's rights to support was investigated; the procedure for bringing parents to justice for failure to fulfill the obligation to maintain a child has been clarified, including non-property liability; the procedure for bringing children, grandchildren, and spouses to justice for failure to fulfill the obligation to provide support for their disabled parents, grandmother, grandfather, other spouse was investigated, as well as the specifics of the responsibility of other subjects of family legal relations were revealed; proposed scientific substantiated proposals for improving the norms of family legislation, which regulate the issue of the responsibility of the subjects of family relations for failure to fulfill the obligation to provide maintenance.

For the first time it is proposed in the dissertation:

1) the concept of «obligation to provide maintenance» is defined as a special type of family relationship, according to which one of the participants in family relations (the debtor) by virtue of the provisions of family legislation or the contract is obliged to provide maintenance in kind or in cash to another participant in family relations (the recipient), and the recipient of the maintenance has the right to demand from the debtor the fulfillment of his obligation, including in a court order or through the use of a notary's executive inscription;

2) the concept of «responsibility for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance» is defined as measures of influence on a person who is obliged to provide

maintenance established by family legislation or a contract, however, did not fulfill or improperly fulfilled its obligation to provide maintenance, which is expressed in property consequences unfavorable to the debtor and/or consequences of a non-property nature, manifested in the restriction of a number of family and other rights of the person;

3) the list of signs of the obligation to provide maintenance is disclosed, such as: flexibility in choosing the method of execution; lack of reciprocity; personal nature, although for the maintenance of grandchildren, brothers, sisters, stepdaughter, stepson, the transfer of the obligation to provide maintenance is provided by law as a kind of legal succession; property character; free nature; long-term character; participants in the legal relationship regarding the provision of maintenance are only persons who are in a relevant family relationship; the grounds for the obligation to provide maintenance and termination of such an obligation are defined in the law or in the contract;

4) it is substantiated that responsibility for failure to fulfill the obligation to provide maintenance in family law is a special type of family law responsibility along with responsibility for failure to fulfill a personal non-property obligation (violation of a personal non-property right) and obligations regarding joint property or the property of a member family (violation of the right of the relevant person). This type of family legal responsibility has a dual legal nature (public and private legal), that is, it can be applied both by participants in family relations through the application of civil law sanctions, and by subjects of authority or other persons authorized to ensure the implementation of constitutional, civil, family and other rights of a person (including the right to hold public service positions, as well as rights, the exercise of which is ensured through the provision of administrative services, the issuance of documents of a permissive nature, other legal documents), or authorized to apply administrative fines or punishments for individual administrative and criminal offenses of alimony obligations;

5) the need to expand the cases of refusal to participate in the competition for the replacement of certain civil service positions in the presence of child support arrears, the aggregate amount of which exceeds the sum of the relevant payments for six months, and the dismissal of certain civil servants in the presence of such arrears, is substantiated, the total amount of which exceeds the sum of the relevant payments for twelve months, for

all civil service positions and service in local self-government bodies, except for elected ones;

The following statements are improved in the thesis:

6) a list of liability measures for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance in family law. In particular, the following measures are defined: the obligation to pay a penalty, fine or interest, the obligation to compensate for damage caused by improper fulfillment of the obligation to provide maintenance, including returning to the state the sums of temporary state aid paid to children whose parents evade payment of alimony; temporary restrictions on civil, family and other rights of a person for the period before the obligation to provide maintenance; deprivation of parental rights; independent resolution of the issue of leaving Ukraine for parents who live with the child; removal of a child from parents without deprivation of their parental rights; limitation of the right of one of the parents to manage the child's property; exemption of a daughter, a son from the obligation to support the mother, father; release of the spouse from the obligation to provide maintenance; community service for the commission of an administrative offense - evading the payment of alimony; a fine, community service or restriction of freedom for malicious evasion of alimony payments;

7) a list of types of responsibility for failure to fulfill the obligation to provide maintenance in family law, in particular, the following criteria are proposed for classification: the basis for the occurrence of responsibility (according to it, responsibility is allocated for failure to fulfill the alimony obligation; for failure to fulfill the obligation to pay additional costs, including those related to the illness, disability of the second spouse, additional expenses for the child, expenses for care and treatment of parents; for failure to fulfill the obligation to provide maintenance, which is provided in kind; for failure to fulfill the obligation to pay money, which are paid voluntarily); subject of responsibility (according to him, responsibility is allocated: spouse, parents, children, other family members and relatives, persons with whom an orphan child or a child deprived of parental care is placed); the legislation that defines the procedure for applying responsibility and the measures that are applied in this case (responsibility provided for by family law, civil law, criminal law, law on administrative offenses, law of other

branches of law); the measure of family legal responsibility that is applied (according to it, the responsibility revealed in the relevant measures is allocated);

8) the procedure for applying temporary restrictions for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance under martial law conditions. It is proposed to apply temporary restrictions provided for debtors who committed a long-term failure to fulfill the obligation to provide maintenance not only for failure to fulfill the obligation in relation to the child, but also in relation to other participants in family relations, however, only in the case of alimony arrears due to the fault of the debtor, and not only due to the existence of such arrears (for example, in case of non-payment of wages during martial law or due to the fault of the employer, suspension of the employment contract for the period of martial law, etc.);

9) contractual liability for failure to fulfill the obligation to provide maintenance. It is proposed to provide in the family contract (marriage contract, spousal maintenance contract, parents' contract on the payment of child support, contract on the exercise of parental rights and duties) not only property responsibility, as well as non-property sanctions, including temporary restrictions, similar to those provided by legislation for persons who have committed long-term arrears in alimony payments;

It has received the further development in the dissertation:

10) scientific positions on the need to expand the scope of application of Art. 196 of the Family Code of Ukraine. The need to spread the provisions of Art. 196 of the Family Code of Ukraine not only for cases of non-fulfillment of alimony obligations of parents and children, but also for all cases of non-fulfillment or improper fulfillment of the obligation to provide maintenance for family members, if the need for its implementation is determined by the court or in the contract;

11) scientific positions on temporary restrictions that are applied for failure to fulfill the obligation to provide maintenance. It is substantiated that restrictions of a non-property nature are manifested in the deprivation or limitation of a number of family, civil, electoral rights, the right to participate in public service, other rights of a person, which can act as measures of administrative responsibility applied by a state or private

executive, or as measures of responsibility, which are applied by the participants of family relations themselves on the grounds specified in the legislation or the contract;

12) views of scientists regarding the legal nature of contractual liability for failure to fulfill the obligation to provide maintenance. The priority of the contractual regulation of liability for non-fulfillment of the obligation to provide maintenance over the legislative one is substantiated;

13) the views of scientists regarding inappropriate behavior, in particular, it is substantiated that the provision that the stepmother, stepfather can be exempted from the obligation to maintain a stepdaughter, stepson in the case of inappropriate behavior of their parents violates the rights of minor stepdaughters, stepson and essentially provides for liability without fault, and therefore should be canceled;

14) study of foreign experience of legal regulation of responsibility for failure to fulfill the obligation to provide maintenance in the states of the European Union including those states that are adjacent to Ukraine, other states, including the United States of America, as part of a scientific study of the possibility of taking into account foreign experience in the family legislation of Ukraine;

15) research of the content of legislation, which operated on Ukrainian lands and regulated responsibility for non-fulfillment of the obligation to provide support in the part of scientific research during the period of validity of the legislation of the Russian and Austro-Hungarian Empires, as well as the states that included Western Ukrainian lands in the period of the 20s and 30s of the 20th century.

Key words: maintenance; alimony; obligation to provide maintenance; alimony relations; additional expenses for the child; responsibility; measures of family responsibility; fine; penalty; time limits; deprivation of parental rights; alimony evasion

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 169-181. URL:

https://unz.univer.km.ua/article/download/75-76_169-181/pdf.

DOI:

<https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.18>

2. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності батьків за неналежне виконання аліментних зобов'язань за законодавством України та інших держав. *European political and law discourse*. 2021. Volume 8. Issue 2. С. 165-171. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-2/25.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.2.23>.

3. Буряченко А. М. Правова природа відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання: до питання про зміст та співвідношення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 75-81. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/download/1152/1196>. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.075>.

4. Буряченко А. М. Поняття та зміст юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. № 64. С. 94-97. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/236838/235411>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.17>.

5. Буряченко А. М. Право на утримання у сімейному праві у контексті реалізації конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 85-89..

6. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 246-248.

7. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків інших членів сім'ї та родичів за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 168-170.

8. Буряченко А. М. Додаткові обмеження, які застосовуються до суб'єктів сімейного права за невиконання аліментних зобов'язань. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали V Міжнародної науково-практичної on-line конференції* (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 269-272.

9. Буряченко А. М. Юридична відповідальність за невиконання договору подружжя про надання утримання. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 21-22 травня 2021 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 50-52.

10. Буряченко А. М. До питання про врахування негідної поведінки учасників сімейних відносин при вирішенні питання про реалізацію права на надання утримання. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 147-148.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ.....	30
1.1 Поняття та правова природа обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві та відповідальності за його невиконання	30
1.2 Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку надання утримання учасникам сімейних відносин	61
1.3 Зарубіжний досвід притягнення до відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань учасників сімейних відносин	78
Висновки до Розділу 1	92
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ УТРИМУВАТИ ДИТИНУ	98
2.1 Поняття та правова природа адміністративної та кримінальної відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо утримання малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх непрацездатних дітей.	98
2.2 Особливості застосування майнової відповідальності батьків за порушення строків виплати аліментів.....	115
2.3 Відповідальність немайнового характеру батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину.....	133
Висновки до Розділу 2	153
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ	159
3.1. Проблеми визначення відповідальності подружжя за невиконання обов'язку щодо надання утримання	159
3.2. Особливості відповідальності інших учасників сімейних відносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання	173
Висновки до Розділу 3	184

ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
ДОДАТКИ	220

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із основних прав дитини, що визнається як міжнародним правом, так і національним правом цивілізованих держав є право на утримання. Відповідно до ст. 27 Конвенції ООН про права дитини, прийнятої резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Праву дитини на утримання відповідає обов'язок батьків надавати таке утримання, який знайшов своє втілення у ст. 51 Конституції України та ст. 180 Сімейного кодексу України (надалі по тексті – СК України). Проте, на жаль, цей обов'язок не завжди добровільно виконується батьками, про що свідчить й статистика розглянутих судами справ про стягнення аліментів, попри наявність правового регулювання відповідальності батьків за порушення обов'язку здійснювати утримання дитини, визначеного у ст. 196 СК України, яка була посилена після внесення відповідних змін Законами України від 17 травня 2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» та від 7 грудня 2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів». З іншого боку, залишається незалежно врегульованим порядок притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку щодо утримання інших суб'єктів сімейних правовідносин, зокрема повнолітніх дітей щодо їх непрацездатних батьків, подружжя щодо утримання іншого непрацездатного подружжя, баби, діда щодо утримання онуків, онуків щодо баби, діда, тощо. Право на утримання цих суб'єктів сімейних відносин сімейним законодавством врегульоване, однак не гарантоване можливістю застосування заходів відповідальності на неналежне виконання або невиконання обов'язку зобов'язаної особи надавати відповідне утримання (виняток становить можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за злісне

ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, а також притягнення особи до адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців).

У зв'язку із цим, можемо стверджувати про те, що й зараз інститут відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання може бути істотно реформованим в частині забезпечення ще більшого правового захисту осіб, які мають право на надання такого утримання, передусім дітей, подружжя, батьків, інших членів сім'ї та родичів. Разом з тим, в правовій доктрині та судовій практиці має місце неоднозначне розуміння правової природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання (у законодавстві не визначено зміст поняття «обов'язок щодо надання утримання» та «відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання», що зводить її розуміння у судовій практиці як лише відповідальність за несплату аліментів, присуджених судом, зведення її тільки до обов'язку сплати пені та відсотків, попри міжгалузевий характер відповідальності, яка може стосуватися й встановлення обмежень ряду прав особи, яка допустила тривале невиконання обов'язку щодо надання утримання). Виникають в судовій практиці й питання щодо обраховування пені відповідно до ст. 196 СК України, а також щодо застосування договірної відповідальності до аліментних правовідносин. Крім того, не отримало належного дослідження питання правового регулювання притягнення до відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за законодавством країн Західної Європи, правозастосовчих проблем у зазначеній сфері.

Вказані фактори зумовлюють необхідність поглибленого дослідження даного виду відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, а також теоретико-правових та прикладних проблем у даній сфері дослідження.

Науково-теоретичною базою дисертації є наукові розробки, праці відомих українських вчених-юристів, таких як: І. В. Апопій, Л. В. Афанасьєва,

В. А. Ватрас, Н. М. Гресь, С. Д. Гринько, Л. Є. Гузь, А. В. Гузь, А. Епрікян, І. О. Єфремова, І. В. Жилінкова, О. М. Костенко, Л. В. Красицька, Т. П. Красвітна, М. В. Логвінова, О. І. Лук'янчук, М. В. Менджул, В. П. Мироненко, О. В. Оніщенко, О. С. Простибоженко, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, Л. Ю. Сайко, Л. В. Сапейко, І. Л. Сердечна, М. О. Стефанчук, Є. Д. Тонієвич, В. І. Труба, С. Я. Фурса, Є. Д. Ханович, Я. М. Шевченко, О. С. Юнін, А. С. Ярошенко та інші науковці. Аналіз наукових досліджень зазначених учених свідчить, що ці питання, внаслідок їх складності та різноплановості, потребують комплексного наукового дослідження, оскільки є лише поодинокі дослідження окремих аспектів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Зокрема, можемо відзначити дисертаційні дослідження: Є. Д. Ханович «Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей», в якому проаналізовані особливості відповідальності батьків за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань, її правової природи та видів; розроблено авторську концепцію заходів відповідальності за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей; О. І. Лук'янчук «Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством», в якій розглянуті окремі прикладні проблеми стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів із повнолітніх дітей на утримання їх непрацездатних батьків; Т. П. Красвітної «Зобов'язання подружжя по утриманню в сімейному праві», в якій проаналізовані теоретичні та прикладні проблеми притягнення до відповідальності за невиконання та (або) неналежне виконання зобов'язання подружжя по утриманню. Окремі питання відповідальності за порушення аліментних зобов'язань (передусім питання чи відносити до заходів відповідальності примусове стягнення аліментів та відшкодування заподіяної шкоди у вигляді матеріальних збитків) підняті також в дисертаціях Л. В. Сапейко «Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей», М. В. Логвінової «Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми» та Л. В. Афанасьєвої «Аліментні правовідносини в Україні». Питання визначення місця відповідальності за невиконання обов'язку серед інших

заходів відповідальності та сімейно-правових санкцій стало предметом наукових досліджень З. В. Ромовської «Захист у радянському сімейному праві» та Є. Д. Тонієвич «Санкції в сімейному праві України». Дисертаційне дослідження В. П. Мироненко «Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України» хоча і не стосується безпосередньо тематики відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, однак може бути використані певною мірою при визначенні місця цієї відповідальності в системі інших сімейно-правових санкцій; окремі аспекти виконання аліментних зобов'язань підняті й на рівні дисертаційних досліджень І. Л. Сердечної «Особисті немайнові права і обов'язки інших членів сім'ї та родичів» та М. В. Менджул «Теоретичні проблеми дії сімейного права»; дослідження джерельної бази, яка врегульовує відповідні питання знаходимо у дисертації В. А. Ватраса «Джерела сімейного права». В той же час, можемо зазначити, що не усі проблемні моменти правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, були досліджені у правовій доктрині. Зокрема, недостатньо дослідженими залишилися питання правової природи та змісту окремих видів такої відповідальності, особливості застосування договірної відповідальності та відповідальності немайнового характеру до учасників сімейних відносин, таких як батьки, інші члени сім'ї та родичі, питання розвитку законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві та зарубіжний досвід правового регулювання цього виду сімейно-правової відповідальності тощо.

На підставі вище викладеного можна зробити висновок, що дослідження питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві є актуальним, має важливе наукове значення, в тому числі і для юридичної практики.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських

стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 29 жовтня 2018 року, протокол № 3.

Мета і задачі дослідження. Мета полягає у розробленні науково-теоретичної концепції сучасного розуміння інституту відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання, виявлення основних теоретичних та прикладних проблем даного сімейно-правового інституту, а також формування наукових висновків та пропозицій стосовно вдосконалення чинного сімейного законодавства у даній галузі дослідження.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження планується вирішити наступні задачі:

- на підставі вивчення досягнень сімейно-правової доктрини здійснити аналіз теоретико-правових проблем предмету дослідження;

- з'ясувати поняття та правову природу відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо утримання малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх непрацездатних дітей;

- дослідити порядок стягнення неустойки як спосіб захисту прав дитини на її утримання;

- з'ясувати порядок притягнення батьків до відповідальності за невиконання обов'язку утримувати дитину, в тому числі до відповідальності немайнового характеру;

- дослідити порядок притягнення до відповідальності дітей, онуків, подружжя за невиконання обов'язку щодо надання утримання їх непрацездатних батьків, баби, діда, іншого з подружжя, а також розкрити особливості відповідальності інших суб'єктів сімейних правовідносин;

– запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції по вдосконаленню норм сімейного законодавства, якими врегульовано питання відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання.

Об'єктом дослідження є сімейні та цивільні правовідносини, пов'язані із реалізацією відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції, теорії, положення чинного законодавства та правової доктрини щодо визначення відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання.

Методи дослідження. Достовірність результатів наукового дослідження забезпечується використанням низки методів: діалектичного, формально-логічного, системно-структурного, історико-правового, порівняльно-правового. Їх використання дозволило визначити правову природу та особливості застосування відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. Зокрема, використання *діалектичного методу* дослідження дало змогу розкрити зміст таких понять як «обов'язок щодо надання утримання» та «відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання» (підрозділ 1.1), зміст підстав застосування відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання (підрозділи 2.1, 3.1 і 3.2). *Формально-логічний* метод дав можливість з'ясувати особливості застосування відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання учасників сімейних відносин (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2). Цей же метод використано у підрозділі 1.1 для відмежування поняття «обов'язок щодо надання утримання» від інших подібних понять. *Системно-структурний* метод дозволив у підрозділі 2.2 сформулювати основні підходи до класифікації заходів майнової відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, а у підрозділі 2.3 – розкрити види заходів немайнового характеру. У підрозділі 1.2 використано *історико-правовий* метод, що дозволило дослідити особливості правового регулювання інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за

законодавством, яке раніше діяло на українських землях. *Порівняльно-правовий* метод дав змогу дослідити відмінності у правовому регулюванні інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за законодавством України та інших держав (підрозділ 1.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням поняття та правової природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано такі наукові положення:

вперше:

1) визначено поняття «обов'язок щодо надання утримання» як особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса;

2) визначено поняття «відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання» як встановлені сімейним законодавством або договором заходи впливу на особу, яка зобов'язана надавати утримання, однак не виконала або неналежно виконала свій обов'язок щодо надання утримання, що виражається у несприятливих для боржника майнових наслідках та/або наслідках немайнового характеру, що виявляються у обмеженні ряду сімейних та інших прав особи;

3) розкрито перелік ознак обов'язку щодо надання утримання, такі як: гнучкість у обранні способу виконання; відсутність взаємності; особистий характер, хоча для утримання онуків, братів, сестер, падчерки, пасинка передбачається передавання обов'язку щодо надання утримання в силу закону як своєрідне правонаступництво; майновий характер; безоплатний характер; тривалий характер; учасниками правовідносин щодо надання утримання є лише особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку; підстави виникнення

обов'язку надання утримання та припинення такого обов'язку визначені в законі або в договорі;

4) обґрунтовано, що відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві є особливим видом сімейно-правової відповідальності поряд із відповідальністю за невиконання особистого немайнового обов'язку (порушення особистого немайнового права) та обов'язків щодо спільного майна або майна члена сім'ї (порушення права відповідної особи). Даний вид сімейно-правової відповідальності має подвійну правову природу (публічну та приватно-правову), тобто може бути застосована як учасниками сімейних відносин через застосування санкцій цивільно-правового характеру, так і суб'єктами владних повноважень або іншими особами, уповноваженими забезпечувати реалізацію конституційних, цивільних, сімейних та інших прав особи (в тому числі й права обіймати посади публічної служби, а також права, здійснення яких забезпечується через надання адміністративних послуг, видачу документів дозвільного характеру, іншими документами правового характеру), або уповноваженими застосовувати адміністративні стягнення чи покарання за окремі адміністративні та кримінальні правопорушення аліментних зобов'язань;

5) обґрунтовано необхідність розширення випадків відмови у допущенні до участі у конкурсі на заміщення окремих посад державної служби за наявності заборгованості по аліментах на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців та звільнення окремих державних службовців за наявності такої заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців, на усі посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, крім виборних;

вдосконалено:

6) перелік заходів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. Зокрема, визначено наступні заходи: обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів; обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання, в тому числі повернення державі сум тимчасової державної допомоги, виплаченої дітям, батьки

яких ухиляються від сплати аліментів; тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання; позбавлення батьківських прав; самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини; звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька; звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання; суспільно корисні роботи за вчинення адміністративного правопорушення – ухилення від сплати аліментів; штраф, громадські роботи або обмеження волі за вчинення злісного ухилення від сплати аліментів;

7) перелік видів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, зокрема запропоновано наступні критерії для класифікації: підстава виникнення відповідальності (відповідно до нього виділяється відповідальність за невиконання аліментного зобов'язання; за невиконання обов'язку щодо виплати додаткових витрат, в тому числі що пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя, додаткових витрат на дитину, витрат на догляд і лікування батьків; за невиконання обов'язку щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі; за невиконання обов'язку щодо виплати грошових коштів, які сплачуються добровільно); суб'єкт відповідальності (відповідно до нього виділяється відповідальність: подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів, осіб, до яких влаштовано дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування); законодавство, яким визначено порядок застосування відповідальності та заходів, які застосовуються при цьому (відповідальність, передбачена сімейним законодавством, цивільним законодавством, кримінальним законодавством, законодавством про адміністративні правопорушення, законодавством інших галузей права); захід сімейно-правової відповідальності, що застосовується (відповідно до нього виділяється відповідальність, що виявляється у відповідних заходах);

8) порядок застосування тимчасових обмежень за невиконання обов'язку щодо надання утримання в умовах воєнного стану. Запропоновано застосовувати

тимчасові обмеження, передбачені для боржників, які допустили тривале невиконання обов'язку щодо надання утримання не тільки за невиконання обов'язку щодо дитини, а й щодо інших учасників сімейних відносин, однак лише у випадку виникнення заборгованості по аліментах лише з вини боржника, а не лише по факту наявності такої заборгованості (наприклад, у разі невиконання заробітної плати в період воєнного стану або з вини роботодавця, призупиненням дії трудового договору на період воєнного стану тощо);

9) договірну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Запропоновано передбачати у сімейному договорі (шлюбному договорі, договорі подружжя щодо надання утримання, договорі батьків про сплату аліментів на дитину, договорі про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків) не тільки відповідальність майнового характеру, а й немайнові санкції, в тому числі тимчасові обмеження, аналогічні передбаченим законодавством для осіб, які допустили тривалу заборгованість по виплаті аліментів;

набули подальшого розвитку:

10) наукові позиції щодо необхідності розширення сфери застосування ст. 196 СК України. Обґрунтовано необхідність поширення положень ст. 196 СК України не тільки на випадки невиконання аліментних зобов'язань батьків та дітей, а на усі випадки невиконання або неналежного виконання обов'язку щодо надання утримання учасників сімейних відносин, якщо необхідність його реалізації визначена судом або в договорі ;

11) наукові позиції щодо тимчасових обмежень, які застосовуються за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Обґрунтовано, що обмеження немайнового характеру виявляються у позбавленні або обмеженні ряду сімейних, цивільних, виборчих прав, прав на участь у державній службі, інших прав особи, що можуть виступати як заходи адміністративної відповідальності, що застосовуються державним або приватним виконавцем, чи як заходи відповідальності, що застосовуються самими учасниками сімейних відносин з підстав, визначених в законодавстві або договорі;

12) погляди науковців щодо правової природи договірної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Обґрунтовано пріоритет договірного регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання перед законодавчим;

13) погляди науковців щодо негідної поведінки, зокрема обґрунтовано, що положення про те, що мачуха, вітчим можуть бути звільнені від обов'язку утримувати падчерку, пасинка у разі негідної поведінки їх батьків порушують права малолітніх та неповнолітніх падчерки, пасинка і передбачають по суті відповідальність без вини, а тому повинні бути відмінені;

14) дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у державах Європейського Союзу, в тому числі тих держав, що є суміжними з Україною держав, інших держав, в тому числі Сполучених Штатів Америки, в частині наукового дослідження можливості врахування зарубіжного досвіду в сімейному законодавстві України;

15) дослідження змісту законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в частині наукового дослідження періоду дії законодавства Російської та Австро-Угорської імперії, а також держав, до складу яких входили західноукраїнські землі в період 20-30-х років XX ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації у:

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень поняття та правової природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права» (акт про реалізацію результатів наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 17.08.2022 року, додаток В);

– у *нормотворчому процесі* – для удосконалення сімейного законодавства у сфері визначення поняття та правової природи відповідальності за невиконання обов’язку щодо надання утримання (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Буряченка Анатолія Миколайовича у законотворчу діяльність від 23.06.2022 року № 04-26/13-2002/01491(949155), додаток Б);

– у *правозастосовній діяльності* судових та інших юрисдикційних органів – при вирішенні спорів, що виникають із сімейних правовідносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на таких наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах: Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року), Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев’ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.), V Міжнародній науково-практичній on-line конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 21-22 травня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Двадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 10 наукових працях, зокрема в 3 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у наукових періодичних виданнях іншої держави, 6 тезах доповідей на конференціях та інших наукових заходах.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних

джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 236 сторінок, з них основного тексту – 197 сторінок. Список використаних джерел складається з 218 найменувань і міститься на 24 сторінках, чотири додатки розміщено на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

1.1 Поняття та правова природа обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві та відповідальності за його невиконання

Сім'я є основою повноцінного суспільства. Сімейні відносини будуються на любові, взаєморозумінні, підтримці один одного членами сім'ї. Її характер, ступінь матеріального благополуччя, духовне та моральне здоров'я багато в чому визначають обличчя людини, її суспільна і трудова активність, правильне виховання підростаючого покоління і, врешті решт, успіхи і досягнення всього суспільства. Моральним обов'язком батьків є турбота про свою дитину, її виховання, розвиток та становлення як особистості. Цей процес нерозривно пов'язаний з наданням матеріальної допомоги дітям, що не досягли повноліття, повнолітнім непрацездатним дітям та повнолітнім дітям, які продовжують навчання [182, с. 334]. В той же час, як показує практика виконання аліментних зобов'язань, не завжди вони виконуються, навіть зважаючи на існуючий, в цілому належний механізм забезпечення стягнення аліментів та додаткових витрат на дитину, а також коштів на утримання інших суб'єктів сімейних відносин, які мають право на надання утримання. В такому разі відповідальність в аліментних правовідносинах виступає як один із основних засобів захисту інтересів учасників аліментного зобов'язання, тому її удосконалення має важливе юридичне та соціальне значення. Вище викладене зумовлює необхідність удосконалення правового інституту відповідальності за неналежне виконання або невиконання учасниками сімейних відносин своїх аліментних зобов'язань, в тому числі в аспекті даного дисертаційного дослідження [32, с. 76].

В той же час, належне наукове дослідження інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві не може бути

достатньо обґрунтованим без вияснення правової природи зобов'язання щодо надання утримання, його поняття та змісту, суб'єктів даного зобов'язання (оскільки воно не обмежується зобов'язаннями батьків щодо власних дітей; у сімейному праві обов'язок щодо надання утримання мають майже усі члени сім'ї за наявності ряду умов, таких як здатність надавати утримання, неможливість надання утримання іншими особами, наявність потреби щодо надання утримання тощо), а також переліку осіб, яким потенційно надаватиметься відповідне утримання. Лише після цього є можливим проведення огляду доктринальних джерел, присвячених питанню відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві, щоб визначити напрямки здійснення даного дисертаційного дослідження.

Слід зазначити, що поняття обов'язку щодо надання утримання у сімейному законодавстві та у сімейно-правовій доктрині до цього часу не визначено. В сімейному законодавстві лише зазначається на наявності обов'язку надання утримання в суб'єктів сімейних відносин, передусім в подружжя та батьків, однак визначення цього поняття або розкриття окремих його елементів у СК України немає. Зокрема, у ст. 75 СК України, яка присвячена визначенню праву одного із подружжя на утримання, зазначено, що право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу [189]. В даному випадку можемо відмітити те, що законодавець зазначає поняття «утримання» та «аліменти» поруч як ідентичні. В той же час, аналіз ст. ст. 76, 84, 86, 88, 91, 180, 199, 202, 266 – 268 СК України дозволяє прийти до висновку, що в СК України переважно використовується поняття «утримання» без прив'язки до поняття «аліменти». У ст. 77 СК України зазначається, що утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою; за рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі [189]. Як бачимо, в даному випадку поняття «аліменти» використовується для визначення конкретного утримання, яке надається подружжю за рішенням суду (відповідні кошти або утримання у натуральній

формі). Однак, виходячи зі змісту ст. 80 СК України, яка зазначає, що аліменти присуджуються одному з подружжя у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі [189], можемо визнати, що аліменти є по суті коштами, які присуджуються як спосіб виконання обов'язку подружжя утримувати інше подружжя. Як синонім коштів визначені аліменти і у ст. 179 СК України; у ч. 3 ст. 181 СК України прямо зазначається, що за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі [189]. Цим самим поняття «кошти на утримання» та «аліменти» ототожнюються. Аналогічно у ст. 193 СК України говориться про «стягнення аліментів та інших коштів на дитину». З іншого боку, аналіз СК України дозволяє сказати, що в ньому не визначений обов'язок по виплаті аліментів як обов'язок учасника сімейних відносин, хоча у ст. 196 СК України, якою визначена відповідальність особи, яка допустила заборгованість по виплаті аліментів, зазначається, що ця відповідальність стосується особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками [189]. Цим самим, в СК України визнається існування такого обов'язку, хоча незрозумілим залишається питання як цей обов'язок співвідноситься із обов'язком щодо надання утримання.

Вище викладене змушує нас звертатися до сімейно-правової доктрини, яка досліджує питання співвідношення понять «утримання» і «обов'язок щодо надання утримання» й понять «аліменти» і «аліментне зобов'язання».

Узагальнивши основні підходи, які склалися у теорії сімейного права можемо зазначити на наступних:

1) ототожнення понять «аліменти» і «утримання», а отже й зобов'язань щодо надання утримання та аліментів – розмежування цих понять не проводиться;

2) чітке розмежування поняття аліментів та утримання: аліменти стосуються виключно примусового стягнення грошових коштів на утримання членів сім'ї, а обов'язок щодо надання утримання передбачає добровільне його виконання; у разі необхідності примусового його виконання і звернення до суду щодо стягнення аліментів, відбувається трансформація зобов'язання щодо надання утримання у

аліментне;

3) розгляд аліментного зобов'язання як виду зобов'язання щодо надання утримання.

Представником першого підходу, який ототожнює обов'язок щодо надання утримання та аліментне зобов'язання, є зокрема Є. М. Ворожейкін, який визначає аліменти як допомогу, яка надається одним членам сім'ї іншими [43, с. 116], тобто по суті аліменти, на думку дослідника, є реалізацією обов'язку щодо надання утримання без розмежування на кошти, які надаються добровільно певним членам сім'ї іншими членами для задоволення їх потреб, та кошти, що сплачуються примусово за рішенням суду [183, с. 34]. Аналогічно, аліменти як матеріальне утримання, що надається однією особою іншій на умовах, встановлених сімейним законодавством або згодою сторін, причому платником визначає Я. М. Шевченко [56, с. 40]. В. Скрипник визначає аліментні зобов'язання як особливі правовідносини, в яких одна особа зобов'язана надавати утримання іншій, а остання має право таке утримання вимагати. Аліментні зобов'язання виникають через визначені у сімейному законодавстві юридичні факти – наявність між суб'єктами сімейних відносин, і загальні умови, які є підставою для аліментування (неповноліття чи непрацездатність) [192, с. 61]. З. В. Ромовська при визначенні поняття аліментів зводить по суті їх до надання утримання, яке надається добровільно одним членом сім'ї іншому і яке може здійснюватися як шляхом постачання їжі, забезпечення одягом, доглядом та іншим у натурі, так і в грошах, а також до коштів на утримання, якщо вони надаються аліментнозобов'язаною особою примусово [177, с. 7]. Хоча в подальшому науковець все ж розрізняє поняття «аліменти» та «утримання»: термін «утримання» найчастіше вживається в словосполученні «утримання надається» (ч. 1 ст. 77, ст. 78 СК України), тоді як «аліменти стягуються» чи «присуджуються судом» (ч. 2 ст. 77, статті 79, 80 СК України), що вказує на таку їх ознаку, як примусовий (зобов'язальний) характер сплати; термін «аліменти» використовується виключно у поєднанні зі словами «присуджуються», «стягуються», а отже можна зробити висновок, що «аліменти» трактуються як кошти, як певна грошова сума [179, с. 206]. Л. В. Афанасьєва даючи

визначення аліментного зобов'язання (як правовідношення, що виникає на підставі передбачених у законі юридичних фактів, за якими одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – подружжя, жінку (чоловіка) за умови тривалого спільного проживання без реєстрації шлюбу, родича або свояка певного ступеня спорідненості чи свояцтва, особу, яка взяла у свою сім'ю дитину, що є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, вихователя, а остання вправі вимагати виконання даного обов'язку [24, с. 61]), по суті зводить його до обов'язку щодо надання утримання. Так само ототожнює ці поняття Л. В. Сапейко. Науковець зазначає, що аліменти являють собою кошти на утримання, спрямовані на створення нормальних умов існування певного члена сім'ї або кількох її членів, що їх потребують, за рахунок зобов'язаних осіб; певні кошти, які надаються аліментнозобов'язаною особою уповноваженій особі з метою реалізації аліментного зобов'язання [183, с. 35-36].

Другий підхід на правову природу аліментів, утримання, обов'язку щодо надання утримання та аліментного зобов'язання звужує аліментні зобов'язання до обов'язку щодо надання утримання, який здійснюється примусово відповідно до рішення суду, яким виплата аліментів присуджується. Як зазначає О. С. Іоффе, обов'язок батьків по утриманню дітей ще не є аліментним обов'язком, а перетворюється в аліментний лише за наявності певних умов, якими є розірвання шлюбу між батьками або ухилення одного з них від участі в утриманні дитини; аліментним зобов'язанням є правовідносини, спрямовані на забезпечення примусового виконання в точно встановлених розмірах обов'язку одного члена сім'ї по наданню утримання іншому [69, с. 260-262]. Про трансформацію права отримувати утримання у право отримувати аліменти у разі невиконання обов'язку щодо надання утримання, в результаті чого виникає аліментне зобов'язання зазначає й Л. В. Красицька [80, с. 244]. Як правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана при наявності умов, передбачених законом, утримувати іншу сторону, членів своєї сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання даного обов'язку, розглядає аліментне зобов'язання З. В. Ромовська [177, с. 9]. О. В. Розгон визначає, що утримання – це кошти, які передаються у добровільному порядку одним із

батьків, хто проживає окремо від дитини, на користь дитина, а аліменти – це кошти, які стягуються у примусовому порядку у частці від доходу того з батьків, хто проживає окремо від дитини, та (або) у твердій грошовій сумі в порядку примусового провадження [175, с. 76].

Останній підхід до розуміння сутності зобов'язання щодо надання утримання та аліментного зобов'язання, їх співвідношення є більш поширеним у сімейно-правовій доктрині. Так, як зазначає Л. М. Пчелінцева, аліменти – це засоби на утримання, які у передбачених законом випадках одні з членів сім'ї зобов'язані виплачувати на користь інших членів сім'ї; терміни «утримання» та «аліменти» не співпадають, аліменти є різновидом утримання (більш вузьким поняття), яке виплачується певній особі за угодою сторін або за рішенням суду. Тобто в інших випадках обов'язок надання утримання не є аліментним. В той же час, визначення аліментного зобов'язання, дане науковцем – сімейні правовідносини, відповідно до яких одні з членів сім'ї зобов'язані надавати утримання іншим членам сім'ї, а останні вправі його вимагати, не дає можливості розмежувати його від поняття зобов'язання щодо надання утримання. В. П. Мироненко, визначаючи аліменти як утримання, яке одна особа зобов'язана надати іншій особі, з якою вона пов'язана сімейними правовідносинами за наявності умов, передбачених законом або договором [92, с. 183], розмежовує аліментне зобов'язання та зобов'язання щодо надання утримання. На думку В. І. Труби, поняття «утримання» є більш широким поняттям, ніж «аліменти», оскільки включає в себе взаємний обов'язок доглядати, забезпечувати членів сім'ї засобами до існування, який виконується як добровільно, так і примусово, чи вимушено у разі виникнення права на утримання у когось із учасників сімейних правовідносин, який не здатен утримувати себе через порушення або недостатність особистих здібностей. А «аліментні зобов'язання» («аліменти») співвідносяться з поняттям «утримання» як частина з цілим, оскільки відображають саме примусове чи вимушене виконання обов'язку з утримання [200, с. 45]. С. Я. Фурса розглядає аліменти як суму, що має виплачувати той з батьків, який проживає окремо від дитини, тобто поняття аліменти пов'язує з рішенням суду [187, с. 560]. Із нею погоджується О. А. Шершньова [214, с. 68].

Говорячи про справедливість того чи іншого підходу на розуміння поняття обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, його співвідношення із аліментним зобов'язанням та розрізнення понять «утримання та «аліменти», можемо зазначити наступне.

Аліменти за своєю природою є грошовими коштами, які за рішенням суду присуджуються до періодичної виплати особою, яка зобов'язана надавати утримання (виходячи зі змісту ст. ст. 77, 181 СК України). З іншого боку, у ст. 78 СК України, яка визначає право подружжя укласти договір про надання утримання, передбачає, що істотними умовами цього договору є умови, розмір та строки виплати аліментів. Аналогічно, у ст. 99 СК України передбачається можливість визначення у шлюбному договорі права на утримання, в тому числі й умови, розмір та строки виплати аліментів. У ст. 189 СК України визначена можливість батьків укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати, при цьому положення про цей договір містяться у розділі СК України, що присвячений обов'язку матері, батька утримувати дитину. Також у ст. 196 СК України, яка визначає відповідальність за прострочення сплати аліментів на дитину передбачає, що вона настає у разі вини особи у такому простроченні аліментів, які вона зобов'язана сплачувати за рішенням суду або за домовленістю батьків (тобто за договором між ними) [189]. Цим самим, допускається, що аліменти як грошові кошти на утримання особи, яка потребує утримання, можуть бути передбачені в сімейному договорі.

О. М. Нечаєва визначає ознаки аліментів як об'єкту аліментного зобов'язання, визначає такі їх ознаки: слугують одним із джерел існування дитини в сім'ї; мають чітко цільове призначення – утримання дитини; їх оплата здійснюється щомісячно, тобто регулярно; являють собою обов'язок кожного із батьків незалежно від рівня їх економічної спроможності; мають виключно особистий характер; дозволяють підтримувати той рівень матеріального забезпечення дитини, який в змозі дати йому один із батьків; виплачуються з моменту народження дитини і припиняються після досягнення ним повноліття; виплачуються на кожну дитину, де б вона не знаходилася (в тому числі у разі

влаштування її у прийомну сім'ю, дитячий будинок тощо); виплачуються незалежно від забезпеченості дитини, наявності або відсутності у неї майна; їх виплата зберігається навіть у разі позбавлення батьківських прав або їх обмеженні та розглядається як обов'язок, злісне невиконання якого є кримінально караним діянням. В цілому можемо погодитися із даними ознаками аліментів, хоча вони стосуються лише аліментів, які сплачуються батьками на утримання дітей.

Якщо ж визначити ознаки аліментів, які сплачуються щодо утримання інших учасників сімейних відносин, можна визначити дещо інші ознаки. Ознаки аліментів як одних із джерел існування дитини в сім'ї, їх цільового призначення, регулярності їх виплати та особистого характеру притаманні й аліментам, які сплачуються для утримання інших учасників сімейних відносин. В той же час, для інших аліментних зобов'язань можна простежити інші часові рамки їх існування (наприклад, для аліментів на повнолітню дитину такими рамками є час навчання дитини в період, коли вона не досягла двадцяти трьох років; для аліментів на утримання батьків – період їх непрацездатності тощо). Ознака підтримання аліментами того рівня матеріального забезпечення, яке в змозі надати зобов'язана особа, впливає із положення ч. 2 ст. 182 СК України, що передбачає, що розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Також у ч. 2 ст. 272 СК України зазначається на мінімальному розмірі аліментів на дитину з боку інших членів сім'ї та родичів, що по суті впливає із положень ч. 2 ст. 182 СК України. Щодо інших отримувачів аліментів, відповідного положення про мінімальний розмір аліментів та те, що розмір аліментів має бути необхідним та достатнім, сімейне законодавство не передбачає. Така ознака аліментів як їх виплата незалежно від забезпеченості отримувача аліментів, притаманна лише аліментам на утримання малолітньої та неповнолітньої дитини. Так, аліменти на утримання подружжя або батьків виплачуються за умов, якщо зобов'язана особа може надавати допомогу, а уповноважена – потребує такої допомоги у зв'язку із непрацездатністю, вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення; аліменти на повнолітніх дітей – якщо останні продовжують навчання і у

зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, а батьки – можуть надавати матеріальну допомогу; для аліментів по утриманню інших членів сім'ї та родичів значення також має неможливість надавати утримання особами, які б мали першочерговий обов'язок надавати утримання, однак з поважних причин таке утримання надане не може бути. Якщо ж говорити про злісне невиконання аліментних зобов'язань учасниками сімейних відносин, то воно передбачає кримінальну відповідальність лише у випадках, якщо це зобов'язання батьків щодо малолітніх та неповнолітніх дітей та повнолітніх дітей щодо їх непрацездатних батьків [189]. Таким чином, аліментам в цілому притаманні ознаки їх цільового призначення, регулярності їх виплати та особистого характеру; також саме аліменти є тими коштами, які виплачуються примусово, їх виплата присуджується судом або визначається в сімейному договорі (який може бути примусово виконаний через механізм виконавчого напису нотаріуса).

З іншого боку, аліменти не є єдиними коштами, які сплачуються на утримання іншого учасника сімейних відносин. Так, у ст. 90 СК України зазначається на обов'язку дружини, чоловіка брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою, каліцтвом другого подружжя; у ст. 185 СК України зазначається про додаткові витрати на дитину, тобто витрати, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо); у ст. 206 СК України зазначається на обов'язку повнолітніх дітей брати участь у витратах на догляд і лікування батьків, якщо вони є тяжко хворими або особами з інвалідністю [189]. Ці грошові кошти стосуються здійснення наперед не передбачених витрат, які повинні понести зобов'язані особи задля забезпечення належного розвитку, життя та здоров'я уповноваженої особи, однак не є регулярними і не присуджуються судом (хоча останній може зобов'язати стягнути ці кошти із зобов'язаної особи). Також зобов'язана особа, здійснюючи право на утримання уповноваженої особи, може здійснювати таке утримання виходячи із власних можливостей та потреб уповноваженої особи, без формального присудження аліментів судом (такі кошти не будуть аліментами, але будуть утриманням).

Говорячи про додаткові витрати на дитину, в науковій літературі

зазначається, що аліменти необхідні, щоб забезпечити базові матеріальні умови для життя дитини, однак часто виникають ситуації, коли діти потребують додаткових, більш значних коштів для нормального розвитку. Як зазначив Верховний Суд у своїй постанові від 31 січня 2020 року у справі № 484/2230/17, особливі обставини можуть бути зумовлені, як негативними (хвороба), так і позитивними фактами (схильність дитини до музики, що потребує купівлі музичного інструменту, або до певного виду спорту, що вимагає додаткових матеріальних витрат, або дитина потребує оздоровлення та відпочинку біля моря чи на гірському курорті). Наявність таких обставин підлягає доведенню особою, яка пред'явила такий позов [114]. Такими витратами зокрема є витрати, пов'язані із навчанням у закладі середньої, передвищої та вищої освіти, за умови погодження необхідності понесення таких витрат із іншим із батьків дитини та доведеності існування особливих обставин, які зумовлені необхідністю саме платного навчання дитини, а не навчання за бюджетні кошти; розвиток здібностей дитини, що зумовлює необхідність понесення витрат на гуртки, заняття, які розвивають конкретні здібності дитини, придбання спортінвентарю, музичного інструменту, витрати на участь у змаганнях та конкурсах, витрати на вивчення іноземних мов, підтверджені відповідними нагородами, які одержували діти або характеристиками; витрати на оздоровлення та лікування (зокрема, систематичні витрати, понесені у зв'язку з постійною хворобою дитини, фізичними травмами). З іншого боку, у судовій практиці не відноситься до додаткових витрат на дитину навчання дитини з метою здобуття професійної освіти, витрати одного із батьків на відвідування дитиною спортивної секції та дитячого гуртка, витрати на відвідування дитиною приватного дитячого садка, вартість поїздки та відпочинку на морі, придбаних медикаментів першої необхідності і харчування (без надання доказів наявності потреби в такому відпочинку, викликаній хронічною хворобою, лікуванням), придбання шкільного одягу, взуття та шкільного приладдя [209].

Утримання в натуральній формі (про такий спосіб виконання обов'язку щодо надання утримання зазначено у ст. ст. 77 та 181 СК України) також не є аліментами, хоча і є утриманням в сімейно-правовому розумінні. Як зазначає Л. В. Сапейко, це

може бути систематична передача продуктів харчування, придбання одягу для дитини та інших необхідних речей. Аліментнозобов'язана особа не відраховує в цьому випадку певної суми грошей, а надає забезпечення в натурі, про що необхідно зазначити в договорі. Але узгодження цього питання між сторонами має відповідати інтересам та потребам дитини [183, с. 65]. В той же час, сімейне законодавство не передбачає можливості присудження в судовому порядку виконання обов'язку щодо надання утримання в натуральній формі – ні якщо така можливість не була визначена у договорі, ні у випадку, якщо в договорі про таку можливість було зазначено.

Таким чином, в поняття «утримання» входять аліменти, сплата яких присуджена судом або визначена договором; інші грошові кошти, в тому числі які сплачуються добровільно; витрати, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткові витрати на дитину; витрати на догляд і лікування батьків; утримання, яке надається в натуральній формі.

Обов'язок щодо надання утримання включає в себе аліментне зобов'язання, а також інші види зобов'язань щодо надання утримання.

У сімейно-правовій доктрині, при визначенні основних рис аліментного зобов'язання визначали наступні:

1) гнучкість у обранні способу виконання. Дана ознака впливає із положення ст. 77 та 78 СК України, відповідно до яких утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою; за рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі і сплачуються щомісячно (хоча за взаємною згодою можуть бути виплачені наперед); подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів (в принципі, можливим є й визначення способу виконання відповідного зобов'язання). Аналогічно, відповідно до ст. 181 СК України, способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними або за рішенням суду; спосіб стягнення аліментів, визначений рішенням суду, змінюється за рішенням суду за позовом одержувача аліментів. Батьки мають право

укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати (ст. 189 СК України) [189]. Як бачимо, ця ознака притаманна не тільки аліментним зобов'язанням, оскільки за домовленістю між подружжям, батьками, може бути визначено способи виконання зобов'язань щодо утримання безвідносно до можливості примусового виконання відповідних зобов'язань. Тому відповідна ознака притаманна й зобов'язанням щодо надання утримання, примусове виконання яких рішенням суду або договору не визначалося;

2) відсутність взаємності, тобто виконання аліментних зобов'язань батьками не зумовлює зустрічного обов'язку дітей надавати утримання (безоплатний характер аліментного зобов'язання) [92, с. 307-308; 207, с. 77] – останні надають утримання батькам за умови непрацездатності батьків, потребі у наданні утримання та досягнення повноліття самими дітьми (ст. 202 СК України). Невиконання батьками своїх обов'язків щодо утримання дітей у минулому може стати підставою для суду звільнити дітей від обов'язку утримувати своїх батьків якщо буде встановлено, що мати, батько не сплачували аліменти на утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків (ч. 1 ст. 204 СК України). Безумовною підставою для того, щоб повнолітні діти не мали зобов'язань щодо утримання своїх батьків є позбавлення останніх батьківських прав (ч. 2 ст. 202 СК України) [189]. В той же час, зазначене не означає взаємність, хоча і свідчить про зв'язок між можливістю реалізації аліментних зобов'язань повнолітніх дітей щодо їх батьків та із фактом виконання/невиконання таких зобов'язань самими батьками щодо цих дітей в період їх неповноліття. З іншого боку, якщо говорити про зобов'язання по утриманню безвідносно до сплати саме аліментів, а саме в частині добровільного виконання такого обов'язку, то ч. 1 ст. 75 СК України передбачає, що дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного [189], що свідчить про взаємність даного зобов'язання саме щодо подружжя. Однак, такої ознаки ми не можемо простежити в зобов'язанні по добровільному наданні утримання дітям з

боку батьків, батькам з боку дітей, іншим членам сім'ї та родичам з боку інших членів сім'ї та родичів. Виняток становить обов'язок надання утримання мачусі, вітчиму їх падчеркою, пасинком, який виникає лише за умови, якщо мачуха, вітчим надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років (ч. 1 ст. 270 СК України); це ж саме стосується відносин щодо надання утримання особі, з якою проживала зобов'язана особа до досягнення нею повноліття не менше п'яти років (ст. 271 СК України);

3) особистий характер, тобто аліментне зобов'язання не може бути передане іншій особі, а повинне бути виконане виключно зобов'язаною особою; смерть зобов'язаної особи зумовлює припинення аліментного зобов'язання [92, с. 183; 207, с. 77]. В той же час, дана ознака притаманна передусім українському сімейному праву, оскільки зокрема французьке сімейне законодавство передбачає можливість зокрема спадкування аліментних зобов'язань [47, с. 116]. Також фактично можна говорити про передання аліментного зобов'язання у разі настання таких юридичних фактів як смерть, визнання особи померлою, неможливість батьків надавати належне утримання, якщо ми говоримо про аліментні зобов'язання баби, діда, братів та сестер, мачухи, вітчима, особи, у сім'ї якої виховувалася дитина. З іншого боку, відповідні зобов'язання є самотійними, а не зобов'язаннями батьків, хоч і виникають у разі, якщо останні не можуть бути виконані з об'єктивних причин. Якщо ж ми говоримо про зобов'язання щодо надання утримання, які виконуються поза присудженням судом аліментів, то такі зобов'язання також мають особистий характер в силу природи відповідних зобов'язань, оскільки сімейне законодавство не передбачає передачі таких зобов'язань; відповідні аліментні договори можуть визначати лише умови здійснення обов'язку щодо надання утримання, однак не можуть відчужувати його;

4) майновий характер [207, с. 77] – впливає із сутності зобов'язання, що полягає у необхідності понесення грошових або майнових витрат у натуральній формі на утримання особи;

5) тривалий характер [92, с. 183, 307; 207, с. 78] – утримання надається протягом тривалого часу (протягом шлюбу, протягом трьох років догляду за

дитиною, коли колишній подружжя, що здійснював догляд не мав можливості працювати, зайняти відповідну посаду тощо, протягом навчання повнолітньої дитини або на період до здобуття повноліття дитиною тощо) або необмежений час (наприклад, протягом часу непрацездатності колишнього подружжя).

Є. Д. Ханович виділяє додатково також наступні ознаки аліментних зобов'язань: їх учасниками можуть бути тільки особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку; цільове призначення аліментів (останні відповідно до ч. 1 ст. 179 СК України розпорядження аліментами здійснюється виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини); аліментні зобов'язання не підлягають зворотному стягненню та зарахуванню за зустрічними вимогами платника аліментів; на платежі за аліментними зобов'язаннями не допускаються стягнення за боргами отримувача [207, с. 77-79], однак лише перша ознака є визначальною для обов'язку щодо надання утримання – дійсно, він виникає лише у разі наявності сімейних відносин між особами; в інших випадках утримання теж можливе, однак не як сімейний обов'язок, а як цивільний (наприклад в силу положень договору про довічне утримання). В. Скрипник вказує, що аліментні зобов'язання виникають через визначені у сімейному законодавстві юридичні факти – наявність між суб'єктами сімейних відносин, і загальні умови, які є підставою для аліментування (неповноліття чи непрацездатність) [192, с. 61]. Що стосується інших зазначених Є. Д. Ханович ознак, вони притаманні саме аліментам як виду платежу у зобов'язаннях щодо надання утримання, а не самому зобов'язанню.

В російській науковій літературі із сімейного права частим є виділення такої ознаки, як те, що підстави виникнення аліментних зобов'язань визначені в законі (зокрема, С. О. Муратова, П. В. Крашенінніков, Л. М. Пчелінцева). Не можемо погодитися із даним твердженням. На нашу думку, умови виплати аліментів можуть бути визначені як в законі (тобто в СК України), так і в договорі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 99 СК України, сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором [189]. Якщо ж

говорити про надання інших (крім аліментів) видів утримання, то умови їх виплати визначаються за домовленістю сторін, як це вже зазначалося вище.

Як зазначає В. П. Мироненко, для припинення аліментних правовідносин не вимагається додаткового рішення суду [92, с. 307-308] Можна погодитися із тим, що припинення аліментного зобов'язання відбувається із ряду підстав, серед яких немає відповідного судового рішення про відповідне припинення виплати аліментів; така виплата припиняється передусім з причин: поновлення працездатності або реєстрації повторного шлюбу (у разі виплати аліментів відповідно до ст. 75 СК України); припинення вагітності, народження дитини мертвою, передання дитини на виховання іншій особі (у разі виплати аліментів відповідно до ст. 84 СК України); у разі досягнення дитиною повноліття (у разі виплати аліментів відповідно до ст. ст. 180, 265, 269 СК України); у разі припинення навчання (у разі виплати аліментів відповідно до ст. 199 СК України); у разі поновлення працездатності (у разі виплати аліментів відповідно до ст. ст. 202, 266, 270, 271 СК України); у разі досягнення повноліття та/або одруження (у разі виплати аліментів відповідно до ст. 267 СК України); у разі укладання договору про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати, а також у разі позбавлення права на утримання судом (стосується випадків виплати аліментів подружжю або фактичному подружжю, малолітнім або неповнолітнім дітям). Суд може лише змінити розмір аліментів (ст. ст. 192, 273 СК України); виняток становить випадок, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби (ст. 188 СК України), коли передбачається можливість звільнення від сплати аліментів (по суті припинення аліментного зобов'язання за рішенням суду) [189]. Останнє можна повною мірою застосувати і щодо інших обов'язків щодо надання утримання – вони припиняються із підстав, визначених в законі або договорі.

Таким чином, можемо визначити, що ознаками обов'язку щодо надання утримання є: гнучкість у обранні способу виконання, тобто учасники відповідних правовідносин самостійно обирають якими способами та на яких умовах їх

надавати утримання; відсутність взаємності, тобто виконання зобов'язання не зумовлює зустрічного обов'язку надавати утримання, хоча й впливає на можливість такого надання; особистий характер, тобто аліментне зобов'язання не може бути передане іншій особі, хоча для утримання онуків, братів, сестер, падчерки, пасинка передбачається таке передавання в силу закону як своєрідне правонаступництво; майновий характер, тобто утримання передбачає саме матеріальне забезпечення особи; безоплатний характер, тобто відсутність обов'язку в подальшому компенсувати витрачені у порядку здійснення обов'язку утримання кошти; тривалий характер, тобто як правило утримання здійснюється регулярно протягом визначеного часу, коли особа має право на утримання; учасниками правовідносин щодо надання утримання є лише особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку (в іншому випадку таке утримання має не сімейний, а цивільно-правовий характер і здійснюється наприклад відповідно до договору довічного утримання); підстави виникнення обов'язку надання утримання та припинення такого обов'язку визначені в законі або в договорі.

Отже, можемо визначити обов'язок щодо надання утримання як особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса.

Повертаючись до тематики нашої дисертації, слід зупинитися на відповідальності, яка настає за неналежне виконання зобов'язань щодо надання утримання. Така відповідальність, зважаючи на її визначення саме у СК України в правовій доктрині передусім відноситься до сімейно-правової.

Сімейно-правова відповідальність в юридичній літературі виділяється як: встановлені сімейним законодавством заходи державного впливу на винного правопорушника, що виражається у позбавленні його суб'єктивного права чи у

додаткових несприятливих майнових наслідках; сукупність особистих немайнових, а в окремих випадках – майнових заходів примусу, що обмежують або припиняють окремі сімейні права, або які зупиняють їх здійснення, а також які встановлюють додаткові обов'язки; що передбачені сімейним законодавством, які застосовуються судом або іншим уповноваженим органом до осіб, які вчинили сімейне правопорушення або які допустили іншу дію (бездіяльність), що розглядається сімейним законодавством як підстава для відповідальності; певний правовий стан учасника сімейних правовідносин, що полягає у відчутті на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового чи майнового характеру [63, с. 122-123]; як ретроспективна відповідальність, що виражається у покладенні на особу несприятливих наслідків за скоєне правопорушення, як захід державного примусу, що полягає у позбавленні або обмеженні винної особи у суб'єктивних особистих чи майнових правах з метою переконання у необхідності виконання певного комплексу морально-правових обов'язків щодо сім'ї [90].

Більшість науковців (Є. Ворожейкін, Г. Матвєєв, В. Рясенцев, В. Яковлєв) розглядає сімейно-правову відповідальність як самостійний вид відповідальності, заходи якого можуть застосовуватися лише до членів певної сім'ї. При цьому заходи сімейно-правової відповідальності передбачають застосування до правопорушників додаткових заходів впливу у вигляді позбавлення прав, обмеження терміну їх дії, зменшення обсягу прав або збільшення обсягу обов'язків, покладення на певну особу обов'язку відшкодувати заподіяну нею моральну шкоду [186, с. 102-103].

Як бачимо, сімейно-правова відповідальність розглядається як сукупність заходів державного примусу, що застосовуються до учасника сімейних відносин і передбачають позбавлення або обмеження його суб'єктивних прав, в тому числі сімейних, а також як певний правовий стан, який утворюється в результаті застосування відповідних заходів примусу (заходів сімейно-правової відповідальності). Слід зазначити, що поняття «сімейно-правова відповідальність» та «відповідальність у сімейному праві» не є тотожними. Як зазначає М. В.

Логвінова, інститут відповідальності в сімейному праві має комплексний характер і містить норми цивільного, сімейного, адміністративного й кримінального права; відповідальність у сімейному праві – поняття ємне, що містить як заходи сімейно-правової відповідальності, так і заходи відповідальності інших правових галузей — цивільної, адміністративної та кримінальної [85, с. 216]. Саме тому в дисертації доцільно буде розглянути не тільки заходи відповідальності за невиконання обов’язку щодо надання утримання, передбачені СК України, а й іншими актами законодавства, в тому числі й про кримінальну та адміністративну відповідальність.

М. В. Логвінова, визначаючи природу сімейно-правової відповідальності зазначила, що заходи сімейно-правової відповідальності передбачають застосування до правопорушників (якими можуть бути лише члени сім’ї) додаткових заходів впливу у вигляді позбавлення прав, обмеження строку їх дії, зменшення обсягу прав або збільшення обсягу обов’язків, покладення на певну особу обов’язку відшкодувати заподіяну нею моральну шкоду. До того ж, у науці сімейного права панує думка, що сімейно-правова відповідальність зводиться не до додаткових зобов’язань, а до позбавлення права, і такі майнові санкції, як стягнення збитків і неустойки, в даній галузі не застосовуються. Проте, керуючись нормами СК України, можна стверджувати, що не тільки позбавлення права, але й обмеження особистого чи майнового права слід розглядати як захід сімейно-правової відповідальності. А оскільки заходи відповідальності спрямовані на покарання винного правопорушника, то заходи сімейно-правової відповідальності виконують каральну функцію. Однак, слід зауважити, що заходи сімейно-правової відповідальності характеризуються відновлюючою функцією, яка притаманна цивільно-правовій відповідальності в сімейному праві, що застосовується при правопорушеннях в аліментних зобов’язаннях [87, с. 179; 88, с. 109].

Так, у нормах СК України передбачено застосування майнових санкцій за невиконання аліментних зобов’язань, зокрема, в ч. 1 ст. 196 СК України закріплено право одержувача аліментів на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. При винному

утворенні заборгованості на зобов'язану особу можна покласти відповідальність у вигляді відшкодування збитків, проте не в повному обсязі, а в частині, яка не покрита неустойкою, що в свою чергу буде виконувати превентивну функцію відповідальності і в більшій мірі захищатиме права одержувача. В даному контексті, варто зауважити, що кодексом не передбачено такого заходу захисту порушених прав одержувача аліментів, завдяки якому можна було «компенсувати» несприятливі наслідки неотримання аліментів вчасно. На думку М. В. Логвінової, в зазначеній ситуації можна скористатись ч. 1 ст. 1167 Цивільного кодексу України, яка передбачає відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю. Але СК України, на жаль, не передбачає можливості відшкодування моральної шкоди в аліментних зобов'язаннях, що обумовлюється, на наш погляд, принципом несення кожним ризику вибору контрагента-учасника сімейних відносин [88, с. 109-110]. В будь-якому випадку підставою виникнення правовідносин відповідальності в сімейному праві є винна поведінка члена сім'ї, який порушив норми сімейного законодавства шляхом недозволеного посягання на внутрисімейні правовідносини (склад сімейного правопорушення) [87, с. 180]. Елементами такого складу крім протиправної поведінки та вини особи називають також наявність заподіяної шкоди (хоча остання не є обов'язковим елементом). З іншого боку, диспозиція ст. 170 СК України, яка визначає підстави застосування відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав дозволяє сказати, що не завжди винна поведінка батьків може призвести до застосування цього заходу (тому що поняття «інші випадки, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання» допускає й не тільки винні дії особи, що призвели до небезпеки для дитини; наразі такими можуть бути й наслідки наприклад існуючого збройного конфлікту, коли дитина потрапляє в небезпеку не з вини її батьків.

Говорячи про наслідки сімейного правопорушення як елемент, за якого є можливим застосування заходів сімейно-правової відповідальності, слід зазначити, що у сімейних відносинах частим є застосування саме моральної (а не матеріальної) шкоди. Можна погодитися із М. В. Логвіною, що в одних випадках

відповідальність може настати тільки за наявності шкоди, а в інших – наявність цього елементу не обов'язкова. Зокрема, заподіяння шкоди внаслідок протиправної поведінки слід брати до уваги при ухиленні від сплати аліментів, при порушенні прав подружжя на майно, наприклад внаслідок вчинення правочину без згоди другого з подружжя, при порушенні умов шлюбного договору. У тих випадках, коли наслідки протиправної поведінки включаються до складу сімейного правопорушення, необхідним його елементом є причинний зв'язок між протиправною поведінкою та її наслідками [87, с. 182; 88, с. 112].

Говорячи про правову природу сімейно-правової відповідальності, слід погодитися із виділеними позицією М. В. Логвінової щодо переліку рис, які дозволяють відмежувати її від інших видів відповідальності. Такими рисами на її думку є:

1) виходячи із того, що суб'єктом сімейної відповідальності є суб'єкт сімейних відносин, яким є фізичні особи, пов'язані між собою шлюбом, родинністю, усиновленням та деякими формами влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, які наділені законом сімейними правами і обов'язками [36, с. 196], перелік суб'єктів відповідальності інших видів ширший і не пов'язаний із віднесенням до сім'ї [88, с. 112];

2) сімейна відповідальність є переважно імперативною, тобто порядок її застосування, види сімейних санкцій встановлені сімейним законодавством або нормами інших галузей права, хоча обмежено й допускається встановлення відповідальності майнового або немайнового характеру у договорі між учасниками сімейних відносин (однак це стосується лише сімейно-правової відповідальності приватно-правового характеру);

3) сімейно-правова відповідальність передусім полягає у позбавленні сімейного права (наприклад, при позбавленні батьківських прав чи права на утримання), обмеженні такого права (наприклад, при відібранні дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав) або покладанні на винну особу нового обов'язку, в тому числі обов'язку сплатити пеню або проценти (хоча їх можна

розглядати також як компенсаційну санкцію, тобто певною мірою й як захід захисту порушеного права на утримання) [88, с. 114-115].

Додатково слід уточнити, що ми поділяємо думку про розширене тлумачення поняття сімейно-правової відповідальності, тобто віднесення до неї не тільки відповідальності, що передбачена нормами сімейного права, а й нормами інших галузей права, але саме за невиконання сімейних обов'язків або порушення сімейних прав. В той же час, Є. Д. Ханович зазначає, що в науковій літературі, зокрема З. В. Ромовська [180, с. 112] та І. В. Апопій [21, с. 242], розмежовуються поняття «сімейно-правова відповідальність» та «відповідальність у сімейному праві», причому перша обмежується лише заходами, що передбачені сімейним законодавством [207, с. 179]. На нашу думку, не має значення нормами якої галузі врегульовані заходи відповідальності; основним для віднесення її до сімейно-правової має стати невиконання сімейного обов'язку чи порушення сімейного права, що врегульовані сімейним законодавством і те, що така винною особою у такому правопорушенні, як і потерпілою, є учасник сімейних відносин.

Говорячи про правову природу власне відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, то можемо зазначити, що поруч із тими рисами, які притаманні їй як сімейно-правовій відповідальності окремого виду, можемо визначити ще важливу ознаку: ця відповідальність має подвійну правову природу.

З одного боку, вона має приватно-правовий характер, зважаючи на те, що значна частина заходів відповідальності застосовується самими учасниками сімейних відносин через визначення сум неустойки або процентів у договорі або звернення з вимогою сплатити пеню або проценти, передбачені ст. 196 СК України до боржника або із відповідним позовом до суду. В цьому аспекті сімейна відповідальність за своїм змістом буде схожою на відповідальність за невиконання цивільних зобов'язань. Як буде в подальшому зазначатися у дисертації (передусім у підрозділі 2.3) учасники сімейних відносин вправі застосовувати заходи відповідальності немайнового характеру, що виявляється у обмеженні ряду прав особи, наприклад, коли особа позбавляється права на утримання у разі, якщо

попередньо вона сама не виконувала відповідного обов'язку (тобто негідно поводитися у сімейних відносинах).

Хоча переважно, говорячи про застосування тимчасових обмежень прав суб'єктами владних повноважень або іншими особами, уповноваженими забезпечувати реалізацію конституційних, цивільних, сімейних та інших прав особи (в тому числі й права обіймати посади публічної служби, а також права, здійснення яких забезпечується через надання адміністративних послуг, видачу документів дозвільного характеру, іншими документами правового характеру), можемо визнати, що таке застосування здійснюється передусім як прояв публічної влади. Також публічно-правовий характер має відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у разі, якщо відповідні заходи охоплюються положеннями кримінального законодавства або законодавства про адміністративні правопорушення і їх застосовуються відповідні уповноважені суб'єкти як адміністративні стягнення або кримінальні покарання.

Аналіз сімейно-правової доктрини дозволяє сказати про відсутність точно виражених критеріїв класифікації сімейно-правової відповідальності, в тому числі відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, однак на нашу думку основним критерієм має стати підстава виникнення сімейно-правової відповідальності, відповідно до якого можна виділити: відповідальність за невиконання особистого немайнового обов'язку або порушення особистого немайнового права; відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання (порушення відповідного права особи, що його має); відповідальність за невиконання обов'язків щодо спільного майна або майна члена сім'ї (порушення права відповідної особи).

Говорячи про класифікацію власне права учасника сімейних відносин на утримання, то на нашу думку можна виділити наступні критерії для класифікації:

1) підстава виникнення відповідальності – відповідно до нього можемо виділити: відповідальність за невиконання аліментного зобов'язання; за невиконання обов'язку щодо виплати додаткових витрат, в тому числі що пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя, додаткових витрат на дитину, витрат на

догляд і лікування батьків; за невиконання обов'язку щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі; за невиконання обов'язку щодо виплати грошових коштів, які сплачуються добровільно;

2) суб'єкт відповідальності – відповідно до нього можемо виділити відповідальність: подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів, осіб, до яких влаштовано дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування;

3) законодавство, яким визначено порядок застосування відповідальності та заходів, які застосовуються при цьому – відповідно до нього можемо виділити відповідальність, передбачена сімейним законодавством, цивільним законодавством, кримінальним законодавством, законодавством про адміністративні правопорушення, законодавством інших галузей права;

Ще одним із критеріїв класифікації сімейно-правової відповідальності мали б стати ті сімейно-правові санкції, що виявляються у заходах сімейно-правової відповідальності. Однак, проведення відповідної класифікації потребує спочатку звернення до сімейно-правової доктрини.

І. О. Єфремова визначає заходи сімейно-правової відповідальності як певні неvigідні стягнення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення сімейного правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, та тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки, встановлені законом [61, с. 24].

Говорячи про конкретні заходи сімейно-правової відповідальності, можна зазначити, що в сімейно-правовій доктрині щодо цього наявна дискусія.

Так, Ю. Ф. Беспалов виділяє такі заходи сімейно-правової відповідальності батьків як: позбавлення або обмеження батьківських прав; виплата неустойки; призупинення права батьків на захист та представництво дитини; відмова у поновленні батьківських прав; відмова у наданні батькам інформації про дитину, інші заходи, передбачені законодавством або договором, серед яких повинні бути також: відшкодування шкоди здоров'ю дитини при позбавленні батьківських прав,

їх обмеженні, скасування усиновлення, опіки (піклування), розірвання договору про прийомну сім'ю; призупинення права батьків (осіб, які їх замінюють) на захист та представництво дитини терміном від 1 місяця до 1 року; виправні роботи, в тому числі догляд за дітьми, які знаходяться в установах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; надання звіту про виконання батьківських прав, прав усиновителя, опікуна, піклувальника, прийомних батьків. Щодо останнього навряд можемо визнати його заходом відповідальності, оскільки в силу п. 4.11. Правил опіки і піклування [126], п. 21 Положення про прийомну сім'ю [101], п. 104 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [104] такий звіт складається щорічно незалежно від того, наскільки належно виконуються обов'язки опікуна, піклувальника, прийомних батьків чи усиновителя. Також виникають питання і щодо відмови у поновленні батьківських прав – сімейне законодавство передбачає можливість поновлення сімейних прав у разі зміни поведінки особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав (ч. 4 ст. 169 СК України) і не передбачає відмову у такому поновленні саме як наслідок протиправної поведінки особи. Таким наслідком стало позбавлення батьківських прав, а неможливість їх поновлення – це наслідок того, що відповідна протиправна поведінка продовжується і не припинена. Виникає питання й щодо таких санкцій як відмова у наданні батькам інформації про дитину, призупинення права батьків на захист та представництво дитини; українське законодавство не передбачає таких заходів сімейно-правової відповідальності.

І. О. Єфремова виділяє наступний перелік заходів сімейно-правової відповідальності: визнання шлюбу недійсним; позбавлення права одного з подружжя на рівну частку під час поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя; позбавлення батьківських прав; позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; недійсність усиновлення; скасування усиновлення [62, с. 43], однак виділений нею перелік не є вичерпним.

І. В. Апопій виділяє наступні заходи: несприятливі наслідки для недобросовісного подружжя в разі недійсності шлюбу; позбавлення батьківських прав (зокрема усиновлювача); відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав у результаті винної протиправної поведінки; скасування усиновлення через винну протиправну поведінку усиновлювача; звільнення опікуна, піклувальника від виконання своїх обов'язків через винну протиправну поведінку; дострокове розірвання патронатного договору через винну протиправну поведінку патронатного вихователя; позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем через винну протиправну поведінку особи; зменшення одному з подружжя частки у спільній сумісній власності через винну протиправну поведінку; позбавлення одного зі суб'єктів сімейних відносин права на одержання аліментів або обмеження його строком. До заходів цивільної відповідальності за сімейні правопорушення належать: усунення від спадкування недобросовісного подружжя у недійсному шлюбі батьків, що позбавлені батьківських прав щодо дитини, суб'єктів сімейних правовідносин, що ухилялися від обов'язку з утримання спадкодавця; стягнення неустойки з платника аліментів, що ухилявся від сплати без поважних причин [21, с. 242]. Можемо погодитися із тим, що науковець відносить усунення від спадкування недобросовісного подружжя до заходів цивільно-правової відповідальності, однак щодо стягнення неустойки з платника аліментів, така відповідальність визначена у ст. 196 СК України і стосується лише учасника сімейних відносин, а саме одного із батьків, і стосується саме невиконаного сімейного обов'язку – обов'язку щодо надання утримання малолітній або неповнолітній дитині. Тому можемо стверджувати, що така відповідальність не є цивільною, а має саме сімейно-правовий характер.

Виходячи із вище викладеного, можемо виділити такі заходи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, визначивши наступні:

1) обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів (він визначений у ст. 196 СК України, а також фактично може бути виведений із диспозиції статей,

якими визначається можливість укладання договорів щодо надання утримання та цивільно-правового принципу свободи договору, що може бути застосовано до правовідносин, врегульованих сімейними договорами; також відповідний обов'язок передбачений ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» як адміністративне стягнення, що застосовується за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік);

2) обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання (впливає із положень сімейного законодавства і може передбачатися й договором, яким урегульовано питання виконання обов'язку щодо надання утримання; питання щодо можливості відшкодування моральної шкоди і чи може воно розглядатися як захід сімейної відповідальності, в тому числі за порушення зобов'язань щодо надання утримання розглянемо у другому розділі дисертації);

3) тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання (частина цих обмежень визначена в Законі України «Про виконавче провадження» і є по суті адміністративною відповідальністю і застосовується на підставі постанови державного виконавця за невиконання боржником своїх обов'язків у виконавчому провадженні; частина ж – визначена іншим законодавством і передбачає застосування обмежень вже по самому факту наявності заборгованості за відповідний період органом, уповноваженим сприяти у реалізації прав, що обмежуються; перелік і зміст цих обмежень більш детально буде визначений у підрозділах 1.3, 2.1 і 2.3, враховуючи дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання встановлення тимчасових обмежень для боржників у зобов'язаннях щодо надання утримання);

4) позбавлення батьківських прав (відповідно до ст. 164 СК України підставами для застосування цього заходу є те, що батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, або

ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти. Прикладом такого ухилення може бути й ненадання утримання дитині);

5) самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною (виходячи із положень ч. 5 ст. 157 СК України);

6) відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (відповідно до положень ст. 170 СК України, яка визначає ті ж підстави для відібрання, як і для позбавлення батьківських прав);

7) обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини (відповідно до ч. 5 ст. 177 СК України можливе здійснення такого обмеження з підстав позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків, які можуть бути застосовані за неналежне виконання обов'язку щодо утримання дитини);

8) звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька (в силу положень ч. 1 ст. 204 СК України, яка визначає в якості підстави ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків, в тому числі у разі, якщо мати, батько не сплачували аліменти на утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків);

9) звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання (відповідно до ч. 5 ст. 75 СК України, права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом);

10) дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї (п. 6 Положення про прийомну сім'ю визначає серед підстав припинення такого договору невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей [101]);

11) дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу (п. 4 Положення про дитячий будинок сімейного типу визначає, що однією із підстав розірвання такого договору є невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей [100]);

12) дострокове припинення договору про патронат над дитиною (п. 30 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя визначає, що такий договір припиняється у разі виникнення у сім'ї патронатного вихователя умов чи наявності фактів, несприятливих для перебування дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, або обставин (якими можуть бути й ненадання утримання дитині) [53]);

13) скасування усиновлення, якщо воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання (п. 1 ч. 1 ст. 238 СК України) [189];

14) звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків у разі невиконання нею/ним своїх обов'язків (ст. 251 СК України [189], ч. 3 ст. 75 Цивільного кодексу України [211]);

15) позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем. Зокрема, відповідно до п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя кандидатом у патронатні вихователі не можуть бути особи, які позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені, стосовно яких було прийнято рішення органу опіки та піклування або суду про відібрання дитини, були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями), патронатними вихователями дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу), або договір про патронат над дитиною було розірвано з їх вини [53]. Аналогічні положення стосуються кандидатів у прийомні батьки (п. 14 Положення про прийомну сім'ю [101]), а також осіб, можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК України [189]), опікунами, піклувальниками (ч. 3 ст. 244 СК України [189]);

16) заходи адміністративної відповідальності у формі суспільно корисних робіт, що застосовуються за несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання відповідно до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

17) заходи кримінальної відповідальності у формі штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту або обмеження волі, що настають за зліснє ухилення від сплати аліментів щодо дитини або непрацездатних батьків відповідно до положень ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України (питання правової природи такої відповідальності детально розглянемо в підрозділі 2.1 дисертації).

Проблемним в правовій доктрині залишається питання віднесення примусового стягнення аліментів у судовому порядку до заходів сімейної відповідальності. Так, на думку одних учених (Є. М. Ворожейкіна, О.Й. Пергамент), стягнення аліментів у судовому порядку саме по собі вже є юридичною відповідальністю, оскільки обов'язок тут здійснюється в результаті владного примусового втручання держави. Те, що ніяких додаткових обов'язків до тих, які батьки мали до моменту покладення на них юридичної відповідальності, не виникає, не вважається принциповим. Поряд із цим свого часу пропонувалося виділяти як специфічну рису сімейно-правової відповідальності те, що вона не виражається у формі покладання додаткового обтяження на зобов'язану особу [50, с. 9]. Про віднесення сплати аліментів до сімейних санкцій зазначає також З. В. Ромовська [176, с. 40].

Однак, як правильно вважає М. В. Антокольська, виконання аліментного обов'язку під примусом – не захід відповідальності, оскільки не створює для правопорушника ніяких додаткових обмежень до вже існуючого обов'язку. Крім того, тут не ставиться питання про вину [19, с. 7]. Тому виконання обов'язку під примусом слід віднести до санкцій, які є засобом захисту, а не відповідальності. Дійсно, при виконанні аліментного обов'язку примусово після втручання

компетентного державного органу – суду, мова не може йти про покладання додаткового обов'язку до вже існуючого. Суди лише упорядковують ті правовідносини, які мали здійснюватися самостійно зацікавленими особами. Аліментні зобов'язання існують незалежно від порядку їх виконання – добровільного чи примусового. В останньому випадку звернення до суду з вимогою про стягнення аліментів є засобом захисту права на одержання утримання від зобов'язаних осіб. В той же час, зміст можливих негативних наслідків для осіб, які неналежно виконують свої аліментні зобов'язання відрізняються залежно від суб'єктного складу. На думку окремих учених, широке розуміння відповідальності, коли примусове виконання обов'язку саме по собі вважається мірою відповідальності, призводить до фактичної безвідповідальності, оскільки така відповідальність нічим не обтяжує правопорушника, окрім примусового виконання того обов'язку, який існував незалежно від (без) правопорушення [26, с. 101]. Аналогічно, М. І. Байрачна зазначає, що стягнення аліментів у примусовому порядку не є відповідальністю, а є виконанням основного обов'язку в примусовому порядку [27, с. 138].

З іншого боку, стягнення з боржника сум наданої тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів (що відбувається відповідно до положень ч.ч. 8 та 9 ст. 181 СК України та Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року № 189), через повернення їх в судовому порядку до Державного бюджету України, на нашу думку, все ж є заходом відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, зважаючи на наступне [103; 189].

По-перше, якщо при примусовому стягненні аліментів боржник лише примушується до виконання обов'язку, який він має відповідно до сімейного законодавства або договору, то у випадку повернення тимчасової державної допомоги, поряд із обов'язком сплати аліментів виникає додатковий обов'язок – обов'язок повернути держави виплачену дитині суму тимчасової державної

допомоги. Підставою виникнення такого обов'язку є зникнення підстав, які стали підставою для виплати відповідної державної допомоги – виникненням можливості стягнення аліментів із зобов'язаної особи, в тому числі у зв'язку із встановленням місця проживання (перебування) особи, виникненням в неї можливості сплачувати аліменти у зв'язку із виникненням відповідних джерел або майна, заробітку тощо. В такому випадку зобов'язаній особі органом соціального захисту повідомляється про суму сплаченої тимчасової допомоги, яка підлягає поверненню та строк її повернення; у разі, якщо особа не повертає відповідні кошти протягом встановленого строку, їх стягнення здійснюється в судовому порядку [103].

По-друге, повернення сум тимчасової державної допомоги не звільняє платника аліментів від сплати заборгованості по аліментах за період, коли відповідна допомога виплачувалася іншому з батьків на утримання дитини. А отже, за відповідною особою залишається обов'язок ліквідувати заборгованість по аліментах.

По-третє, за своєю суттю повернення тимчасової державної допомоги до Державного бюджету України є по суті формою відшкодування збитків, але не дитині, якій не виплачувалися аліменти, а державі.

Таким чином, можемо зазначити на тому, що обов'язок щодо надання утримання – це особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса.

Обов'язок щодо надання утримання включає в себе аліментне зобов'язання, а також інші види зобов'язань щодо надання утримання, такі як обов'язки щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

За невиконання обов'язку щодо надання утримання можуть виникати наступні заходи відповідальності: обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів, обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання (в тому числі шляхом повернення тимчасової державної допомоги дітям, батьки якої ухиляються від сплати аліментів); тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання; позбавлення батьківських прав; самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини; звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька; звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання; дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків; позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; суспільно корисні роботи за вчинення адміністративного правопорушення – ухилення від сплати аліментів; штраф, громадські роботи або обмеження волі за вчинення злісного ухилення від сплати аліментів.

1.2 Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку надання утримання учасникам сімейних відносин

Одним із основних юридичних обов'язків, які мають члени сім'ї, зокрема подружжя, батьки та діти, є обов'язок утримувати іншого члена сім'ї, який не може це зробити у зв'язку із неповноліттям, навчанням, доглядом за дитиною або непрацездатністю. При цьому, цей обов'язок є взаємним: зобов'язані утримувати як батьки своїх малолітніх або неповнолітніх дітей, так і повнолітні діти – своїх непрацездатних батьків, працездатне подружжя зобов'язане утримувати

непрацездатне подружжя, в тому числі колишне, тощо. Такі ж обов'язки мають також брати та сестри, баба, дід, прабаба, прадід, внуки та правнуки, мачуха, вітчим та пасинок, падчерка, фактичний вихователь та дитина, взята у сім'ю фактичного вихователя. Зважаючи на те, що не завжди зазначені обов'язки виконуються добровільно, в сімейному законодавстві протягом останнього часу здійснюється удосконалення правового регулювання відносин не лише з приводу встановлення обов'язку щодо утримання членів сім'ї, а й відносин щодо притягнення до відповідальності зобов'язаної особи, яка добровільно не виконує свої аліментні зобов'язання [33, с. 170].

Перші пам'ятки українського права, такі як «Руська правда» та Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років, на жаль не містили норм, які врегульовували аліментні правовідносини між подружжям, батьками та дітьми, а також іншими членами сім'ї. В той же час, побічно ці питання врегульовувалися нормами про опіку над малолітніми дітьми, які залишилися без батьків – п. 99 Просторової редакції «Руської правди» передбачав встановлення опіки над дітьми та їх майном найближчому родичу у випадку, якщо мати дітей повторно одружиться (в іншому випадку опікуном ставала мати дітей) [33, с. 171]. Опікуну передавалося майно (в тому числі худоба і челядь), яке він отримував при свідках та зобов'язувався передати дітям після досягнення віку, з якого вони можуть самостійно піклуватися про себе [207, с. 35]. По суті надання відповідного майна ставало тією гарантією, що опікун піклуватиметься про малолітніх дітей, які залишилися без батьків. На жаль, відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання малолітнім або неповнолітнім дітям з боку опікуна «Руська правда» не передбачала; аналогічно не передбачалася й відповідальність за ненадання утримання малолітнім або неповнолітнім дітям з боку їх батьків. В принципі Просторова редакція «Руської правди» та інші акти державної влади Київської князівської держави не передбачали обов'язку щодо надання утримання дітям з боку батьків. Викликана ця обставина була тим, що відповідні положення врегульовувалися актами канонічного права, які передусім містили норми

візантійського права про обов'язки батьків на утримання, виховання дітей, їх захист та влаштування їх у дорослому житті [98, с. 461].

Аналогічно актами канонічного права врегульовувалися обов'язки щодо надання утримання дружині з боку її чоловіка. Саме останній мав обов'язок надавати утримання дружині за рахунок власного майна [98, с. 258]. Як зазначає Т. П. Красвітна, у цей час гарантією забезпечення цього обов'язку було придане, яке передавалося з жінкою до родини чоловіка з метою допомоги йому у веденні господарства [77, с. 28-29]. Як зазначає К. А. Неволін, придане (віно) протягом шлюбу знаходиться в управлінні чоловіка, хоч і залишається власністю дружини. Віно повертається дружині лише у разі припинення шлюбу у натурі або дружині відшкодовується вартість приданого. В той же час, візантійське право допускало передання віна дружині у фактичне володіння для того, щоб вона могла утримувати себе та своїх рідних, в тому числі батька, який знаходиться на засланні, або свого бідного чоловіка або братів [98, с. 261-262]. Відповідальність за ненадання утримання дружині з боку її чоловіка, тодішнє сімейне законодавство не передбачало; останнє не містилося навіть серед дозволених підстав для розірвання шлюбу.

Відповідно до положень п.п. 93, 95, 101 – 103 Просторової редакції «Руської правди» були визначені обов'язки щодо надання «виділу» з майна померлого чоловіка для вдови (який йшов на її утримання), а також обов'язок її утримання (якщо вона не одружиться повторно) з боку її синів; непрямо також визначається обов'язок щодо утримання синами померлого своїх незаміжніх сестер, яких вони зобов'язані видати заміж [208, с. 37-38]. Таким чином врегульовувалися аліментні зобов'язання повнолітніх дітей щодо своїх батьків (передусім матері, яка залишилася вдовою), а також братів щодо своїх сестер, у разі, якщо їх батько помер. Однак і в цьому випадку, законодавство не містило відповідальності за невиконання відповідного обов'язку.

Входження українських земель до складу Королівства Польського та Великого князівства Литовського, Руського та Жемойтського, які 1569 року об'єдналися у єдину державу – Річ Посполиту, зумовило поступове поширення на

ці землі законодавства цих держав. Основними нормативно-правовими актами, якими були врегульовані сімейні відносини поруч з актами канонічного права стали Литовські статuti, прийняті 1529, 1566 та 1588 роках. Литовські статuti також містили норми про опіку над малолітніми дітьми, які крім управління майном, також включали в себе обов'язки щодо утримання малолітніх дітей вдовою, а у випадку її одруження – родичами, як правило, старшим повнолітнім братом малолітніх дітей (п. 6 розділу 4 Литовського статуту 1529 року, артикул 10 розділу 5 Литовського статуту 1566 року, артикул 11 розділу 5 Литовського статуту 1588 року) [74, с. 26, 105, 234-235; 195, с. 138-139; 196, с. 113]. Однак у випадку невинуватених витрат наданого їй в опіку майна вона позбавляється права опіки і має відшкодовувати дітям збитки зі своєї частки спадщини, якщо ж її майно не перекриває суми збитків, то їх мають відшкодовувати поручителі [207, с. 37]. В той же час, Литовські статuti визначаючи питання опіки спочатку не передбачали прямо обов'язку опікуна здійснювати утримання підопічного, хоча управління його майном фактично це повинно було передбачати. Однак вже починаючи з Литовського статуту 1566 року передбачався обов'язок опікуна «мати дітей в доброму та цнотливому вихованню, науках та достатку» (артикул 4 розділу 6 Литовських статутів 1566 та 1588 років) [74, с. 107, 239; 195, с. 143-144; 196, с. 119]. В той же час, зазначені правові акти не містили норм про відповідальність опікуна за невиконання свого обов'язку щодо утримання підопічних, належно відповідальність була прописана лише щодо неналежного виконання обов'язку щодо управління майном підопічного [33, с. 171].

Литовські статuti, аналогічно «Руській правді» прямо не передбачали обов'язку чоловіка надавати утримання дружині. В той же час, окремими нормами Литовського статуту 1529 року (п.п. 1, 2-6 розділу 4 Статуту, врегульовувалися питання надання дружині чоловіком віна з третьої частини майна чоловіка, яке надавалося дружині в користування, а в подальшому успадковувалося її дітьми; при цьому, у разі повторного одруження віно втрачалося, однак його вартість відшкодовувалася дітьми, яким віно передавалося. У разі, якщо дружині не було забезпечено віно, вона отримувала частку у спадковому майні чоловіка нарівні із

своїми синами [74, с. 25-26; 77, с. 29]. У наступних Статутах Великого князівства Литовського 1566 року передбачалося, що батько дружини мав, перш ніж віддати дівчину заміж та дати чоловікові за неї посаг або виправу, взяти від зятя запис із печаткою та його підписом, яким він третю частку свого нерухомого майна записував за жінкою. Такий запис мав бути здійснений у державних органах, якщо обидві сторони погоджувалися на всі умови [74, с. 103-104, 231-232; 195, с. 134-136; 196, с. 110-111]. Цим самим, як вірно зазначає Т. П. Красвітіна, була встановлена законодавча регламентація відносин, які стосувалися майнового забезпечення шлюбу та утримання дружини після його припинення; на законодавчому рівні була зафіксована система надання утримання дружині на випадок смерті чоловіка або розірвання шлюбу з його вини, яка полягала у наданні їй чоловіком третини свого нерухомого майна у користування довічно. При цьому потреба чоловіка в утриманні до уваги не бралася і ніяк не регулювалася [77, с. 29]. В той же час, відповідальність за ненадання дружині утримання в цей період законодавчо також була відсутня.

В період існування Української гетьманської держави (так зване «Військо Запорозьке», пізніше – «Гетьманщина»), продовжували зберігати чинність більшість норм Литовських статутів, звичаєвого та канонічного права, які все ж нерідко суперечили одне одному, що створювало певні труднощі для їх застосування. Це призвело до того, що у 1743 року був підготовлений збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ». Під час складання збірника були використані Литовський статут, Магдебурзьке право, гетьманські універсали, деякі російські закони, українське звичаєве право [70, с. 201]. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року як проект кодифікації існуючих в Українській гетьманській державі звичаєвих норм сімейного права, містив ряд норм, пов'язаних із тематикою нашого дисертаційного дослідження. Так, у період Гетьманщини засобом утримання дружини продовжував залишатися посаг, який передавався дружиною до сім'ї чоловіка, та віно, яким управляв за свого життя чоловік, а після його смерті вдова вступала у користування цим майном та отримувала з нього прибуток, який забезпечував їй прожиток [77, с. 30]. Однак,

крім норм власне щодо обов'язку про надання утримання, «Права, за якими судиться малоросійський народ» містили ряд важливих положень щодо відповідальності за невиконання цього обов'язку. Так, артикул 12 Глави 12 збірника надавав батькам право позбавляти дітей спадщини, якщо вони залишили батьків своїх в похилих літах без належного їм прожитку [74, с. 551]. Таким чином, вже в XVIII столітті в законодавстві України вперше бачимо обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків, хоч і не підкріплений нормою про відповідальність за його порушення (крім можливості позбавлення права на спадщину).

В кінці XVIII ст. українські землі, які раніше входили до складу Речі Посполитої опинилися у складі Російської імперії, за виключенням Східної Галичини та Північної Буковини, які увійшли до складу Австрійської імперії. Спочатку на цих землях зберігали чинність норми звичаєвого права, канонічного права та Литовських статутів, однак згодом вони втратили чинність у зв'язку із поширенням на них положень нормативно-правових актів відповідних імперських держав.

Так, Галицький цивільний кодекс 1797 року, який діяв на території Східної Галичини та Північної Буковини до набрання чинності Австрійського цивільного уложення вперше прямо визначав обов'язок чоловіка щодо утримання дружини (п. 62), а також обов'язок батьків надавати утримання дітям, поки вони самі не зможуть себе утримувати (п. 115), передусім їх батька (п. 118), а у випадку його смерті – матері, в подальшому – родичами по батькові, родичами про матері (п. 119, 148, 165). Даний обов'язок стосується як дітей, народжених у шлюбі, так і позашлюбних дітей (п. 139). При цьому, батько зобов'язаний надавати утримання своїй позашлюбній дитини, а у випадку, якщо «він ослабне або розориться» – цей обов'язок належить матері дитини (п. 141) [210, с. 55, 69, 77, 79, 83]. Цікавість викликає п. 144 Галицького цивільного кодексу – нею передбачено, що батько, який не визнав свою позашлюбну дитину, зобов'язаний оплачувати необхідні витрати на утримання дитини у подвійному розмірі; якщо причиною позашлюбності дитини стала перешкода для укладення шлюбу, яка могла бути

усунута – утримання сплачується в потрібному розмірі, а якщо не могла бути усунута – в чотирикратному [210, с. 79]. Таким чином вперше була передбачена відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання саме у грошовій формі, причому зважаючи на те, що розмір утримання у такому випадку був у кілька разів більшим за мінімально необхідний, відповідне положення законодавства доволі близьке сучасному положенню про нарахування штрафу та пені за виникнення значної заборгованості по аліментах на дітей [33, с. 171-172].

Австрійське цивільне уложення 1811 року, яке діяло на території Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до 30-х років XX ст., коли було прийнято Зобов'язальний кодекс Республіки Польща, а також відповідне румунське та чехословацьке цивільне законодавство, схожим чином врегульовувало аліментні правовідносини. Зокрема, ним визначався обов'язок чоловіка надавати утримання дружині (п. 91), в тому числі виплату утримання на випадок смерті чоловіка (п.п. 1217, 1242-1244), та дітям (п.п. 139, 141), а у випадку, якщо він не має достатньо коштів – обов'язок щодо утримання дітей лежить на їх матері (п. 143), в тому числі це стосується позашлюбних дітей (п. 166, 167). Особливий інтерес викликає положення про те, що аліментні обов'язки батьків передаються спадкоємцям (п. 171). В той же час, Австрійське цивільне уложення уже не передбачало відповідальності батька за відмову виконувати свої аліментні обов'язки щодо дітей [74, с. 1035, 1039, 1041, 1127, 1129].

Звід законів Російської імперії 1832 року, який замінив Литовські статuti, норми канонічного, звичаєвого та магдебурзького права у Наддніпрянській Україні, і продовжував свою дію також в період існування Української народної республіки та Української держави, також передбачав обов'язок чоловіка утримувати дружину (п. 106) зі збереженням цього обов'язку навіть щодо жінки, яка не проживала з чоловіком, з вини якого подружнє життя було визнано судом неможливим (п. 106-1). Обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей також був закріплений на законодавчому рівні: «батьки повинні були надавати своїм дітям добре виховання, забезпечувати прожиток, одягу за своїм станом» (п.172) [75, с. 27, 35]. У разі, якщо батьки жили окремо, утримувати дитину повинен був той із

батьків, з ким залишалась дитина. Однак коли сім'я розпадалася з вини того із подружжя, який жив поза сім'єю, від обов'язку утримувати дитину він не звільнявся. Якщо батько не мав достатніх коштів, то мати повинна була брати участь в утриманні дитини залежно від свого майнового стану. У разі позбавлення батьківської влади, мати чи батько дитини не звільнялися від аліментного обов'язку. Разом з тим батьки не повинні були надавати утримання малолітнім або неповнолітнім дітям, якщо вони одружувалися [183, с. 12]. Обов'язок надавати утримання стосувався позашлюбних дітей (п. 132-4), однак розмір утримання, який надавався батьком, залежав від майнової спроможності матері, яка теж мала право на утримання у випадку непрацездатності, викликаній вагітністю та пологами, однак на строк не більше року (п. 132-7), хоча і міг бути одноразовою виплатою (п. 132-9) [75, с. 30]. В той же час, невиконання цього обов'язку не передбачало відповідальності подружжя або батьків. Однак, Проект Цивільного уложення Російської імперії, розроблений 1905 року (що однак так і не набув сили) у п. 259 Книги другої містив цікаве положення щодо права дружини вимагати позбавлення чоловіка наданого йому в управління приданого у разі, якщо він не виконує свого обов'язку щодо утримання дружини та дітей; з цієї ж причини відповідно до п. 263 можливим є подання заяви про встановлення режиму роздільного проживання (хоча встановлення такого режиму не припиняє обов'язок чоловіка щодо надання утримання дружині та дітям) [49, с. 123, 135].

У п. 194 Зводу законів Російської імперії 1832 року закріплювалося, що діти повинні надавати утримання та прожиття батькам, якщо ті “знаходяться в бідності, старезності або немоцях”. Розмір коштів, які діти мали надавати своїм батькам, залежав від їх матеріальних можливостей. Крім того, діти і батьки могли за взаємною згодою домовитися як і в якому розмірі буде надаватися утримання. Батьки могли вимагати матеріальної допомоги від дитини, яка мала достатні кошти, щоб надавати утримання. Якщо батьки мали декілька дітей, то всі вони залучалися до аліментного обов'язку, але обсяг участі у його виконанні визначався залежно від майнового стану кожного з них. Обов'язок по утриманню батьків покладался як на повнолітніх, так і на малолітніх або неповнолітніх та недієздатних дітей, якщо

вони мали достатні кошти [183, с. 12-13]. Слід зазначити, що в Уложенні про покарання 1845 року відмова дитини утримувати батьків вважалася злочином (ст. 2086) [193, с. 90], хоча іншої відповідальності (зокрема у майновому виразі) не передбачалося.

Після жовтневого перевороту 1917 року та з приходом до влади в Росії більшовиків, були скасовані закони царської Росії та прийняті нові декрети, що регламентували правовідносини та майнові стосунки у сім'ї. Зокрема, у Декреті Ради народних комісарів Російської радянської федеративної соціалістичної республіки від 18 грудня 1917 року «Про цивільний шлюб, про дітей та про ведення книг актів громадянського стану» проголошувалася рівність подружжя в особистих та майнових правах, а також рівність прав дітей, народжених у шлюбі, та позашлюбних. У Декреті Ради народних комісарів Російської радянської федеративної соціалістичної республіки «Про розірвання шлюбу» від 19 грудня 1917 року зазначалося, що одночасно з постановою про розірвання шлюбу суд повинен був встановити, у кого з батьків залишаються малолітні або неповнолітні діти, народжені у шлюбі та хто із подружжя та в якій мірі повинен нести витрати по утриманню та вихованню дітей (п. 8 Декрету). Якщо згоди не було досягнуто, то участь чоловіка в наданні колишній дружині на прожиток та утримання при відсутності або недостатності у неї особистих коштів та при нездатності її до праці, а також питання про те, в кого повинні залишатися діти вирішувалося в загально позовному порядку в місцевому суді незалежно від суми позову. Суддя, негайно постановивши одноособову ухвалу про розірвання шлюбу, визначав тимчасово, до вирішення спору, долю дітей, а також вирішував питання про тимчасове утримання як дітей, так і дружини, якщо вона того потребувала (п.9 Декрету). Аналогічним чином було регламентовано ці питання і декретами Ради народних комісарів Української соціалістичної радянської республіки (яка існувала кілька місяців протягом 1919 року) «Про цивільний шлюб та про введення книг актів громадянського стану» і «Про розлучення» [183, с. 13-14, 16].

В цей же час було прийнято Кодекс законів УСРР про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку (який діяв в подальшому з 1921 по 1926 роки), що

передбачав обов'язок надавати утримання непрацездатному подружжю, якщо працездатний подружжя може надавати таке утримання (ст. 87). Особливий інтерес в даному випадку викликає положення про те, що такий обов'язок припиняється не тільки у зв'язку із укладенням непрацездатним подружжям нового шлюбу, а також продовжує діяти протягом двох років після його розірвання (ст. 91). Аналогічно, батьки були зобов'язані утримувати своїх дітей до досягнення ними 16 років (ст. 106), при цьому розмір утримання залежав від майнового стану кожного з батьків (ст. 107), а такі юридичні факти, як позбавлення батьківських прав (ст. 108) та недійсність шлюбу (ст. 110) не були підставами для припинення аліментних обов'язків; повнолітні діти також були зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків (ст. 109) [89, с. 17-19; 183, с. 17-18]. На жаль, відповідальність за невиконання аліментних обов'язків в цьому документі прописана не була.

У Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 року були відтворені основні положення Сімейного кодексу УРСР 1919 року. Так, у ст.31 Кодексу було сказано, що батьки рівною мірою та одночасно повинні утримувати своїх дітей. Аліменти визначалися в грошовій формі з урахуванням матеріальних можливостей кожного з батьків. Аліментні права та обов'язки батьків та дітей були однаковими незалежно від того, в якому шлюбі перебували батьки між собою [183, с. 20]. Ст. 128 Кодексу встановлювала право кожного з подружжя, який перебував у зареєстрованому шлюбі, на одержання утримання від іншого з подружжя. При цьому наявність права у одного з подружжя на утримання ставилася в залежність від його працездатності, нужденності, а також наявності у іншого з подружжя змоги надавати таке утримання. У разі розірвання шлюбу право на утримання зберігалось за одним із подружжя за умови його непрацездатності та нужденності, які виникли під час шлюбу, та змоги іншого з подружжя надавати таке утримання (ст. 129) [77, с. 31]. Аналогічно попередньому документу, відповідальність за невиконання зобов'язань щодо утримання іншого з подружжя або дитини цим кодексом не передбачалася.

Постановою Центрального виконавчого комітету та Ради народних комісарів від 27 червня 1936 року «Про заборону абортів, збільшенні матеріальної допомоги роженицям, встановленні державної допомоги багатосімейним, розширенні сітки пологових будинків, дитячих ясел та дитячих садків, посиленні кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» вперше визначався розмір аліментів, що стягувалися з батьків на дітей, він встановлювався у відсотковому відношенні до заробітку (доходу) платника аліментів. Разом з тим було посилено кримінальне покарання за несплату аліментів, що стягувалися на дітей, до двох років тюремного ув'язнення з віднесення витрат по розшуку особи, що ухиляється від сплати аліментів, на її рахунок. У цих відсотках залежно від кількості дітей аліменти стягувалися і до недавнього часу. З прийняттям цієї Постанови розмір аліментів на малолітніх або неповнолітніх дітей встановлювався самим законом, що дало змогу судам однаково визначати частку доходу, що підлягала сплаті в рахунок аліментів [183, с. 20-21]. При цьому, злісне ухилення від сплати призначених судом коштів на утримання дітей було криміналізоване ще 1927 року, зокрема ст. 161 Кримінального кодексу Української соціалістичної радянської республіки передбачала відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців [193, с. 90].

Важливою подією в сфері регулювання сімейних відносин стало прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства». Однією з істотних новел Указу від 8 липня 1944 р. стало визнання юридичної сили лише за зареєстрованими в органах реєстрації актів громадянського стану шлюбах, а також визначення походження дитини виключно на основі встановлення того, чи народжена вона у зареєстрованому шлюбі. Позашлюбна дитина була позбавлена права на аліменти, пенсію у зв'язку із втратою годувальника, права спадкування тощо. В той же час, право на отримання аліментів

отримали малолітні або неповнолітні брати та сестри з боку їх повнолітніх братів та сестер, малолітні або неповнолітні онуки та внучки, якщо їх батьки померли, а баба, дід можуть надавати допомогу, малолітні або неповнолітні пасинок, падчерка з боку їх вітчима, мачухи, малолітні або неповнолітні діти з боку осіб, які взяли їх на виховання та утримання, а в окремих випадках аліментні обов'язки мали також повнолітні пасинок та падчерка щодо своїх мачухи та вітчима [81, с. 50; 89, с. 56-57].

В подальшому, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 року положення щодо невизнання за позашлюбними дітьми права на аліменти було змінено. У ст.3 Указу визначалося: «У випадку вступу матері в зареєстрований шлюб з особою, від якої вона народила дитину і яка визнає себе батьком дитини, дитина прирівнюється в усіх відношеннях до дітей, що народилися в зареєстрованому шлюбі» [183, с. 24]. Таким чином абсолютна нерівність дітей, народжених у шлюбі та позашлюбних дітей щодо отримання аліментів від батьків стала відносною (визнання батьківства урівнювало позашлюбну дитину з дітьми, народженими у шлюбі, в тому числі і в аспекті отримання аліментів [33, с. 175].

Пізніше було прийнято Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 серпня 1950 року № 14/10/4 “Про судову практику у справах про стягнення коштів на утримання дітей”, якою фактично посилювалась відповідальність батьків, що уникають від виконання аліментного обов'язку щодо дітей. Так, зазначалося, що при доведенні у справі недобросовісного ставлення відповідача до виконання своїх батьківських обов'язків по вихованню та утриманню дітей суд одночасно з винесенням рішення зобов'язаний окремою ухвалою довести це до відома громадських організацій за місцем роботи відповідача, а у випадку злісного ухилення відповідача від сплати аліментів винести ухвалу про притягнення його до кримінальної відповідальності. Суди мали притягати до відповідальності посадових осіб, винних у несвоєчасному утриманні або затримці переказів, що належать по аліментах, сум, за неповідомлення судовому виконавцю відомостей, що забезпечують правильність та своєчасність стягнення з відповідача аліментів [183, с. 24].

Радикальне реформування правового регулювання сімейних відносин радянського періоду відбулося в кінці 70-х років, коли 27 червня 1968 р. були прийняті Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю, а згодом – кодекси про шлюб та сім'ю союзних республік. В УРСР Кодекс про шлюб та сім'ю був прийнятий Верховною Радою УРСР 20 червня 1969 р. і введений в дію з 1 січня 1970 р.

У Кодексі надавалася можливість за певних умов стягувати аліменти у твердій грошовій сумі, а також давалося право суду тимчасово стягнути аліменти на дітей до закінчення розгляду справи. Також визначалося, що крім аліментів, батьки можуть притягатися до участі в додаткових витратах на дітей. Кодекс передбачав певні гарантії для платника аліментів, а саме можливість зменшення судом розміру аліментів, які стягувалися на малолітніх або неповнолітніх дітей, якщо у батька, що сплачує аліменти, є інші малолітні або неповнолітні діти, якщо платник аліментів є інвалідом або у разі, якщо діти працюють і мають достатній заробіток. Крім того, суд міг змінити розмір аліментів, що стягувалися на повнолітніх дітей та на батьків. У Кодексі було закріплено положення, згідно з яким батьки зобов'язувалися утримувати своїх непрацездатних повнолітніх дітей та право батьків на аліменти від дітей. Кодексом про шлюб та сім'ю визначався обов'язок подружжя по взаємному утриманню, детально регулювалися права подружжя на одержання утримання після розірвання шлюбу, а також умови, за яких один з подружжя звільнявся від аліментного обов'язку. Окреме місце в Кодексі відводилося аліментним обов'язкам інших членів сім'ї (зокрема, обов'язкам діда, баби, брата, сестри, вітчима, мачухи дитини, осіб, які постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї щодо утримання малолітньої або неповнолітньої дитини, а також повнолітніх онуків, пасинків, падчерок, осіб, які знаходилися у сім'ї фактичного вихователя – щодо утримання непрацездатних повнолітніх членів сім'ї) [73; 183, с. 28].

В той же час, жоден із правових актів радянського періоду не передбачав іншої, крім кримінальної, відповідальності за несплату аліментів на дітей, а

невиконання аліментних обов'язків іншими особами взагалі не передбачало будь-якої відповідальності.

Чинний СК України 2002 року передбачив багато новел у правовому регулюванні аліментних обов'язків: можливість укладення договору про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати (ст.189 СК України); відхід від фіксованих часток, що підлягають стягненню в рахунок аліментів (стст.183-184 СК України); можливість припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України); обов'язок щодо сплати аліментів на повнолітніх дітей, які продовжують навчання і у зв'язку із цим потребують матеріальної допомоги до моменту закінчення ними навчання у вищих навчальних закладах (ст. 190 СК України); обов'язок прабаби, прадіда утримувати малолітнього або неповнолітнього правнука, правнучки, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України), аналогічний обов'язок повнолітніх правнука, правнучки щодо непрацездатних прабаби, прадіда (ст. 266 СК України), обов'язок по утриманню малолітніх, неповнолітніх або непрацездатних братів та сестер (ст. 267 СК України) та ін. [189].

Однак найважливішою стала норма ст. 196 СК України, якою передбачалося, що у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення (хоча цей розмір може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів, а також не застосованим, якщо платник аліментів є неповнолітнім [189]. В той же час, як зазначає Л. В. Красицька, дана норма є застосовною тільки у випадку, коли аліменти стягуються за рішенням суду. Якщо сплата аліментів здійснюється на підставі аліментного договору, то не виникає підстав для застосування ст. 196 СК України. Пункт 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при

розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року №3 передбачає: якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК України санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі [79, с. 183].

Протягом 2017-2018 року положення ст. 196 СК України були істотно змінені. Так, після внесення змін Законом України від 17 травня 2017 року, в ній було визначено, що пеня нараховується від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості. При цьому, у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми. Платник додаткових витрат вважається таким, що прострочив оплату, якщо він не виконав свій обов'язок щодо оплати додаткових витрат у строк, встановлений рішенням суду або за домовленістю між батьками, а в разі їх відсутності або у разі невстановлення такого строку – після спливу семи днів після пред'явлення відповідної вимоги одержувачем додаткових витрат, який фактично їх оплатив [130].

Також цим законом встановлено адміністративну відповідальність за несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення). При цьому, збережено кримінальну відповідальність за несплату аліментів на дитину (ст. 164 Кримінального кодексу України) та щодо непрацездатних батьків (ст. 165 Кримінального кодексу України) [130].

В подальшому, Законом України від 3 липня 2018 року були внесені зміни до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яку було

поширено також на випадки несплати аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Цим же Законом додано положення, що у разі застосування до особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження», максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження» [131]. Такими заходами є штраф у розмірі 20% суми заборгованості зі сплати аліментів, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік (у разі перевищення суми за два роки – 30%, три роки – 50%). Зазначений штраф стягується державним виконавцем з боржника і перераховуються стягувачу [128].

Також щодо осіб, які більше 4 місяців не сплачують аліменти, виконавчою службою може бути винесено постанову про застосування до боржника одного з таких тимчасових обмежень:

- 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України;
- 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами;
- 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями

вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;

4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання.

Дані обмеження застосовуються в повному обсязі до моменту погашення заборгованості. Але є випадки, коли до боржника можуть не застосовуватись обмеження щодо керування транспортним засобом:

1) якщо водіння транспортним засобом є основним джерелом доходу боржника;

2) якщо керування транспортним засобом відбувається у зв'язку з інвалідністю або перебуванням на утриманні особи з інвалідністю 1 або 2 групи;

3) якщо особа проходить строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або якщо боржник проходить військову службу та виконує бойові завдання військової служби в бойовій обстановці чи в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

4) у разі розстрочення або відстрочення сплати заборгованості за аліментами встановленим законодавством порядком [128].

Протягом 2017-2018 років були введені також окремі обмеження, що стосуються вчинення нотаріальної дії щодо відчуження належного особі майна, перереєстрації, зняття з обліку транспортного засобу з метою його відчуження, можливостях працювати у сфері публічної служби [28] (про які більш детально піде мова у підрозділі 2.3 дисертації).

Таким чином, на даний час, за невиконання обов'язку щодо надання утримання батьками дитині передбачено кримінальну, адміністративну відповідальність, а також відповідальність у вигляді пені, штрафу або процентів залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання. В той же час, невиконання інших

аліментних обов'язків, на жаль не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином а також адміністративна відповідальність, що застосовується до всіх учасників сімейних відносин, які допустили несплату аліментів понад шість місяців) [33, с. 179].

В Україні питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання отримало належне правове регулювання лише із прийняттям чинного СК України 2002 року. До цього, акти сімейного законодавства, що діяло на українських землях, визначаючи аліментні обов'язки подружжя, батьків та дітей, не передбачали відповідальності за їх порушення. Виняток становили норми Галицького цивільного кодексу, який передбачав відповідальність батька за невизнання своєї позашлюбної дитини і несплати сум на її утримання у дво-, три- або чотирикратному розмірі, а також норми актів кримінального законодавства періоду Російської імперії та радянського часу, що визначали відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. На жаль, існуюча нормативна база детально врегульовує лише питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків батьків щодо дітей. Невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином, а також адміністративна відповідальність, що застосовується до всіх учасників сімейних відносин, які допустили несплату аліментів понад шість місяців).

1.3 Зарубіжний досвід притягнення до відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань учасників сімейних відносин

Наукове дослідження теоретико-правових та прикладних засад притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання було б неповним без дослідження досвіду правового регулювання зазначеного питання за законодавством інших держав, передусім передових держав Америки, таких як

Канада та Сполучені Штати Америки, а також Великої Британії і держав Європейського Союзу; попри те, що Республіка Молдова не є членом Європейського Союзу, однак доцільно буде розглянути досвід і цієї суміжної із нашою країною держави, оскільки ця держава, як і Україна є державою, що здійснює адаптацію власного законодавства до законодавства держав Європейського Союзу як держава-кандидат у члени Європейського Союзу.

Слід зазначити, що на рівні Європейського Союзу питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання не врегульоване; аліментні правовідносини врегульовуються лише певною мірою нормами III Брюсельського регламенту «Про юрисдикцію застосовного права, визнання та виконання рішень, а також співробітництво у справах, пов'язаних з аліментними зобов'язаннями», який визначає питання юрисдикції, визнання та виконання судових рішень у справах щодо призначення аліментів, а й створює систему наднаціональних колізійних норм, за допомогою яких визначається матеріальне право, яке врегульовує питання аліментів [7; 35, с. 285; 205]. Положення раніше діючого II Брюсельського регламенту щодо юрисдикції, визнання та виконання судових рішень у шлюбних справах і справах батьківської відповідальності та діючого з 2019 року Регламенту про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбних справах і справах про батьківську відповідальність, а також про міжнародне викрадення дітей, не поширюється на аліментні правовідносини батьків та дітей [6; 8; 35, с. 285; 206]. Тому нас цікавитиме саме сімейно-правова відповідальність, врегульована цивільним та сімейним законодавством окремих держав Європейського Союзу, хоча буде розглянуто коротко й питання кримінальної та адміністративної відповідальності за вчинення ухилення від сплати аліментів учасниками сімейних відносин.

Розпочнемо аналіз із дослідження законодавства Франції та Німеччини як джерела класичного приватного права.

Німецьке цивільне уложення передбачає п'ять видів утримання у сімейному праві:

1) обов'язок подружжя взаємно своєю працею та майном забезпечувати своїй сім'ї належне утримання (параграф 1360);

2) обов'язок одного з подружжя утримувати іншого в період правового режиму окремого проживання у разі, якщо він потребує матеріальної допомоги (параграф 1361);

3) обов'язок колишнього з подружжя утримувати іншого у разі, якщо на момент розірвання шлюбу він потребує матеріальної допомоги у зв'язку із вихованням спільної дитини, похилим віком або хворобою, яка зумовлює його неможливість здійснювати діяльність, яка приносить дохід, або у зв'язку із неможливістю знайти діяльність, яка приносить дохід, або у зв'язку із необхідністю отримання необхідної освіти (параграфи 1569 – 1573, 1575) – припиняється із укладенням нового шлюбу або цивільного партнерства, однак поновлюється у разі їх припинення;

4) обов'язок взаємного утримання родичами по прямій лінії, в тому числі утримання малолітніх, неповнолітніх дітей, утримання дітей віком до 21 року у разі, якщо вони неодружені та спільно проживають із батьками або продовжують отримання шкільної освіти (параграфи 1601, 1603). Відповідний обов'язок переходить до інших родичів у разі відсутності тих, які можуть надавати утримання (параграфи 1606, 1607);

5) обов'язок батька надати утримання матері їх спільної дитини протягом шести тижнів до та восьми тижнів після народження дитини, а у разі відсутності у матері дитини доходу – на період до досягнення дитиною трирічного віку; останній вид утримання може надаватися батьку дитини, якщо він здійснює догляд за дитиною (параграф 1615l) – даний вид утримання стосується осіб, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі [1].

Німецьке цивільне уложення на жаль не містить положень про сімейну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання, однак у параграфі 1613 передбачено, що уповноважена особа може вимагати виконання невиконаного обов'язку та відшкодування збитків з моменту пред'явлення первісної вимоги до боржника або з моменту виникнення простроченої

заборгованості; у разі прострочення заборгованості більше року вимога щодо виконання обов'язку щодо надання утримання та відшкодування завданих збитків може бути пред'явлена за весь період прострочення. Також параграф 1585b передбачає можливість укладенням подружжям угоди про надання утримання, в якому потенційно можуть бути передбачені умови щодо відповідальності за невиконання обов'язку про надання утримання, наприклад обов'язок сплатити неустойку за неналежне виконання зобов'язання відповідно до положень параграфу 341 [1]. Також Німецьке кримінальне уложення у параграфі 170 передбачає можливість притягнення особи за несплату аліментів до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі строком до трьох років або штрафу, а в разі, якщо невиконання обов'язку щодо надання утримання вагітній жінці привело до переривання вагітності – у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років або штрафу [202, с. 268]. Можливим є також присудження виконання примусових робіт в рахунок оплати авансу по аліментах, виплачених дружині та дітям боржника в рахунок несплачених ним платежів, а також конфіскація і продаж майна боржника на користь дитини [40; 213].

Французький цивільний кодекс передбачає декілька видів зобов'язань учасників сімейних відносин щодо надання утримання:

1) обов'язок взаємного утримання подружжя в період дії зареєстрованого шлюбу (ст. 203);

2) обов'язок дітей утримувати своїх батька, матір та інших родичів по висхідній лінії споріднення, якщо вони потребують надання утримання (ст. 205);

3) аналогічний обов'язок зятів та невісток щодо своїх свекра та тещі, але лише в період дії зареєстрованого шлюбу (ст. 206);

4) обов'язок колишнього подружжя надавати «компенсаційні допомоги», тобто надавати утримання у разі, якщо у подружжя в процесі шлюбу виникла нерівність в умовах проживання (ст. 270), який у разі смерті боржника переходить його спадкоємцям (ст. 276-2) – діє протягом строку, коли наявна потреба в утриманні, але не перевищує восьми років (ст. 275), може бути замінений виплатою

у формі капіталу (ст. 274), може набувати статусу пожиттєвої ренти у разі похилого віку кредитора (ст. 276);

5) обов'язок батьків надавати утримання своїм дітям в силу свого матеріального забезпечення та потреби дитини в наданні утримання (ст. 371-2), в тому числі надання утримання в період дії режиму окремого проживання (ст. ст. 373-2 – 373-2-2) або надання утримання одним з батьків у разі смерті іншого (ст. 373-1) [47, с. 97, 115-117, 176, 179].

Французький цивільний кодекс аналогічно Німецькому цивільному уложенню прямо не зазначає на відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. В той же час, якщо особа добровільно не виконує аліментні зобов'язання, суд виносить рішення про обов'язкову виплату аліментів. Також відповідно до ст. 373-2-7 Кодексу батьки дитини можуть укласти договір щодо порядку здійснення батьківських прав, яким встановлено виплати на утримання та виховання дитини, яке затверджується судом [47, с. 180], в якому можуть потенційно передбачити відповідальність за невиконання своїх обов'язків за цим договором. Такий самий договір може бути укладено і щодо виплати «компенсаційної допомоги» (ст. 278) [47, с. 118]. Кримінальний кодекс Франції у ст. 227-15 передбачає кримінальну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання неповнолітній дитині у вигляді позбавлення волі на строк до семи років та штрафу у розмірі 700 000 франків (станом на 2000 рік; на даний час строк позбавлення волі становить 2 роки, а сума штрафу – 15 000 євро) [55; 202]. За невиконання понад 2 місяці судового наказу про виплату на користь неповнолітньої особи коштів на її матеріальне утримання Кримінальним кодексом (ст. 227-3) передбачено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 2 роки та штрафом у розмірі 100 тис. франків. Крім цього до винної особи можуть застосовуватися додаткові види покарання, такі як позбавлення прав водія стоком до п'яти років, заборона виїзду за кордон строком до п'яти років, анулювання прав водія із заборonoю звертатися із заявою про отримання нових строком до п'яти років, заборона строком до десяти років або безстроково здійснювати діяльність, яка передбачає систематичний контакт із неповнолітніми, опублікування судового

акта в засобах масової інформації, обмеження в правах, в тому числі виборчих правах, праві свідчити, праві бути опікуном тощо (ст. 227-29, 227-30 Кримінального кодексу Франції) [202].

Сімейний та опікунський кодекс Республіки Польща не містить положень про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання, хоча докладно викладає порядок виплати аліментів та перелік осіб, які зобов'язані їх виплачувати, в тому числі подружжя, родичі по прямій лінії споріднення, брати та сестри (ст. ст. 128-144) [12]

В той же час, окремі питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання містяться у Законі Республіка Польща «Про допомогу особам, що мають право на аліменти» від 7 вересня 2007 року (далі – Закон). Згідно пункту 11 ст. 2 Закону отримувати фінансову допомогу від аліментного Фонду може дитина, якій за рішенням суду були призначені аліменти від одного із батьків, якщо виконання такого рішення є неефективним (тобто, в тому разі, коли протягом останніх двох місяців перед зверненням за фінансовою допомогою поточні аліментні зобов'язання не виконувались). У ч. 1 ст. 9 Закону також вказано, що для того, щоб отримувати фінансову допомогу від аліментного Фонду дитина має бути: віком до 18 років; віком до 25 років за умови, що дитина навчається в школі або вищому навчальному закладі; незалежно від віку, якщо дитина має інвалідність. Іншою законодавчою умовою для отримання фінансової допомоги з аліментного Фонду є фінансовий стан родини, з якою проживає особа, якій присуджені аліменти – середній місячний дохід на кожну особу в родині в попередньому році має бути меншим, ніж 900 злотих. Фінансова допомога призначається на окремі періоди, що тривають 12 місяців – від 1 жовтня до 30 вересня наступного календарного року. Заяви на отримання фінансової допомоги особи можуть подавати з 1 серпня кожного року. Розмір фінансової допомоги призначаються у відповідності до місячного розміру встановлених аліментів, але не більше, ніж 500 злотих на одну дитину. Окрім того, Законом передбачена можливість звернення до мера або президента районної/міської адміністрації у випадку невиконання боржником своїх обов'язків із сплати аліментів. Зацікавлена особа може подати заяву до відповідних

компетентних осіб для того, щоб останні забезпечили вжиття заходів до боржника. До заяви слід додати засвідчення органу, що здійснює виконавче провадження про безуспішність такого провадження. Уповноважені особи адміністрації, до територіальної юрисдикції якої належить справа боржника, здійснює дослідження з метою з'ясування ситуації родинної, фінансової, ситуації з працевлаштуванням боржника, а також його стану здоров'я та причин невиконання своїх обов'язків по сплаті аліментів. Вся ця інформація передається судовому приставу і, залежно від причин невиконання боржником своїх обов'язків по сплаті аліментів, до нього можуть бути застосовані різні заходи примусу (стаття 5 Закону) [16; 105].

Такими заходами примусу є:

1) встановлення обов'язку для боржника зареєструватися як безробітний або як шукач роботи, якщо немає можливості зареєструватися як безробітний, із зазначенням строку виконання цього обов'язку не більше ніж 30 днів; повідомлення компетентного повітового управління праці про необхідність професійної активації аліментного боржника (у разі, якщо боржник не сплачує аліменти через відсутність роботи);

2) якщо боржник аліментів не вчинив обов'язків вказаних вище без поважних причин, компетентний орган приймає рішення про визнання аліментного боржника таким, що не виконує аліментних зобов'язань. Однак, воно не виноситься, якщо боржник щомісяця протягом останніх 6 місяців виконував аліментні зобов'язання в розмірі не нижче 50% розміру встановлених аліментів. У разі прийняття відповідного рішення, особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності за ст. 209 Кримінального кодексу; після отримання інформації з центрального реєстру водіїв про те, що боржник аліментів має право керувати транспортними засобами, він подає старосту заяву про вилучення водійського посвідчення боржника та обмеження права керування транспортним засобом (за підставі відповідної заяви староста приймає відповідне рішення) [16].

Говорячи про кримінальну відповідальність відповідно до ст. 209 Кримінального кодексу Республіки Польща, така відповідальність настає за ухилення від виконання аліментних зобов'язань, визначених за рішенням суду,

мировою угодою, укладеною в суді чи іншому органі чи іншим договором, якщо загальна сума заборгованості, що виникає внаслідок цього, дорівнює не менше 3 періодичних виплат або якщо прострочення платежу, крім періодичного, становить не менше 3 місяців. В той же час, у разі сплати заборгованості у повному обсязі протягом 30 днів з дня першого розгляду справи в якості підозрюваного, боржник не притягується до відповідальності [11]. Адміністративна відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання законодавством не передбачена [13].

Угорський цивільний кодекс у ст. 4:194 передбачає обов'язок надання утримання подружжю, колишньому подружжю, дітям або іншим родичам, включаючи прийомних дітей, мачеху та вітчима. При цьому, ст. 4:217 Кодексу передбачає, що питання розміру аліментів на дитину та способів виплати в принципі регулюється угодою батьків. Суд може присудити аліменти на дитину незалежно від угоди, зазначеної в п.п (2) якщо це вважається необхідним у найкращих інтересах дитини або для запобігання будь-якої серйозної шкоди інтересам будь-якої із сторін через непередбачувані та значні зміни у відповідних обставини. Ст. 6:491 Кодексу передбачає можливість укладання договору про утримання, яке може стосуватися будь-якого учасника сімейних відносин, що потребує утримання і може потенційно містити положення про відповідальність у разі неналежного виконання обов'язку щодо надання утримання. На жаль, іншої відповідальності в Цивільному кодексі Угорщини не передбачено [10].

Відповідно до ст. 143 Цивільного кодексу Італії, з одруженням чоловік і дружина набувають однакових прав і беруть на себе однакові обов'язки, в тому числі взаємний обов'язок вірності, моральної та матеріальної допомоги, співпраці в інтересах сім'ї та спільного проживання. Шлюб покладає на обох подружжя обов'язок утримувати, виховувати і виховувати нащадків з урахуванням здібностей, природних нахилів і прагнень дітей (ст. 147) пропорційно належному майну та відповідно до професійної чи домашньої працездатності подружжя (ст. 148). В ст. 148 Кодексу передбачено, що за відсутності засобів для утримання в батьків, відповідний обов'язок надавати утримання дітям переходить до інших

родичів по висхідній лінії. Відповідно до ст. 315 Цивільного кодексу, дитина повинна поважати батьків і робити свій внесок в утримання сім'ї доти, доки вона живе з нею, залежно від власного майна та доходу. В ст. 433 Кодексу додатково зазначається на обов'язку надавати утримання братів та сестер, тестя та свекрухи, зятя та невістки. У разі невиконання обов'язку щодо надання утримання, передбачається можливість накладення арешту на майно, яке в подальшому може бути реалізоване для забезпечення виплати аліментів (в той же час, по суті це є захід захисту, а не відповідальності до моменту відчуження відповідного майна; в подальшому – його можна розглядати й як захід відповідальності). Окремо в Кодексі передбачено можливість позбавлення батьківських прав у разі, якщо батько порушує або нехтує своїми обов'язками (ст. 330), виселення з сімейного місця проживання у разі, якщо поведінка одного або обох батьків не є підставою для прийняття рішення про позбавлення батьківських прав (ст. 333), відсторонення від управління активами дитини у разі поганого управління ними (ст. 334) [4]. Як ми вже визначали попередньо, відповідні заходи можуть застосовуватися й у разі неналежного виконання або невиконання обов'язку щодо надання утримання.

У словацькому законі «Про сім'ю» визначено кілька заходів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Так, у параграфі 38 Закону встановлено, що якщо один із батьків серйозно перешкоджає здійсненню своїх батьківських прав та обов'язків і якщо це відповідає інтересам малолітньої дитини, суд може призупинити здійснення батьківських прав та обов'язків. Якщо це необхідно в інтересах малолітньої дитини, суд обмежує батьків у здійсненні батьківських прав, якщо вони взагалі не виконують своїх обов'язків, що впливають з батьківських прав та обов'язків. Якщо один із батьків зловживає своїми батьківськими правами та обов'язками, зокрема шляхом жорстокого поводження, або грубо нехтує здійсненням батьківських прав та обов'язків, незважаючи на попередження, суд може позбавити одного з батьків батьківських прав. Відповідно до параграфу 76 Закону у разі прострочення боржником сплати аліментів, визначених рішенням суду, отримувач аліментів має право вимагати

відсотки за прострочення на несплачену суму відповідно до норм цивільного законодавства [17].

Цивільний кодекс Румунії, передбачаючи у ст. 516 те, що аліментний обов'язок існує між чоловіком і дружиною, родичами по прямій лінії, між братами і сестрами, а також між іншими особами, визначеними законом, не встановлює заходів відповідальності за порушення термінів виплати аліментів, призначених судом або коштів на утримання, що сплачуються зобов'язаною особою, крім позбавлення батьківських прав (ст. 508). В той же час, у ст. 526 Кодексу передбачаються правові наслідки негідної поведінки особи – у разі, якщо така особа винна в серйозних діях, що суперечать закону або добрим звичаям щодо особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти, вона не може вимагати виплати аліментів. В той же час, якщо майновий стан такої особи є нужденним, вона може вимагати виплати аліментів, однак лише мінімального утримання [5]. Негідна поведінка є підставою для втрати права на утримання й за законодавством Чехії (у формі насильства в сім'ї; параграф 762 Цивільного кодексу Чехії) [48] та Естонії (у формі злочину проти особи, що зобов'язана надавати утримання або у формі грубого порушення обов'язку щодо надання утримання сім'ї протягом тривалого часу; ст. 75 Закону Естонії «Про сім'ю» [64].

В Сімейному кодексі Республіка Молдова передбачені обов'язки щодо надання утримання неповнолітніх дітей з боку їх батьків (ст. 74), непрацездатних повнолітніх дітей з боку їх батьків (ст. 78), непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги з боку їх працездатних повнолітніх дітей (ст. 80), подружжя (ст. 82), колишнього подружжя в період вагітності або здійснення догляду за дитиною до досягнення нею трьох років або за дитиною з інвалідністю до досягнення нею 18 років, колишнього подружжя, що втратив працездатність в період шлюбу або протягом року після розірвання шлюбу, колишнього подружжя, який досяг пенсійного віку не пізніше ніж через п'ять років з моменту розірвання шлюбу, за умови перебування у попередньому шлюбі не менше 15 років (ст. 83), інших членів сім'ї, в тому числі братів та сестер (ст. 86), онуків з боку баби, діда (ст. 87), діда, баби з боку онуків (ст. 88), пасинків та падчерок з боку вітчима,

мачухи (ст. 89), неповнолітньої дитини з боку фактичного вихователя (ст. 90). У ст. 106 Кодексу передбачено, що якщо заборгованість за аліментами утворилася з вини особи, яка зобов'язана виплачувати їх відповідно до угоди про виплату аліментів, ця особа несе відповідальність у порядку, передбаченому угодою; якщо ж заборгованість за аліментами утворилася з вини особи, яка зобов'язана виплачувати їх за рішенням судової інстанції, ця особа сплачує кредитору неустойку у розмірі однієї десятої відсотки від суми заборгованості за кожен день прострочення. Також кредитор має право вимагати відшкодування збитків, завданих несвоєчасним виконанням дебітором обов'язку з виплати аліментів, якщо ця шкода не була покрита неустойкою [185]. Цікавим в цьому аспекті є те, що ст. 106 Сімейного кодексу Республіки Молдова поширюється на усі випадки порушення обов'язків щодо сплати аліментів у разі наявності відповідного договору або рішення суду, а не лише обов'язку щодо аліментів на утримання дитину; крім того, передбачається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану невикплатою аліментів, хоча у Кодексі немає норми про відповідальність за несплату інших видів утримання.

Схожа норма міститься і в законодавства країни-агресора та його сателіта. Так, відповідно до ст. 115 Сімейного кодексу російської федерації при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за угодою про сплату аліментів, винна особа несе відповідальність у порядку, передбаченому цією угодою. При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, винна особа сплачує одержувачу аліментів неустойку у розмірі однієї десятої відсотка від суми невикпачених аліментів за кожний день прострочення. Розмір неустойки за несвоєчасну сплату аліментів може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та (або) сімейного стану особи, зобов'язаної сплачувати аліменти, якщо підлягає сплаті неустойка явно не відповідає наслідкам порушення зобов'язання щодо сплати аліментів. Одержувач аліментів має право також стягнути з винної у несвоєчасній сплаті аліментів особи, зобов'язаної сплачувати аліменти, всі заподіяні простроченням виконання аліментних зобов'язань збитки у частині, не покритій неустойкою. Так само, відповідно до ст. 111-1 Кодексу про шлюб та сім'ю республіки білорусь, у разі

утворення заборгованості з аліментів з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за Угодою про дітей, Угодою про сплату аліментів або Шлюбним договором, винна особа несе відповідальність у порядку, передбаченому цими угодами, договором. При виникненні заборгованості з аліментів з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за судовою ухвалою, винна особа сплачує одержувачу аліментів неустойку у розмірі 0,3 відсотка від суми невиконаних аліментів за кожен день прострочення. Неустойка по аліментах стягується у порядку, встановленому стягнення аліментів. Одержувач аліментів вправі також стягнути з винної в несвоєчасній сплаті аліментів особи, зобов'язаної сплачувати аліменти за судовою постановою, всі заподіяні простроченням невиконаних аліментів збитки в частині, що не покрита неустойкою. Як бачимо, навіть законодавство держави-агресора та його сателіта, крім кримінальної відповідальності, передбачає сімейну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання з боку учасника сімейних відносин безвідносно до того, чи це відносини склалися між батьками та дитиною чи між іншими учасниками аліментних зобов'язань.

Говорячи про держави колишнього Радянського Союзу, можемо зазначити, що норму про виплату пені та понесених збитків містить Сімейний кодекс Республіки Вірменія (пеня складає 0,05% за кожен день прострочення), а в Цивільному кодексі Грузії відповідна норма відсутня [46].

Цивільний кодекс Литви також докладно визначає положення про виплату аліментів (статті 3.192 – 3.208), однак не містить положень про відповідальність боржника. Так, відповідно до ст. 3.194 Кодексу у разі невиконання батьками (або одним із батьків) обов'язку утримувати неповнолітніх дітей суд може видати наказ про аліменти за позовом одного з батьків або опікуна (піклувальника) дитини або державної установи захисту прав дитини. Наказ видається у випадку, якщо при розірванні шлюбу, батьки не домовилися про умови утримання своїх неповнолітніх дітей, а також щодо повнолітньої дитини, яка втратила працездатність до набуття повноліття, або коли дитина є студентом денної форми навчання закладів середньої, професійно-технічної чи вищої освіти та є не старше 24 років. Однак в

даному випадку мова йде лише про визначення порядку виплати аліментів, а не про покладання додаткових обов'язків на боржника.

Відповідно до ст. 3.204 Кодексу держава утримує неповнолітніх дітей, які не отримують утримання від батьків або повнолітніх близьких родичів, які мають можливість утримувати дитину. Розмір, порядок та умови такого утримання встановлюються урядом. Після надання аліментів неповнолітній дитині відповідно до цієї статті держава має право звернення до стягнення наданих дитині аліментів з батьків дитини або її батьків інших повнолітніх близьких родичів за умови визнання судом причин ненадання аліментів боржником неповажними. У разі потреби при винесенні наказу про аліменти суд може встановити заставу (іпотеку) проти власності батьків (одного з батьків). Якщо рішення суду про примусове виконання наказу про аліменти не виконано, аліменти сплачуються за рахунок майна, що підлягає заставі (іпотеці) (стаття 3.197). В той же час, тут можемо говорити лише про засіб забезпечення аліментного зобов'язання, однак не про відповідальність за порушення обов'язку щодо надання утримання.

Відповідно до ст. 3.206 Кодексу суд може звільнити повнолітніх дітей від обов'язку утримувати батьків, які втратили дієздатність, якщо буде встановлено, що батьки не виконали своїх обов'язків щодо неповнолітнього дітей. Якщо діти були назавжди розлучені з батьками з вини батьків, такі батьки не мають права на утримання. Певною мірою тут можна сказати про елемент відповідальності за порушення обов'язку про надання утримання. Також остання може бути передбачена у так званій батьківській угоді (ст. 3.193) [2; 34].

Так само немає норми про сімейну відповідальність за порушення обов'язку щодо надання утримання і за цивільним законодавством Латвії [44] та Чехії (в останній однак може бути укладено договір про виплату аліментів, в якому потенційно може бути умова про відповідальність) [45, с. 137-139]. Однак, у Латвії діє закон, відповідно до якого ті батьки, за кого мінімальні аліменти платить держава, позбавляються водійського посвідчення, передбачається відмова в реєстрації автомобіля або у видачі талонів техогляду [181; 204].

Щодо злісних боржників, суд може визнати недійсними усі їхні проїзні документи, заборонити виїжджати за межі Європейського Союзу, конфіскувати автомобіль та передати його судовим виконавцям. Також установи, де треба пред'являти посвідчення особи (банки, казино, ломбарди) можуть відмовити такому боржнику у виплаті коштів понад 5 000€, натомість повідомлять судовим виконавцям, які спишуть цю суму в рахунок аліментної заборгованості [18].

В Іспанському цивільному кодексі, а саме у ст. 170 в якості відповідальності за ухилення батьків від сплати аліментів передбачається можливість позбавлення батьківських прав [207, с. 181-182].

У державах англо-американської правової системи відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання передусім кримінальна. Основні документи Великої Британії та Сполучених Штатів Америки – Закон про шлюбні справи 1973 року та Уніфікований акт про шлюб та розлучення 1996 року, містять лише положення про можливість присудження аліментів, однак в них не зазначені правові наслідки невиконання обов'язку щодо надання утримання [14; 15]. Австралійське сімейне законодавство, на відміну від британського, містить окремі питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Відповідні положення відсутні у Акті про сімейне право 1975 року [9], однак у Акті про аліменти (оцінку) 1989 року міститься положення про можливість стягнення із зобов'язаної особи штрафу у разі, якщо вона занижила суму свого доходу, що вплинуло на розмір аліментів (ст. 64AF) [3]. У Великій Британії передбачається кримінальна відповідальність за злісне невиконання боржником судового рішення про виплату аліментів, зокрема за виплату аліментів не в повному обсязі чи відмову від виплати передбачається наказ про арешт боржника на певний термін або до виконання первісного судового рішення, а за злісне невиконання судових приписів, наявність заборгованості з аліментних зобов'язань передбачається відповідальність у вигляді позбавлення волі строком до 15 місяців [216]. Кримінальна відповідальність за несплату аліментів у вигляді позбавлення волі строком до двох років передбачається за законодавством Сполучених Штатів Америки [76, с. 61]. У США та Канаді злісних неплатників аліментів можуть також

позбавити водійських посвідчень, ліцензії на ловлю риби чи полювання, заняття оціночною, медіаторською діяльністю або ліцензії нотаріуса; державні органи можуть оприлюднювати фотографії неплатників у мережі інтернет [181; 216].

Таким чином, переважна більшість держав Європейського Союзу (Франція, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва, Чехія) у своїх цивільних кодексах не містить положень про сімейну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання. В той же час, виходячи із принципу свободи договору і можливості учасників сімейних відносин укласти договори, які врегульовуватимуть питання виконання обов'язку щодо надання утримання, умови про відповідальність за невиконання такого обов'язку (в тому числі майнову) можуть бути викладені у цих сімейних договорах. З іншого боку, у Молдові та Вірменії передбачається відповідальність боржника по аліментам у вигляді пені, аналогічно тому, як це визначено в Україні (однак поширюються ці норми на усіх учасників сімейних відносин, які не виконали обов'язку щодо надання утримання). За злісне, тривале невиконання аліментних зобов'язань кримінальним законодавством передбачається кримінальна відповідальність. В той же час, законодавство ряду держав передбачає застосування до злісних неплатників окремих обмежувальних заходів (вилучення водійського посвідчення боржника та обмеження права керування транспортним засобом, відмова в реєстрації автомобіля або у видачі талонів техогляду, визнання недійсними усіх проїзних документів боржника, встановлення заборони виїзду за межі Євросоюзу, конфіскація автомобілю, відмова у виплаті виплат понад 5 тисяч євро фінансовими та ігровими установами, позбавлення ліцензії на ловлю риби чи полювання, заняття оціночною, медіаторською діяльністю або ліцензії нотаріуса, оприлюднення фотографій неплатників у мережі інтернет тощо.

Висновки до Розділу 1

Отже, в результаті проведення огляду нормативно-правових та доктринальних джерел з питання поняття та правової природи обов'язку щодо надання утримання та відповідальності за його порушення, генези розвитку

інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за законодавством, яке діяло на українських землях, а також на підставі врахування зарубіжного досвіду правового регулювання даного виду відповідальності, ми дійшли до таких висновків:

1. Обов'язок щодо надання утримання – це особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса. Обов'язок щодо надання утримання включає в себе аліментне зобов'язання, а також інші види зобов'язань щодо надання утримання, такі як обов'язки щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

Спеціальною ознакою відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання є те, що вона має подвійну правову природу, тобто має як приватно-правовий (в аспекті встановлення майнової відповідальності, тимчасових обмежень немайнового характеру), так і публічно-правовий характер (в частині застосування штрафу та тимчасових обмежень як адміністративних стягнень, а також можливості притягнення до кримінальної відповідальності як крайнього заходу, що застосовується за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дитини та непрацездатних батьків).

Можна визначити наступні види відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання:

1) залежно від підстави виникнення відповідальності – відповідальність за невиконання аліментного зобов'язання; за невиконання обов'язку щодо виплати додаткових витрат, в тому числі що пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя, додаткових витрат на дитину, витрат на догляд і лікування батьків; за

невиконання обов'язку щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі; за невиконання обов'язку щодо виплати грошових коштів, які сплачуються добровільно;

2) залежно від суб'єкта відповідальності – відповідальність: подружжя, батьків, дітей, інших членів сім'ї та родичів, осіб, до яких влаштовано дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування);

3) залежно від законодавства, яким визначено порядок застосування відповідальності та заходів, які застосовуються при цьому – відповідальність, передбачена сімейним законодавством, цивільним законодавством, кримінальним законодавством, законодавством про адміністративні правопорушення, законодавством інших галузей права;

4) залежно від застосованого заходу сімейно-правової відповідальності – відповідальність, що виявляється у відповідних заходах.

За невиконання обов'язку щодо надання утримання можуть виникати наступні заходи відповідальності: обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів, обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання (в тому числі шляхом повернення тимчасової державної допомоги дітям, батьки якої ухиляються від сплати аліментів); тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання; позбавлення батьківських прав; самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини; звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька; звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання; дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків; позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; суспільно корисні роботи за

вчинення адміністративного правопорушення – ухилення від сплати аліментів; штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт або обмеження волі за вчинення злісного ухилення від сплати аліментів.

2. В Україні питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання отримало належне правове регулювання лише із прийняттям чинного Сімейного кодексу України 2002 року. До цього, акти сімейного законодавства, що діяло на українських землях, визначаючи аліментні обов'язки подружжя, батьків та дітей, не передбачали відповідальності за їх порушення. Виняток становили норми Галицького цивільного кодексу, який передбачав відповідальність батька за невизнання своєї позашлюбної дитини і несплати сум на її утримання у дво-, три- або чотирикратному розмірі, а також норми актів кримінального законодавства періоду Російської імперії та радянського часу, що визначали відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. Існуюча нормативна база детально врегульовує лише питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків батьків щодо дітей. Невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином, а також адміністративна відповідальність, що застосовується до всіх учасників сімейних відносин, які допустили несплату аліментів понад шість місяців).

3. Зарубіжний досвід правового регулювання дозволяє вказати наступне:

Переважає більшість держав Європейського Союзу (Франція, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва) у своїх цивільних кодексах не містить положень про сімейну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання. В той же час, виходячи із принципу свободи договору і можливості учасників сімейних відносин укладати договори, які врегульовуватимуть питання виконання обов'язку щодо надання утримання, умови про відповідальність за невиконання такого обов'язку (в тому числі майнову) можуть бути викладені у цих сімейних договорах. За сімейним законодавством Чехії, Естонії та Румунії передбачена відповідальність за негідну поведінку подружжя, в тому числі за ненадання утримання своїй сім'ї

протягом спільного проживання. Італійське законодавство у разі невиконання обов'язку щодо надання утримання, передбачається можливість накладення арешту на майно, яке в подальшому може бути реалізоване для забезпечення виплати аліментів; естонське законодавство додатково передбачає відповідальність за невиконання обов'язку щодо сплати аліментів на дитину у вигляді процентів. За злісне, тривале невиконання аліментних зобов'язань кримінальним законодавством держав Європейського Союзу передбачається кримінальна відповідальність.

Німецьке законодавство допускає поряд із цим також присудження виконання примусових робіт в рахунок оплати авансу по аліментах, виплачених дружині та дітям боржника в рахунок несплачених ним платежів, а також конфіскацію і продаж майна боржника на користь дитини. Законодавство Республіки Польща передбачає можливість застосування до боржника за аліментами обов'язку для боржника зареєструватися як безробітний або як шукач роботи, а у випадку невиконання обов'язку боржником – компетентний орган приймає рішення про визнання аліментного боржника таким, що не виконує аліментних зобов'язань, що зумовлює можливість застосування до боржника ряду обмежень, в тому числі вилучення водійського посвідчення боржника та обмеження права керування транспортним засобом. У Латвії діє закон, відповідно до якого ті батьки, за кого мінімальні аліменти платить держава, позбавляються водійського посвідчення, передбачається відмова в реєстрації автомобіля або у видачі талонів техогляду; щодо злісних боржників можливе визнання недійсними усіх проїзних документів боржника, встановлення заборони виїзду за межі Євросоюзу, конфіскація автомобілю, відмова у виплаті виплат понад 5 тисяч євро фінансовими та ігровими установами.

З іншого боку, у Молдові та Вірменії передбачається відповідальність боржника по аліментам у вигляді пені, аналогічно тому, як це визначено в Україні (однак поширюються ці норми на усіх учасників сімейних відносин, які не виконали обов'язку щодо надання утримання).

У державах англо-американської правової системи відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання передусім кримінальна. Однак і в цих державах допускається застосування тимчасових обмежувальних заходів, таких як позбавлення водійських посвідчень, ліцензії на ловлю риби чи полювання, заняття оціночною, медіаторською діяльністю або ліцензії нотаріуса; оприлюднення фотографій неплатників у мережі інтернет. Австралійське законодавство передбачає можливість стягнення із зобов'язаної особи штрафу у разі, якщо вона занижила суму свого доходу, що вплинуло на розмір аліментів.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ УТРИМУВАТИ ДИТИНУ

2.1 Поняття та правова природа адміністративної та кримінальної відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо утримання малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх непрацездатних дітей.

Відповідно до ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, тобто мають щодо власних дітей відповідні аліментні зобов'язання. Як правило таке зобов'язання передбачає утримання дитини у грошовій або натуральній формі обома батьками, однак той з батьків, який не проживає спільно з дитиною, зобов'язаний здійснювати виконання аліментних зобов'язань саме в грошовій формі (у формі аліментів). Невиконання такого обов'язку зумовлює можливість примусового стягнення аліментів, адміністративну або кримінальну відповідальність, а також застосування додаткових санкцій, спрямованих на змушення боржника виконати свій обов'язок щодо утримання дитини. Попри те, що чинний СК України містить норми про відповідальність протягом всього часу дії цього нормативно-правового акту, в останні роки відбувається їх переопрацювання, зважаючи на достатньо велику кількість проблем щодо виплати та примусового стягнення аліментів на дитину [30, с. 165-166]. Як свідчать дані Єдиного реєстру боржників, до якого включено всіх фізичних осіб, щодо яких відкрито виконавче провадження з категорією «стягнення аліментів» та існує заборгованість більше ніж 3 місяці, станом на 1 травня 2022 року знаходиться 182 959 записів про боржників [60], тобто понад 180 тисяч дітей і зараз не можуть отримати належного їм утримання. Вище викладене зумовлює необхідність наукового дослідження правової природи відповідальності батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину, яку слід проаналізувати, окремо дослідивши зміст та особливості адміністративної та кримінальної відповідальності, а також відповідальності майнового та немайнового характеру,

що передбачена сімейним, цивільним законодавством, договором, а також актами інших галузей законодавства, що передбачають відповідні обмеження для осіб, які не виконують обов'язку щодо надання утримання.

Розпочати слід передусім із адміністративної та кримінальної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Другий вид відповідальності, як вже було проаналізовано є достатньо поширеним у законодавчій практиці інших держав і був притаманний українському праву ще з другої половини XIX ст., перший не є достатньо поширеним і став актуальним тільки в останні роки.

Говорячи про адміністративну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання, можна виділити три види такої відповідальності:

1) відповідальність, передбачена ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що передбачає присудження суспільно корисних робіт для винної особи;

2) відповідальність, передбачена ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження», що передбачає стягнення штрафу з боржника;

3) відповідальність, передбачена ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження», що передбачає встановлення тимчасових обмежень для боржника (у праві виїзду за межі України, у праві керування транспортними засобами, у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у праві полювання).

Кожен із них має свої особливості застосування та правову природу.

Говорячи про перший вид адміністративної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, слід зазначити, що встановлюється він за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, тобто несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за

шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання.

Говорячи про об'єкт даного правопорушення, можемо зазначити, що посягає воно на суспільні відносини у сфері забезпечення і дотримання прав дитини та інших передбачених законом суб'єктів на матеріальне утримання з боку осіб, які в силу нормативних приписів зобов'язані таке утримання надавати [54], а також суспільні відносини у сфері правосуддя, оскільки йдеться про невиконання судового рішення, яке набрало законної сили і та підлягає примусовому виконанню [218, с. 282].

З об'єктивної сторони, адміністративний проступок характеризується бездіяльністю, яка полягає у невиконанні особою свого обов'язку по сплаті аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї.

При цьому для утворення складу правопорушення є обов'язковим настання суспільно шкідливих наслідків у виді виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. При цьому, якщо дитина, яка підлягає утриманню є дитиною з інвалідністю або дитиною, яка хворіє на ряд тяжких захворювань, визначених у ч. 2 ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, або якщо дитина отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, сума заборгованості по аліментах для кваліфікації її як адміністративного правопорушення відповідно до положень ст. 183-1 Кодексу є меншою і становить лише три місяці [71]. Слід зазначити, що боржник несе адміністративну відповідальність лише за ті випадки невиконання ним свого обов'язку щодо надання утримання, якщо такий обов'язок підтверджений судовим рішенням про стягнення аліментів або положеннями відповідного сімейного договору, за умови якщо на такий договір було накладено виконавчий напис нотаріуса, який власне було подано до виконання. Відповідне невиконання обов'язку щодо надання утримання буде адміністративним правопорушенням лише у випадку, якщо з моменту пред'явлення виконавчого листа або виконавчого напису про стягнення

аліментів до примусового виконання пройде чотири (в окремих випадках три) місяці.

Визначення періоду і розміру заборгованості здійснюється державним виконавцем, у провадженні якого перебуває відповідне виконавче провадження. Останнє має велике значення для кваліфікації несплати аліментів на дитину як адміністративного правопорушення. Так, Виноградівський районний суд Закарпатської області, розглядаючи справу про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, повернув справу про адміністративне правопорушення за матеріалами, які надійшли із Виноградівського відділу поліції Берегівського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Закарпатській області, про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за ч.1 ст.183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення для належного оформлення у зв'язку із тим, що до матеріалів протоколу додано документи, в тому числі розрахунок заборгованості по аліментах, що не містять інформації про день пред'явлення виконавчого документа до виконання, а розмір заборгованості визначено за весь період, в тому числі до дати законодавчого встановлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів. Період до 6 лютого 2018 року не може враховуватись при визначенні сукупного розміру заборгованості по сплаті аліментів для цілей кваліфікації умисної бездіяльності боржника за ч.1 ст.183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскільки останньою до даного моменту адміністративна відповідальність за несплату аліментів не передбачалась [116]. З цієї ж причини Підволочиський районний суд Тернопільської області направив матеріали справи про притягнення до адміністративної відповідальності особи за ознаками ч. 1 ст.183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення направити до Відділення поліції №5 (сmt. Підволочиськ) Територіального управління поліції Головного управління Національної поліції в Тернопільській області для належного оформлення – в даному випадку була зазначена загальна сума боргу по аліментах (враховуючи період до 6 лютого 2018 року), а повинна конкретно зазначатися з 6 лютого 2018

року, або повинна бути вказана загальна сума боргу по аліментах (з дня пред'явлення виконавчого листа до виконання), та з 6 лютого 2018 року [121]. Підставою для повернення адміністративної справи часто є й те, що в протоколі про адміністративні правопорушення не вказана сума заборгованості та період часу виникнення аліментної заборгованості [124]. Теофіпольський районний суд Хмельницької області притягнув до адміністративної відповідальності особу, яка в період часу з 13 лютого 2020 року по 29 квітня 2021 року частково сплачувала аліменти за виконавчим листом №685/260/20 від 8 липня 2020 року, що призвело до виникнення заборгованості в сумі 24 069,00грн., сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до виконання, своїми діями вчинив правопорушення передбачене ч. 1 ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [125]. Старокостянтинівський районний суд Хмельницької області визнав боржника винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, і наклав на нього стягнення у вигляді ста двадцяти годин суспільно корисних робіт у зв'язку із тим, що особа має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дочки, а саме починаючи з 1 березня 2018 року по 1 березня 2021 року не сплачував аліменти, сукупний розмір яких перевищує суму відповідних платежів за шість місяців, та станом на 1 березня 2021 року заборгованість становить 78 737, 25 грн. [123]. Таким чином, для кваліфікації бездіяльності особи, зобов'язаної сплачувати аліменти відповідно до рішення суду або сімейного договору, як адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, необхідно, щоб сукупний розмір заборгованості по аліментах перевищував суму відповідних платежів за шість місяців, тобто у разі часткової сплати аліментів, можливе застосування цієї статті, якщо сума заборгованості становитиме необхідний розмір (хоча фактично відповідне діяння у формі бездіяльності боржника триватиме період більше шести місяців).

Говорячи про процесуальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 183-1

Кодексу України про адміністративні правопорушення, слід зазначити, що наразі повноваженням складати протокол про адміністративне правопорушення стосовно платника аліментів у разі наявності в діях останнього ознак даного адміністративного правопорушення, наділено державного виконавця [71]. Також поряд із державним виконавцем право складати постанови про адміністративні правопорушення, передбачене ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення належить представникам органів Національної поліції (відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 255 Кодексу). Надалі протокол про адміністративні правопорушення та інші матеріали адміністративної справи надсилаються для розгляду до відповідного місцевого загального суду, який і здійснює накладання адміністративного стягнення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Слід зазначити, що диспозиція ст. 183-1 Кодексу передбачає, що адміністративна відповідальність стосується невиконання обов'язку щодо надання утримання будь-якої особи, яка має право на таке утримання, крім родичів. Якщо проаналізувати зміст ч. 1 ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, то можна помітити, що адміністративна відповідальність настає за несплату аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, хоча відповідно до ст. 91, 266 та 267 СК України право на утримання мають жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю і стали непрацездатними під час спільного проживання (фактичне подружжя), а також родичі, такі як непрацездатні баба та дід, малолітні і неповнолітні брати та сестри. Цим самим маємо в даному випадку недолік законодавчої техніки, що усуває ці категорії від захисту з боку держави. Вважаємо, що слід уточнити положення ч. 1 ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення і замінити слова «Несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї» на «Несплата аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України». Цим самим можна буде охопити положенням ст.

183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення усі категорії осіб, які мають право на утримання у формі отримання аліментів.

Також можемо зазначити, що не буде адміністративним правопорушенням порушення обов'язку щодо надання утримання, якщо відповідні аліменти не присуджені до виплати судом (і не видано відповідний виконавчий лист) або немає накладеного виконавчого напису нотаріусу, або якщо відповідні виконавчі документи не подано до примусового виконання до виконавчої служби і сума заборгованості менша за суму платежів за чотири (або в окремих випадках три) місяців з моменту пред'явлення виконавчого документу до виконання. Тобто у разі наявності відповідної заборгованості з моменту набрання судовим рішенням про стягнення аліментів законної сили, боржник не нестиме адміністративної відповідальності, за умови, якщо в подальшому (до виникнення суми заборгованості за шість місяців після звернення виконавчого документа до виконання) він погасить відповідну заборгованість.

У разі наявності заборгованості щодо утримання учасника сімейних відносин, що сплачувалося добровільно в силу домовленості між уповноваженою та зобов'язаною особою, а також таких обов'язкових виплат, як витрат, пов'язаних із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків, а також у випадку невиконання обов'язку щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі, особа, яка не виконала відповідне зобов'язання навіть за тривалий період, не нестиме адміністративної відповідальності за ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Тобто положення відповідної статті Кодексу поширюються не на всі випадки тривалого невиконання обов'язку щодо надання утримання, а на тривале невиконання аліментного зобов'язання на етапі примусового виконання відповідного судового рішення або аліментного договору.

Суб'єкт у цій статті спеціальний – ті особи, які зобов'язані сплачувати аліменти відповідно до пред'явленого до примусового виконання виконавчого документа.

Говорячи про суб'єктивну сторону даного правопорушення, в літературі зазначається, що вона характеризується виною у формі як необережності так і умислу, але при відсутності ознак злісного ухилення від сплати аліментів, передбаченого статтями 164, 165 Кримінального кодексу України. При цьому, виходячи з диспозиції статті, немає значення, з яких причин особа не платить аліменти і чи були вони поважними, а достатньо лише факту несплати, який призвів до виникнення заборгованості у загальній сумі платежів понад шість місяців.

Якщо звернутися до судової практики, то суди часто притягують до адміністративної відповідальності за ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення навіть у випадку, якщо причини несплати були поважними, наприклад у разі якщо боржник не може знайти постійне місце роботи, а на життя заробляє короточасними підробітками [117]. З іншого боку, обставина, що боржник не відмовляється сплачувати аліменти на утримання дитини, однак на період виникнення заборгованості тимчасово не працював, зараз працевлаштувався та поступово сплачує заборгованість, може стати підставою для звільнення особи від адміністративної відповідальності [118]. В судовій практиці частим є звільнення боржника від адміністративної відповідальності за ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення та оголошення боржнику зауваження. Причинами цього є зокрема те, що особа до адміністративної відповідальності притягується вперше, сплатила заборгованість по аліментах частково [122] або в повному обсязі, в тому числі за період з відкриття провадження у справі до ухвалення судового рішення [120], працевлаштувалася, аліменти відраховуються за місцем її роботи, вину визнала в повному обсязі [118]. Повна сплата заборгованості по аліментах може стати підставою для закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення про притягнення до адміністративної відповідальності у зв'язку з відсутністю в діях особи складу адміністративного правопорушення. Зокрема, Заводський районний суд міста Миколаєва закриття провадження у справі, оскільки до початку розгляду справи від начальника Заводського відділу державної виконавчої служби у місті Миколаєві Південного міжрегіонального управління міністерства юстиції (м. Одеса) надійшов

лист про закриття провадження у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення так як боржник сплатив заборгованість зі сплати аліментів у повному обсязі, вказане також підтверджується копіями квитанцій доданих до листа [119].

Проте, на переконання Є. Діденка, наявність в особи об'єктивних чи непереборних причин, які унеможливлювали сплату аліментів (наприклад, тяжка тривала хвороба, надзвичайна ситуація або воєнні дії тощо), мають бути враховані судом при розгляді справи з метою вирішення питання про розмір стягнення або наявності підстав для звільнення особи від відповідальності через крайню необхідність (ст. 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення), чи закриття справи за статтею 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення. [54]. Приєднуємося до даної думки, особливо зважаючи на те, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть виникнути обставини, які можуть зумовити втрату роботи, зменшення заробітної плати або порушення строків її виплати, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник тощо. У зв'язку із цим, на нашу думку, слід уточнити положення ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, доповнивши примітку окремим абзацем такого змісту: «Положення цієї статті не застосовуються до випадків виникнення заборгованості по аліментах, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах. Перебіг строку, визначений у частинах 1 та 2 цієї статті зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану» (див. додаток Г).

Таким чином, враховуючи вище викладене, можемо визначити наступні ознаки відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, які є специфічними саме для цього виду відповідальності:

1) як вид адміністративної відповідальності має публічно-правовий характер і застосовується виключно судом;

2) підставою притягнення до відповідальності є не просто невиконання особою передбаченого законом або договором обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, а невиконання виконавчого документу, виданого для примусового виконання невиконаного обов'язку щодо сплати аліментів, за умови якщо сукупний розмір заборгованості перевищив суму відповідних платежів з дня пред'явлення виконавчого документа до виконання;

3) суб'єкт, уповноважений ініціювати застосування заходів відповідальності та проведення адміністративного розслідування є державний виконавець або працівник Національної поліції;

4) єдиним заходом відповідальності, який застосовується є суспільно корисні роботи;

5) суб'єктом відповідальності є учасник сімейних відносин, який не виконав обов'язок щодо надання утримання після звернення до примусового виконання судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на сімейний договір, яким передбачався обов'язок щодо виплати аліментів, в тому числі один із подружжя, один із батьків, повнолітня дитина, особа, віднесена до категорії інших членів сім'ї або родичів, які є учасниками відповідних аліментних зобов'язань;

6) даний вид відповідальності не стосується невиконання обов'язку щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

Як зазначається в науковій літературі, залишається відкритим питання співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за несплату аліментних платежів. Так, ст. 164 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання

малолітніх, неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні, а ст. 165 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків. При цьому під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків варто розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно становлять суму виплат за три місяці відповідних платежів [218, с. 282-283]. У постанові Верховного Суду від 19 серпня 2021 року у справі № 175/3922/19 зазначено, що злісне ухилення – тривале і наполегливе ухилення від виконання відповідного обов'язку шляхом приховування свого місця проживання, роботи, фактичного заробітку або інших грошових надходжень, незважаючи на попередження про кримінальну відповідальність. Разом з тим, для встановлення ознаки злісності немає значення, чи такі дії винної особи виражались у прямій відмові від виконання покладених на неї обов'язків, чи мали форму пасивного ігнорування, уявної неспроможності або необізнаності про необхідність їх виконання, оскільки всі ці обставини у будь-якому випадку призводять до ухилення від сплати коштів на утримання дітей [94; 112]. В той же час, не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів, яке хоча і тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним з боку особи, на яку такий обов'язок покладено рішенням суду. До таких випадків слід відносити несплату аліментів особою через неможливість знайти роботу, через хворобу тощо [115].

Отже, об'єкт злочинів, передбачених ст. ст. 164, 165 Кримінального кодексу України, є тотожним об'єкту правопорушення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Однак різниця між цими діями полягає в їх об'єктивній і суб'єктивній сторонах. Як бачимо з примітки до ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України, для об'єктивної сторони вищевказаних злочинів характерні декілька ознак, а саме: но-перше, об'єктивна сторона

виражається в діянні, а саме дії або бездіяльності, при цьому Кримінальний кодекс України не передбачає будь-якого обмеження щодо характеру дії чи бездіяльності, як не передбачає такого обмеження й правопорушення, передбачене ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [218, с. 282-283]. Згідно із приміткою до вказаної статті під «злісним» ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміна місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що в сукупності складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів. Очевидно, наслідки правопорушення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є більш тяжкими, ніж наслідки кримінально карних діянь. Отже, порушуються основи систем кримінального та адміністративного права, так як поняття суспільної небезпечності й суспільної шкідливості в цьому випадку деформоване, оскільки суспільно шкідливим визнається діяння, яке призвело до настання більш тяжких негативних наслідків порівняно з суспільно небезпечними діяннями, які передбачені ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України [218, с. 283]. Про нелогічність у встановленні правових наслідків для заборгованості, що перевищує 3 і 6 місяців відповідно у законодавстві про адміністративні та кримінальні правопорушення, явне порушення співмірності покарання ступеня шкідливості діяння, зазначає і І. В. Апопій. Науковець пропонує внести зміни до ст. 164 Кримінального кодексу України і все ж таки дотриматися співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності, встановивши для кримінальної – 6 місяців ухилення, а для адміністративної – 3 місяці [22, с. 64]. Можемо погодитися із думкою науковця щодо внесення відповідних змін та доповнень до ст. 164 Кримінального кодексу України та ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (див. додаток Г).

Говорячи в цілому про визнання судом ухилення злісним, саме поняття злісності є оціночним і повинне бути належним чином умотивоване у вирокі. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження

ухилення після попередження про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності з боку судді чи державного виконавця, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи із цього приводу тощо [50, с. 11]. Аналогічно Д. П. Євтеєва зазначає, що цією приміткою не до кінця вирішені проблеми, пов'язані з тлумаченням оціночного поняття, адже в ній ідеться лише про ухилення від сплати аліментів. Сьогодні злісність як ознака ухилення батьків від утримання дітей так і залишилася оціночним поняттям [59, с. 120]. Як зазначають М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів чи злісним ухилення від утримання дітей, яке хоч і тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним із боку особи, на яку такий обов'язок покладено законом чи рішенням суду [95, с. 410] (тобто невиконання аліментного обов'язку в тому числі з причин, вказаних нами вище).

Різним у вищеописаних діянь є суб'єктний склад. Ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України передбачають відповідальність дітей або батьків, які зобов'язані сплачувати аліменти чи утримувати інших осіб, тоді як ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність широкого кола учасників сімейних відносин, зобов'язаних надавати утримання іншому учаснику. А. С. Ярошенко вважає виключення із суб'єктного складу кримінально караних діянь одного з подружжя або інших членів сім'ї є недоліком законодавчої техніки, оскільки несплата аліментів такими особами має ту саму природу й такі самі негативні наслідки, як і несплата аліментів батьками або дітьми [218, с. 283]. В цілому поділяємо думку науковця, однак вважаємо, що слід залишити без змін ст. 164 Кримінального кодексу України, а зміни внести до ст. 165, присвяченій злісному ухиленню від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, поширивши її положення на ухилення від сплати аліментів на утримання інших осіб, які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу України (див. додаток Г).

Таким чином, враховуючи вище викладене, можемо визначити наступні ознаки відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України, які є специфічними саме для цього виду відповідальності:

1) як вид кримінальної відповідальності має публічно-правовий характер і застосовується виключно судом;

2) підставою притягнення до відповідальності є не просто невиконання особою передбаченого законом або договором обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, а невиконання рішення суду, які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів;

3) застосовується один із наступних заходів відповідальності: громадські роботи, обмеження волі або арешт – у разі вчинення злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, штраф, виправні роботи, громадські роботи або обмеження волі – у разі вчинення ухилення від сплати коштів на утримання батьків;

4) суб'єктом відповідальності є учасник сімейних відносин, який не виконав обов'язок щодо виплати аліментів на утримання малолітньої, неповнолітньої дитини або повнолітньої дитини, яка навчається, непрацездатних батьків після звернення до примусового виконання судового рішення про стягнення аліментів;

5) даний вид відповідальності не стосується невиконання обов'язку щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі, а також виплати аліментів на утримання подружжя, інших членів сім'ї та родичів.

Питання адміністративної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у вигляді штрафу, що накладається врегульоване відповідно до ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження». Слід зазначити, що штраф стягується на підставі постанови державного виконавця за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму

відповідних платежів за один рік, у розмірі 20 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів; у разі, якщо така заборгованість перевищує суму відповідних платежів за два роки – стягується штраф у розмірі 30 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів, три роки – у розмірі 50 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів. Суми штрафів стягуються з боржника і перераховуються стягувачу [128].

Цей вид адміністративної відповідальності має ті ж ознаки, що й відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за винятком:

- 1) застосовується не судом, а державним виконавцем;
- 2) має не тільки публічно-правовий, а й майновий характер, тобто передбачає обов'язок сплати додаткових грошових коштів боржником, однак сплачується не до Державного бюджету України, а стягувачеві;
- 3) сума заборгованості зі сплати аліментів становить один рік;
- 4) єдиним заходом відповідальності, який застосовується є штраф, а не суспільно корисні роботи.

Ще одним із видів адміністративної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання є застосування до боржників у аліментних зобов'язаннях так званих тимчасових обмежень, які застосовуються державним виконавцем як адміністративне стягнення щодо осіб, які більше чотирьох місяців не сплачують аліменти (в окремих випадках – 3 місяці). Ці обмеження застосовуються в повному обсязі до моменту погашення заборгованості, за окремими винятками, спрямованих на захист інтересів боржника, коли застосування такої заборони є недоцільним (про що зазначалося раніше).

Варто окремо відзначити, що застосовувати заходи адміністративної відповідальності у вигляді штрафу та тимчасових обмежень має не тільки державний виконавець, а й приватний виконавець, за умови що він здійснює провадження по виконанню відповідного судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на відповідному аліментному договорі. В той же час, право складання протоколу про адміністративні

правопорушення, передбачені ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, має лише державний виконавець. Приватний виконавець такого права не має. Вважаємо, що це істотно може порушити можливості виконавця забезпечити примусове виконання рішення або договору про сплату аліментів, а також права особи, яка має право на утримання, на аліменти, які протягом тривалого часу не сплачуються. Тому вважаємо за необхідне наділити приватного виконавця повноваженням складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (див. додаток Г).

Таким чином, адміністративна відповідальність у вигляді тимчасових обмежень прав боржника у праві виїзду за межі території України, керування транспортними засобами, полювання або користування зброєю частково має схожі риси із відповідальністю, передбаченою ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а частково – із відповідальністю, що передбачена ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження».

Як перший вид відповідальності, вона стосується нетривалого (3-4 місяці, а не рік) невиконання обов'язку щодо сплати аліментів, як другий – застосовується державним виконавцем, хоча право застосування заходів цієї відповідальності належить й приватному виконавцеві. Тимчасові обмеження є відповідальністю немайнового характеру, тобто є обмеженням ряду прав особи, які є цивільними, а не сімейними, аналогічно обмеженню прав боржників у аліментних зобов'язаннях, що встановлені законодавством, що не є сімейним або цивільним. В той же час, останні застосовуються автоматично, в силу положення відповідного законодавства, а вказані у ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» застосовуються державним чи приватним виконавцем саме як стягнення, що за своїм змістом близькі до адміністративних. Спільним для усіх трьох видів адміністративних стягнень є те, що вони мають публічно-правовий, а не приватно-правовий характер і стосуються лише невиконаних аліментних зобов'язань за рішенням суду або виконавчим написом нотаріуса.

Говорячи про такий вид тимчасових обмежень як тимчасове обмеження на виїзд за межі України, то відповідно до попереднього Закону України «Про виконавче провадження», державний виконавець не був уповноважений самостійно виносити постанову про встановлення такого обмеження, а лише у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника - фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи за межі України – до виконання зобов'язань за рішенням. У судовій практиці поставало питання про визначення поняття «ухилення» боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, оскільки в Законі України «Про виконавче провадження» його значення не розкрито, а практика Конституційного Суду України щодо його офіційного тлумачення відсутня. В судовій практиці при визначенні правової природи ухилення боржника від виконання своїх зобов'язань, зазначалося передусім те, що воно є оцінним поняттям. Теоретично їх невиконання може бути зумовлене об'єктивними причинами, наприклад, відсутністю майна, роботи, незадовільним фінансовим станом, тривалим відрядженням, важкою хворобою тощо. Однак воно може мати і принципово інше походження, суб'єктивне, коли боржник свідомо ухиляється від виконання - має змогу виконати зобов'язання у повному обсязі або частково, але не робить цього без поважних причин. Критерій достатності вжитих боржником із метою належного виконання зобов'язання заходів визначається судом. Саме невиконання боржником самостійно зобов'язань протягом строку, про що вказує державний виконавець у постанові про відкриття виконавчого провадження, не може свідчити про ухилення боржника від виконання покладених на нього рішенням обов'язків [50, с. 10].

Таким чином, можемо зазначити на тому, що за невиконання обов'язку щодо надання утримання дитини винна особа може бути притягнена адміністративної відповідальності трьох видів: тієї, що передбачена ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (суспільно корисні роботи), а також відповідальності, що передбачена ч.ч. 9 та 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» (штраф або тимчасові обмеження). Така відповідальність настає

за несплату протягом тривалого часу аліментів на дитину на підставі відповідного рішення державного (приватного) виконавця або суду.

Зважаючи на те, що адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення лише за наявності вини особи, запропоновано передбачити законодавчо ряд випадків, коли положення ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення не застосовуються до боржника, передусім в аспекті обставин воєнного або надзвичайного стану. Також запропоновано удосконалити положення кримінального законодавства та законодавства про адміністративну відповідальність в аспекті встановлення періоду заборгованості для кваліфікації ухилення як адміністративного або кримінального правопорушення.

Крім кримінальної та адміністративної відповідальності за невиконання обов'язку батьками щодо утримання їхніх дітей, в сімейному праві також застосовуються заходи майнового та немайнового характеру, які слід розглянути в межах окремих підрозділів дисертації.

2.2 Особливості застосування майнової відповідальності батьків за порушення строків виплати аліментів

Невиконання обов'язку батьками щодо надання утримання своїй дитині безумовно спричиняє для них окремі негативні правові наслідки, пов'язані із обмеженнями майнового та немайнового характеру. Такі особи можуть бути притягнені до адміністративної або кримінальної відповідальності у разі ухилення від сплати аліментів, призначених судом або визначених у сімейному договорі, однак вже на етапі здійснення виконавчого провадження щодо стягнення їх за виконавчим листом суду, виданим на підставі рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса, вчиненого у разі невиконання положень про стягнення аліментів на дитину, що визначені у договорі, укладеного батьками дитини. Крім цього, можливість застосування заходів адміністративної чи кримінальної відповідальності можливе лише у разі значної заборгованості по

аліментах, що може потенційно призвести до того, що право дитини на утримання буде порушене протягом тривалого часу, поки не будуть застосовані відповідні заходи захисту судом або державним (чи приватним) виконавцем, якщо відповідальність батьків вичерпуватиметься лише адміністративною чи кримінальною відповідальністю. В той же час, сімейне законодавство України та багатьох європейських держав (як було визначено у підрозділі 1.3 дисертації) передбачає можливість застосування майнових санкцій за невиконання обов'язку щодо надання утримання дитині незалежно від періоду невиконання, навіть до відкриття виконавчого провадження; мало того – відповідальність майнового характеру наступає не лише у разі невиконання обов'язку щодо виплати аліментів на дитину, а й у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину.

Так, відповідно до ст. 196 СК України, у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення (хоча цей розмір може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів, а також не застосованим, якщо платник аліментів є неповнолітнім), але не більше 100 відсотків заборгованості. Неустойка не сплачується, якщо платник аліментів є неповнолітнім. У разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми [189].

Таким чином, майновою відповідальністю особи, яка не виконала свій обов'язок щодо надання утримання є обов'язок сплатити пеню (у разі заборгованості з виплати аліментів) або проценти (у разі заборгованості з оплати додаткових витрат на дитину). Положення ст. 196 СК України поширюються лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини (як повнолітньої, так і малолітньої, неповнолітньої) та зобов'язань по оплаті додаткових витрат на

дитину; інші види зобов'язань, які впливають із обов'язку щодо надання утримання дитини не охоплюються змістом ст. 196 СК України. Так само, не поширюється зміст даної статті на правовідносини щодо надання утримання іншим учасникам сімейних відносин (однак про це мова піде більш детально в третьому розділі дисертації).

Перед тим як визначати особливості правової природи майнової відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання, слід зосередитись на визначенні правової природи пені як основного заходу відповідальності.

Як зазначається у судовій практиці, неустойка (пеня) – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання, завдання якої – сприяти належному виконанню зобов'язання, стимулювати боржника до належної поведінки. Однак таку функцію неустойка виконує до моменту порушення зобов'язання боржником. Після порушення боржником свого обов'язку неустойка починає виконувати функцію майнової відповідальності. Це додаткові втрати неналежного боржника, майнове покарання його за невиконання або невчасне виконання обов'язку сплатити аліменти [159]. О. В. Оніщенко вказує, що неустойка, передбачена ст. 196 СК не має, на відміну від цивільного права, універсального характеру, і не може застосовуватися до будь-яких грошових зобов'язань, які виникають між суб'єктами сімейних відносин. Зокрема, дана норма розташована в главі 15 СК України «Обов'язок матері, батька утримувати дитину», норми якої регулюють відносини щодо утримання малолітніх, неповнолітніх дітей, але застосовуються і до відносин щодо утримання батьками своїх повнолітніх дітей (ст. 201 СК України). Тобто, вона не може бути застосована до випадків невиконання інших грошових зобов'язань батьків (зокрема щодо управління майном дитини) та інших учасників сімейних відносин [99, с. 220].

Перша редакція ст. 196 СК України передбачала її застосування лише до аліментних зобов'язань, що виникли за рішенням суду про стягнення аліментів. Зокрема, Л. В. Красицька свого часу зазначала, що ст. 196 СК України є застосовною тільки у випадку, коли аліменти стягуються за рішенням суду. Якщо

сплата аліментів здійснюється на підставі аліментного договору, то не виникає підстав для застосування ст. 196 СК України [79, с. 183; 82, с. 320]. Тієї ж думки дотримується І. В. Жилінкова [190, с. 612] та Н. М. Гресь [50, с. 10, 51, с. 84]. Н. М. Гресь також зазначає на тому, що як свідчить аналіз судової практики про стягнення неустойки та прострочення сплати аліментів, суди по-різному підходять до вказаного питання і досить часто застосовують своє право зменшити розмір неустойки з урахуванням матеріальною та сімейною стану платника [51, с. 84]. С. Я. Фурса аналогічно вказує, що право на неустойку в особи виникає тільки при виникненні заборгованості по сплаті аліментів за рішенням суду. В той же час, автор пропонує передбачити, що у випадку відсутності в договорі санкцій за його порушення, до винної особи необхідно застосовувати санкції, передбачені для стягнення аліментів у судовому порядку: «у договорі можуть бути встановлені засоби забезпечення виконання зобов'язань, наприклад, сплата неустойки у разі прострочення терміну виплати аліментів тощо». Зокрема, у ст. 196 СК визначено, що одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Отже, навіть при невключенні цієї умови до договору, неустойка може нараховуватися згідно з вимогами законодавства [191, с. 485]. На думку О. Ю. Косової, недопустиме застосування заходів відповідальності, якщо сторони спеціально не обумовили таких умов в аліментному договорі. В судовій практиці це питання вирішувалося наступним чином: якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі (п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року №3) [136].

З огляду на зазначене вище, можна зробити висновок, що неустойка, зазначена у ст. 196 СК до внесення відповідних змін до статті у 2017-2018 роках, застосовувалася тільки у випадку примусового стягнення аліментів на підставі рішення суду. Враховуючи, що ст. 9 СК закріплює диспозитивне регулювання

сімейних відносин між членами сім'ї та родичами шляхом укладення домовленості чи договору, якщо це не суперечить вимогам СК та моральним засадам суспільства, можливість стягнення неустойки (як і її розмір) може бути передбачено аліментним договором. Тільки в цьому випадку зазначена санкція може бути застосована до платника, який порушив свій обов'язок. У свою чергу виникає питання: чи можливо у випадку невиконання (неналежного виконання) договору про сплату аліментів звернутися з позовом про стягнення аліментів і сплати неустойки до суду [99, с. 220].

Протягом 2017-2018 року положення ст. 196 СК України були істотно змінені. Зокрема, Законом України від 17 травня 2017 року, було поширено положення ст. 196 СК України й на аліментні зобов'язання, передбачені у відповідному сімейному договорі. Відповідно, дискусія щодо можливості урегулювання пені у відповідному договорі припинилася. Чинна редакція ст. 196 СК України передбачає можливість стягнення неустойки також і щодо невиконаних аліментних зобов'язань, визначених аліментним договором [189].

Слід зазначити, що відповідальність, передбачена ч. 1 ст. 196 СК України застосовується лише за наявності вини особи-боржника. Як зазначається у постанові Верховного Суду 28 жовтня 2020 року в справі № 610/1213/17 відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені) настає лише за наявності вини цієї особи. На платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками [108]. Перелік причин з яких утворилась заборгованість не з вини платника аліментів не є вичерпним і може встановлюватись судом у кожному випадку окремо на підставі поданих доказів [109]. При цьому, слід виходити із презумпції вини особи, яка прострочила виконання зобов'язання, саме на цю особу покладається тягар доказування протилежного. З. В. Ромовська зазначає, що якщо платник аліментів доведе, що несплата аліментів була наслідком тяжкої хвороби, іншої незалежної від нього обставини, право на неустойку в одержувача аліментів не виникає [178,

с. 390; 179, с. 298-299]. З іншого боку, І. В. Жилінкова не погоджується із тим, що в одержувача аліментів не виникає права на неустойку, якщо платник аліментів доведе, що їх несплата стала наслідком його тяжкої хвороби (остання не відноситься до випадку або обставин непереборної сили, які є підставою для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання відповідно до ст. 617 Цивільного кодексу України) [190, с. 610]. В той же час, погодитися із такою думкою не можемо, оскільки в даному випадку можемо говорити про можливість звільнення боржника від відповідальності, якщо захворювання було викликане незалежними від особи причинами, не відбулося з вини особи. Як зазначається в судовій практиці, на платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками [136]. У СК України не передбачено випадки, коли вина платника аліментів виключається. Очевидно, що в такому разі підлягають застосуванню норми цивільного законодавства. Якщо платник аліментів доведе, що вжив всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання, то платник аліментів є невинуватим у виникненні заборгованості, і підстави стягувати неустойку (пеню) відсутні. Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити відсутність своєї вини в несплаті (неповній сплаті) аліментів [109]. Попередньо, ми вже зазначали на необхідності звільнення особи від відповідальності у разі, якщо невиконання аліментного зобов'язання було викликане втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищенням підприємства, власником або співвласником якого був боржник та наявністю інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах. В такому випадку, на нашу думку, положення ч. 1 ст. 196 СК України не можуть бути застосовані до боржника (тому слід внести відповідні зміни до ст. 196 СК України, визначені у Додатку Г).

Первинна редакція ст. 196 СК України не обмежувала розмір неустойки, що стягувалась з боржника; чинна редакція передбачає максимальний розмір

неустойки у розмірі 100 відсотків заборгованості, а також зменшення розміру пені у разі застосування до боржника штрафу відповідно до ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» – у розмірі 20% суми заборгованості зі сплати аліментів, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік (у разі перевищення суми за два роки – 30%, три роки – 50%). Зазначений штраф стягується державним виконавцем з боржника і перераховуються стягувачу [128]. В такому випадку максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованого державним (приватним) виконавцем штрафу. Останні зміни були внесені Законом України від 3 липня 2018 року [131].

В судовій практиці наразі дискусійним залишається питання обрахування пені відповідно до ст. 196 СК України.

До 2009 року єдиної правової позиції щодо обрахування пені відповідно до ст. 196 СК України не було. У зв'язку із цим, окремі методики обрахунку були запропоновані в сімейно-правовій доктрині. Так, С. Я. Фурса зазначає, що неустойку (пеню) можна рахувати двома способами:

1) оскільки заборгованість виникає поступово, то і неустойка збільшуватиметься і рахуватиметься за кожен місяць прострочення. Якщо платник був зобов'язаний сплачувати аліменти у сумі 200 гривень, але наступного місяця не сплатив аліментів, то сума заборгованості становить 200 грн. Отже, на наступний місяць 1% від зазначеної суми буде складати: $200 \times 0.01 = 2$ грн. Неустойка за цей місяць залежно від кількості днів у місяці, наприклад, у місяці 30 днів буде: $2 \text{ грн.} \times 30 = 60$ грн. Але наступний місяць треба рахувати, виходячи з того, що сума заборгованості становить $2 \times 200 = 400$ грн., і відповідно неустойка за місяць буде: $400 \times 0.01 \times 31 = 124$ грн. Третій місяць заборгованості відповідно має рахуватися аналогічно: $3 \times 200 \times 0.01 \times 30 = 180$ грн. Отже, сукупний розмір неустойки за три місяці $60 + 124 + 180 = 364$ грн.;

2) якщо ж рахувати суму неустойки, виходячи із загальної суми заборгованості, то розмір неустойки за три місяці складатиме: $3 \times 200 \times 0.01 \times (30 + 31 + 30) = 546$ грн. [191, с. 516-517].

З іншого боку, Л. Є. Гузь, А. В. Гузь [52, с. 422] та З. В. Ромовська [179, с. 299] зазначають, що при обчисленні розміру неустойки сума боргу за попередній час до заборгованості за наступний час не додається, адже це суперечить ст. 61 Конституції України, згідно якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; а, по-друге, строк нарахування пені не обмежується місяцем, за який треба було сплатити аліменти.

Р. С. Чугунков зробивши аналіз судової практики за 2009-2014 роки зазначив, що в правозастосовній діяльності найчастіше застосовують два способи (дві методики) розрахунку неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів:

1) неустойка нараховується на всю суму несплачених аліментів (заборгованості) за кожен день прострочення її несплати, при цьому нарахування не обмежуються лише тим місяцем, протягом якого не проводилось стягнення (дана правова позиція була висловлена Верховним Судом України в ухвалі від 10 червня 2009 року за справою № 6-22289св08);

2) пеня нараховується не на всю суму заборгованості, а її нарахування обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, у якому не проводилось стягнення аліментів. При цьому сума заборгованості за аліментами за попередні місяці не додається до заборгованості за наступні місяці, а кількість днів прострочення обчислюється, виходячи з того місяця, в якому аліменти не сплачувались (дана правова позиція була зазначена в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 травня 2012 року за справою № 6-972св12) [212, с. 181-182].

В подальшому Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, розглянувши справу №6-81цс13, у постанові від 11 вересня 2013 року зробила висновок, що зобов'язання зі сплати аліментів носить періодичний характер і повинно виконуватися щомісяця. Тому при розгляді спорів про стягнення на підставі ч.1 ст.196 СК України пені суд повинен з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане, та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо (від дня порушення

платником аліментів свого обов'язку до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені), підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму.

Верховний Суд України на засіданні Судової палати у цивільних справах 1 жовтня 2014 року ухвалив постанову у справі № 6-149цс14, предметом якої був спір про стягнення пені за прострочення сплати аліментів. Суд ухвалив такий правовий висновок: оскільки зобов'язання зі сплати аліментів носить періодичний характер і повинно виконуватися щомісяця, то при розгляді спорів про стягнення на підставі ч. 1 ст. 196 СК пені від суми несплачених аліментів суд повинен з'ясувати розмір несплачених аліментів по кожному з цих періодичних платежів, встановити строк, до якого кожне із цих зобов'язань мало бути виконано, та з урахуванням встановленого обчислити розмір пені, виходячи із суми несплачених аліментів за кожен місяць окремо від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму [58].

Верховний Суд України на засіданні Судової палати у цивільних справах 1 липня 2015 року розглянув справу № 6-94цс15 про стягнення заборгованості з аліментів на утримання неповнолітньої дитини та пені за прострочення сплати аліментів. За результатами розгляду Верховним Судом України була сформульована така правова позиція. З урахуванням правої природи пені, яка є дієвим стимулом належного виконання зобов'язання і виходячи з того, що аліменти призначаються і виплачуються (нараховуються) щомісячно, за змістом ст. 196 СК пеня нараховується на суму заборгованості за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. При цьому сума заборгованості з аліментів за попередні місяці не додається до заборгованості за наступні місяці, а кількість днів прострочення обчислюється виходячи з того місяця, в якому аліменти не виплачувалися. Тобто неустойка (пеня) за один місяць обчислюється так: заборгованість по аліментах за місяць помножена на 1% пені та на кількість днів місяця, в якому виникла

заборгованість. Загальна сума неустойки (пені) визначається шляхом додавання нарахованої пені за кожний із прострочених платежів (за кожен місяць) [58].

У пізніше прийнятих постановах від 02 листопада 2016 року у справі № 6-1554цс16, від 16 березня 2016 року у справі № 6-2589цс15, від 03 лютого 2016 року у справі № 6-1477цс15, від 16 березня 2016 року у справі № 6-300цс16 Верховний Суд України відступив від правової позиції щодо застосування ч. 1 ст. 196 Сімейного кодексу України та змінив порядок обчислення неустойки (пені) зі сплати аліментів [215], зазначивши, що при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів ураховується сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів [84]. Інший висновок міститься і у правовій позиції висловленій в постанові Великої Палати Верховного Суду від 25 квітня 2018 року по справі № 572/1762/15-ц. В ній Верховний Суд прийшов до висновку, що пеня за прострочення сплати аліментів повинна нараховуватися на всю суму несплачених аліментів за кожен день прострочення її сплати, а її нарахування не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення [197].

У постанові Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі №333/6020/16 (провадження № 14-616цс18) щодо розрахунку пені на заборгованість зі сплати аліментів, Велика Палата Верховного Суду, вирішила за необхідне відступити від висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухвалених судових рішеннях Верховного Суду України, з огляду на таке. Так, Верховний Суд України зазначив, що розмір пені за місячним платежем розраховується так: заборгованість зі сплати аліментів за конкретний місяць (місячний платіж) необхідно помножити на кількість днів заборгованості, які відраховуються з першого дня місяця, наступного за місяцем, у якому мали бути сплачені, але не сплачувалися аліменти, до дня їх фактичної виплати (при цьому день виконання зобов'язання не включається до строку заборгованості) та помножити та 1 відсоток. Тобто формула така: заборгованість за місяць x кількість днів заборгованості x 1 %. За цим правилом обраховується пеня за кожним

простроченим місячним платежем. Загальний розмір пені становить суму розмірів пені, обрахованої за кожним місячним (періодичним) платежем. У разі, якщо місячний платіж сплачено не у повному розмірі, то пеня буде нараховуватися з першого дня місяця, наступного за місяцем сплати чергового платежу, на різницю між розміром, який мав бути сплачений на утримання дитини, та розміром фактично сплачених аліментів з урахуванням строку прострочення та ставки пені – 1%. [110; 215]. Аналогічні положення в подальшому були викладені й у постанові Верховного Суду від 20 липня 2020 року по справі № 362/4462/16 [107; 198].

19 січня 2022 року із зазначеного питання Верховним Судом прийнято нову позицію при вирішенні справи № 711/679/21. Зокрема, Верховний Суд зазначив, що виходячи із положень ст. 534 Цивільного кодексу України, при здійсненні часткових платежів аліментів такі кошти спочатку зараховуються на погашення заборгованості за аліментами, яка виникла в попередньому місяці (попередніх місяцях), починаючи з першого місяця її виникнення, а тільки згодом, у разі відсутності заборгованості, на погашення платежу за поточний місяць. Верховний Суд, враховуючи принцип розумності, вважає, що оскільки пеня – змінна величина, основою для обчислення якої є саме заборгованість за аліментами за певний місяць, то формулювання «не більше 100 відсотків заборгованості» означає, що розмір пені не повинен перевищувати розмір заборгованості, на яку вона нараховується. У разі якщо позивач з урахуванням принципу диспозитивності пред'явив позов про стягнення пені за декілька місяців, то розмір пені за ці місяці не повинен перевищувати сукупний розмір заборгованості, на яку вона нараховується [37; 83; 106].

Таким чином, можемо зазначити на тому, що практика застосування ст.196 СК України (що визначає стягнення неустойки у разі заборгованості по аліментах) Верховним Судом є досить неоднозначною – раніше при розрахунку суми пені суд повинен був з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане, та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму. В подальшому, з

2016 року при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів почали враховуватися сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. З 2018 року, нарахування пені не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення.

У разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми. Платник додаткових витрат вважається таким, що прострочив оплату, якщо він не виконав свій обов'язок щодо оплати додаткових витрат у строк, встановлений рішенням суду або за домовленістю між батьками, а в разі їх відсутності або у разі невстановлення такого строку – після спливу семи днів після пред'явлення відповідної вимоги одержувачем додаткових витрат, який фактично їх оплатив [130]. В той же час, текстуальний аналіз ст. 201 СК України, яка визначає особливості застосування норм СК України до відносин щодо обов'язку батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, дозволяє вказати про наявність обов'язку щодо участі у додаткових витратах лише на малолітніх, неповнолітніх дітей, але не на повнолітніх дітей, які мають право на утримання у зв'язку із тим, що продовжують навчання, а тому потребують матеріальної допомоги; з іншого боку – на відповідні правовідносини повною мірою поширюються положення ст. 196 СК України. Фактично маємо правову колізію: обов'язок щодо сплати додаткових витрат на повнолітню дитину відсутній, а відповідальність за його несплату наявна (хоча технічно застосувати її неможливо, оскільки розмір участі батьків у додаткових витратах на дитину визначається у разі спору в рішенні суду, яке звичайно прийняте не буде, оскільки формального обов'язку брати участь у додаткових витратах немає). На нашу думку, цю невідповідність можна усунути двома шляхами: уточнивши положення ст. 201 СК України, що до відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 189-192 і 194, 195, 197 та частин 1-3 статті 196 СК України, або

поширити положення статті 185 СК України на відповідні правовідносини. Другий варіант більше відповідав би інтересам дитини, яка у зв'язку із навчанням потребує матеріальної допомоги, яка може виявлятися не тільки у формі виплати аліментів, а й у формі участі у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Тим більше, відповідні додаткові витрати, пов'язані передусім із хворобою, каліцтвом або станом здоров'я передбачені для подружжя (так звані «витрати на лікування», передбачені ст. 90 СК України) та непрацездатних батьків (так звані «додаткові витрати на батьків», передбачені ст. 203 СК України). Тому, на нашу думку, відсутність такого обов'язку у батьків щодо їх повнолітньої дитини, яка навчається, є недоліком законодавства, яке слід усунути шляхом внесення змін до ст. 201 СК України, доповнивши її посиланням й на ст. 185 СК України (див. додаток Г).

Говорячи про розрахунок суми процентів та інфляції як відповідальності за невиконання обов'язку сплатити додаткові витрати на дитину, слід звернутися до судової практики. Так, рішенням Київського районного суду м. Одеси від 11 травня 2022 року у справі № 947/36575/21 встановлено, що особа зобов'язана сплатити додаткові витрати на утримання дитини в сумі 38 613,91 грн. одноразово відповідно до рішення, що набрало законної сили 28 травня 2021 року, постанова виконавця про відкриття виконавчого провадження винесена 8 липня 2021 року, відповідач сплатив додаткові витрати на дитину 30 липня 2021 року. Тобто, відповідач прострочив оплату, тому суд розраховує 3% річних та інфляційні втрати за період з 29 травня 2021 року по 30 липня 2021 року. За розрахунком суду загальна сума складається з 315,86 грн., де 115,92 грн. – інфляційні втрати, 199,94 грн. – 3% річних [156]. Тобто відповідальність за невиконання обов'язку сплатити додаткові витрати на дитину може наступити не тільки по факту заборгованості на момент звернення до суду, а й по факту порушення строків понесення відповідних додаткових витрат.

Виходячи із вище викладеного, можемо визначити, що майнова відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання власній дитині має наступні ознаки:

1) застосовується до двох випадків невиконання обов'язку щодо утримання дитини:

– невиконання обов'язку щодо виплати аліментів на утримання малолітньої, неповнолітньої дитини, а також аліментів на утримання повнолітньої дитини, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу;

– невиконання обов'язку щодо виплати додаткових витрат на дитину, що має право на утримання відповідно до положень СК України;

2) застосовується незалежно від тривалості періоду невиконання обов'язку щодо надання утримання (чим відрізняється зокрема від адміністративної та кримінальної відповідальності, які застосовуються лише до випадків тривалого невиконання аліментних зобов'язань);

3) поширюється лише на випадки, якщо відповідний обов'язок виплати аліментів або додаткових витрат встановлений рішенням суду або домовленістю між батьками;

4) має майновий характер, відповідні суми пені та процентів стягуються на користь дитини.

Як свідчить текстуальний аналіз положень ст. 196 СК України сплата пені здійснюється у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості, а процентів річних у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника в розмірі трьох процентів, незалежно від того, чи відповідні аліменти (додаткові витрати) стягуються на підставі рішення суду чи відповідно до положень договору. Сімейне законодавство визначає два види договорів, якими може визначатися особливості здійснення обов'язку батьків утримувати дитину. Так, відповідно до ст. 189 СК України батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати права дитини, які

встановлені цим Кодексом. Відповідно до ч. 2 ст. 93 СК України шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків [189]. У цих договорах може потенційно може бути визначені правові наслідки невиконання обов'язку щодо надання утримання, однак зважаючи на імперативне визначення розміру пені або процентів у СК України, ці положення не матимуть значення, навіть якщо в договорі сторони домовляться про більший розмір пені або процентів або встановлять як майнову санкцію виплату штрафу. Хоча в судовій практиці часто допускають можливість стягнення за договором про сплату аліментів на дитину не тільки пені, розмір якої може становити нормативні 1% [67], що відповідає диспозиції ст. 196 СК України, а й такої пені, що може становити інший розмір, наприклад 3% [155; 168].

На нашу думку, слід усунути відповідний пробіл і передбачити у ч. ч. 1 і 4 ст. 196 СК України норму, що відповідні положення застосовуватимуться, якщо інше не передбачено договором про сплату аліментів на дитину або шлюбним договором. Одночасно із цим, варто внести зміни до ч. 2 ст. 185 СК України, передбачивши, що розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається не лише за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення, а й за договором укладеного батьками дитини (див. додаток Г). Цим самим батьки зможуть істотно підвищити потенційний розмір пені або процентів, які стягуватимуться у разі, якщо один із батьків не виконуватиме свій обов'язок по сплаті аліментів та додаткових витрат на дитину, або зможуть передбачити власні майнові санкції, наприклад штраф, до випадків такого невиконання. В такому випадку пріоритет повинен надаватися саме договірним нормам. При цьому, зменшити розмір пені або процентів батьки у договорі навряд чи зможуть, оскільки відповідно до ст. 189 СК України умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлено цим Кодексом; шлюбний договір також не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені цим Кодексом [189]. Тому визначення пріоритетності застосування договірних норм про відповідальність батьків перед законодавчими, буде спрямоване на більший захист прав та інтересів дитини в аспекті забезпечення її права на утримання.

Відповідно до ч. 2 ст. 189 СК України у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором про сплату аліментів на дитину аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Для вчинення виконавчого напису на договорі про стягнення аліментів на дитину необхідно крім оригіналу самого договору, подати також документи, які підтверджують як факти здійснення виплат за цим договором, так і факти відсутності таких дій. Такими документами, зокрема, можуть бути виписки з банківського рахунку одержувача, на яких відображається рух коштів по ньому. Зазначені документи можуть бути подані нотаріусу незалежно від місця виконання вимоги, місцезнаходження боржника або стягувача. Нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконавче провадження» виконавчий напис нотаріуса є виконавчим документом та підлягає виконанню державною виконавчою службою. Виконавчий напис може бути пред'явлено до примусового виконання протягом одного року з моменту його вчинення. Таким чином, наслідком ухилення від виконання договору про сплату аліментів на дитину є стягнення коштів на утримання дитини на підставі виконавчого напису нотаріуса у порядку виконавчого провадження [58].

Як зазначає О. М. Пономаренко, в нотаріальній практиці мають місце непоодинокі випадки, коли отримувач аліментів звертається до суду з позовом про стягнення заборгованості за аліментним договором у зв'язку з відмовою нотаріуса у вчиненні виконавчого напису, оскільки неможливо підтвердити або безспірність або прострочку заборгованості або із позовом про розірвання аліментного договору у зв'язку із істотною зміною обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, коли в якості такої «зміни обставин» зазначається факт невиконання договору одним із батьків та неможливо застосувати нотаріальну форму захисту (в такому випадку одночасно з такою вимогою до предмету позову включається також й вимога про стягнення аліментів, тобто метою такого звернення стає фактично зміна порядку стягнення аліментів) [102, с. 171-172]. Можемо погодитися

із О. С. Простибоженком, що укладення батьками договору про сплату аліментів на дитину фактично змінює правову природу такого платежу, виводячи на перший план договірний складник [145, с. 44], а тому пріоритет має надаватися саме договору.

На думку науковця, виконавчий напис на договорі про сплату аліментів на дитину може стосуватися лише стягнення простроченої заборгованості, тобто тих платежів, щодо яких сплинув строк їх оплати. Трансформувати такий договір чи вчинений на ньому виконавчий напис у «постійний» виконавчий документ неможливо. Враховуючи наявність плати за вчинення виконавчого напису, доцільність його вчинення кожного місяця при несплаті чи неповній сплаті аліментів є сумнівною. Тому одержувач аліментів звертатиметься за вчиненням виконавчого напису щонайменше після прострочення кількох платежів. Крім того, необхідність повідомлення нотаріусом платника аліментів про наявність заборгованості створює поле для зловживання з боку платника, який намагатиметься ухилитися від вручення йому відповідного повідомлення кожного наступного разу. При цьому весь проміжок часу, який спливатиме між порушенням договору про сплату аліментів на дитину та вчиненням виконавчого напису, до платника аліментів не буде застосовано жодних згаданих вище заходів впливу чи обмежень, як це б мало місце при невиконанні судового рішення про стягнення аліментів [145, с. 44-45].

Як зазначає О. С. Простибоженко, одним із найбільших ускладнень для одержувача аліментів, пов'язаних із укладенням договору про сплату аліментів, є обмежені можливості для судового захисту. Поки аліментний договір не розірваний або не визнаний недійсним, то неможливим є стягнення аліментів у судовому порядку, про який йшлося вище, оскільки матиме місце подвійне стягнення аліментів – за договором і за судовим рішенням. За загальним правилом на підставі договору суд може стягнути лише прострочені аліменти і не може вирішити ситуацію на майбутнє. Тобто, судові рішення не замінить договір про сплату аліментів, а буде прийняте на його виконання. Фактично за своєю суттю таке судові рішення не відрізняється від виконавчого напису нотаріуса на

аліментному договорі. Тому одержувач аліментів опиняється у досить складній ситуації. Він вимушений звертатися до суду щоразу, коли платник аліментів порушує своє зобов'язання або ж просити суд розірвати такий договір, щоб у подальшому стягнути аліменти в загальному порядку. У зв'язку із цим, науковець пропонує в договорі про сплату аліментів на дитину закріплювати положення про право одержувача аліментів відмовитися в односторонньому порядку від договору в разі прострочення платником аліментів кількох платежів, що спростить доступ одержувача аліментів до загальної процедури стягнення аліментів у судовому порядку [145, с. 45-46].

На основі проведеного дослідження приходимо до наступних висновків:

У науці сімейного права є декілька підходів до питання щодо змісту поняття відповідальності батьків за неналежне виконання аліментних зобов'язань: до такої відповідальності часто відносять примусове стягнення заборгованості по аліментах, однак більш поширеним є підхід відповідно до якого відповідальністю є інші заходи, в тому числі неустойка, окремі обмеження для боржника, спрямовані на відновлення належного виконання одним з батьків своїх аліментних зобов'язань щодо дитини.

Майновою відповідальністю особи, яка не виконала свій обов'язок щодо надання утримання є обов'язок сплатити пеню (у разі заборгованості з виплати аліментів) або проценти (у разі заборгованості з оплати додаткових витрат на дитину). Положення ст. 196 СК України поширюються лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини (як повнолітньої, так і малолітньої чи неповнолітньої) та зобов'язань по оплаті додаткових витрат на дитину; інші види зобов'язань, які впливають із обов'язку щодо надання утримання дитини не охоплюються змістом ст. 196 СК України.

Практика застосування ст.196 СК України (що визначає стягнення неустойки у разі заборгованості по аліментах) Верховним Судом є досить неоднозначною. Так, раніше при розрахунку суми пені суд повинен був з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане, та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо,

підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму». В подальшому, з 2016 року при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів почали враховуватися сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. З 2018 року, нарахування пені не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення.

2.3 Відповідальність немайнового характеру батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину

Сімейне законодавство України крім майнової відповідальності за порушення зобов'язань щодо надання утримання (у формі неустойки щодо аліментів, процентів щодо додаткових витрат на дитину, а також майнової відповідальності, що встановлена в договорі про сплату аліментів на дитину чи шлюбному договорі) також передбачає й відповідальність немайнового характеру, яка може впливати на майновий стан боржника лише опосередковано через обмеження його прав, не тільки сімейних, а й прав у інших правовідносинах.

В підрозділі 2.1 дисертації вже зазначалося на ряді тимчасових обмежень, які застосовуються державним або приватним виконавцем як адміністративна відповідальність особи, яка допустила тривале невиконання зобов'язання щодо надання утримання. Однак зазначені обмеження не є вичерпними і законодавство України також передбачає й інші обмеження для неплатників аліментів, які застосовуються особами, які уповноважені здійснювати реалізацію суб'єктивного права особи, яке обмежується.

Правова природа цих обмежень дещо інша.

Передусім, застосовуються ці обмеження не органом публічної влади (суд, державний або приватний виконавець, що уповноважені приймати обов'язкові для учасників сімейних відносин, передусім для боржника у аліментному зобов'язанні), а учасниками правовідносин, в яких бере участь боржник.

Тимчасові обмеження, що застосовуються як захід адміністративної відповідальності є обмеженням цивільних прав особи, однак застосовуються вони поза контекстом правовідношення щодо полювання, керування транспортним засобом, виїзду за кордон або користування вогнепальною зброєю; відповідні правовідносини можуть навіть не виникнути або боржник може не мати інтересу в користуванні відповідними правами (хоча вони можуть й істотно вплинути на обсяг його дієздатності, якщо він все ж вступить у відповідні правовідносини). В такому випадку, відповідні органи прикордонної служби, поліції, мисливського нагляду будуть по суті виконувати постанову виконавця щодо встановлення обмежень, усуваючи боржника від можливості повноцінної участі у правовідносинах щодо полювання, керування транспортними засобами, користування зброєю або виїзду за межі території України.

Якщо говорити про тимчасові обмеження як відповідальність немайнового характеру, можливість застосування якої встановлена положеннями виборчого, адміністративного, конституційного законодавства, законодавства про соціальний захист, то вони застосовуються в момент вступу боржника у відповідні правовідносини (щодо зайняття відповідної посади державної служби, про що піде мова нижче або щодо отримання субсидії) або в період, коли боржник уже бере участь у таких правовідносинах (коли він уже обіймає відповідну посаду державної служби або виборну посаду). В першому випадку застосування тимчасового обмеження носитиме обмежувальний характер – боржник не буде допущений до участі у відповідних правовідносинах, в другому – правовідносини із боржником будуть припинені. В обох випадках застосування заходу відповідальності у вигляді тимчасових обмежень здійснюватиметься іншим учасником правовідносин – відповідним державним органом, уповноваженим приймати особу на державну службу або звільняти з неї, надати житлову субсидію або відмовляти у її наданні. В обох випадках боржник був зацікавлений у вступі у відповідні правовідносини, отримання певного правового статусу, здійснення у зв'язку із цим прав у виборчій, адміністративній, конституційній або інших сферах, однак застосування тимчасового обмеження означає обмеження боржника у цьому. Тобто ці тимчасові

обмеження, на відміну від тимчасових обмежень як адміністративної відповідальності, мають приватно-правовий, а не публічно-правовий характер.

Першим прикладом таких обмежень є обмеження у здійсненні державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, нотаріального оформлення відчуження належного боржнику майна, які полягають як у відмові у здійсненні відповідних реєстраційних або нотаріальних дій, так і у повідомленні органів державної виконавчої служби про ініціативу проведення відповідних дій щодо майна. Зокрема, відповідно до пункту 12 частини першої статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у державній реєстрації прав та їх обтяжень може бути відмовлено у разі, якщо: заявник звернувся із заявою про державну реєстрацію права власності щодо майна, що відповідно до поданих для такої реєстрації документів відчужено особою, яка на момент проведення такої реєстрації внесена до Єдиного реєстру боржників, у тому числі за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці [133].

Особливим є також можливість накладання арешту на майно боржника виявлене державним виконавцем у зв'язку із реалізацією положень ч. 3 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до яких передбачається повідомлення державного (приватного) виконавця реєстраційними органами про звернення особи за вчиненням певної дії щодо майна, що належить боржнику, який внесений до Єдиного реєстру боржників, а банків – про відкриття рахунку на ім'я фізичної особи, внесеної до Єдиного реєстру боржників, у тому числі через відокремлені підрозділи банку, або закриття рахунку такою особою [128]. Таке ж інформування передбачається щодо звернення боржника щодо перереєстрації, зняття з обліку транспортного засобу з метою його відчуження (в такому випадку відбувається відмова у вчиненні відповідних реєстраційних дій (ст. 34 Закону України «Про дорожній рух»)) [135].

Цікавим є положення п. 8-1 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якого передбачається обов'язок нотаріуса відмовити у вчиненні нотаріальних дій у разі, якщо особа, яка звернулася з проханням про вчинення

нотаріальної дії щодо відчуження належного їй майна, внесена до Єдиного реєстру боржників [140]. В даному випадку відповідне обмеження права особи на відчуження майна мало б стосуватися будь-якого випадку невиконання обов'язку щодо надання утримання, якщо щодо цього відкрите виконавче провадження і державний (приватний) виконавець вніс боржника до Єдиного реєстру боржників. В той же час, відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» відомості про боржника вносяться до Єдиного реєстру боржників (крім відомостей щодо боржників, якими є державні органи, органи місцевого самоврядування, а також боржників, які не мають заборгованості за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців, та боржників за рішенням немайнового характеру) одночасно з винесенням постанови про відкриття виконавчого провадження. Таким чином, фактично положення п. 8-1 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про нотаріат» щодо відмови боржнику у наданні нотаріальних послуг щодо нотаріального посвідчення правочинів щодо відчуження майна, стосуються саме боржників по аліментах, які мають заборгованість понад три місяці. З якого моменту має виникнути відповідна заборгованість невідомо; на нашу думку, відповідний строк має рахуватися з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання.

Другим обмеженням прав особи, яка не виконала вчасно аліментне зобов'язання є обов'язок реєстраційних органів відмовити особі у державній реєстрації змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи (крім випадку збільшення розміру такої частки), – якщо заяву про державну реєстрацію вказаних змін подано щодо засновника (учасника), який на момент подання заяви внесений до Єдиного реєстру боржників, зокрема за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці (п. 3-1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань») [134].

Наступним обмеженням прав особи, яка має заборгованість по сплаті аліментів на дитину є позбавлення права боржника на субсидію. Так, відповідно до пп. 7 п. 14 Положення про призначення субсидії житлова субсидія не призначається (у тому числі на наступний період), якщо у складі домогосподарства або у складі сім'ї члена домогосподарства є особи, які, за даними Єдиного реєстру боржників, мають заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів понад три місяці (крім осіб, заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів яких погашається частинами за рішенням суду, осіб, які вважаються безвісно відсутніми за рішенням суду або мають правовий статус осіб, зниклих безвісти, осіб, які є алко- або наркозалежними, що підтверджується довідкою від лікаря, осіб, до яких застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від роботи (посади), осіб, до яких застосовуються запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою) [143].

У всіх трьох випадках по суті маємо обмеження особи у доступі до певних адміністративних послуг, які надаються реєстраційними органами або органами соціального захисту, а також до ряду нотаріальних послуг.

На нашу думку, слід розширити перелік обмежень немайнового характеру, які можуть бути застосовані до боржників, які допустили заборгованість за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців, поширивши її на усі види адміністративних послуг, які надаються органами державної влади, місцевого самоврядування. Це стало б сигналом для боржника, який допустив значну заборгованість по аліментах і не ліквідував її навіть на етапі виконавчого провадження, виплатити заборговані кошти на дитину. У Законі України «Про адміністративні послуги» у ст. 5 зазначається, що виключно законами, які регулюють суспільні відносини щодо надання адміністративних послуг, встановлюються: найменування адміністративної послуги та підстави для її одержання; суб'єкт надання адміністративної послуги та його повноваження щодо надання адміністративної послуги; перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; платність або безоплатність

надання адміністративної послуги; граничний строк надання адміністративної послуги; перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги; адміністративні послуги визначаються виключно законом. На нашу думку після слів «перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги» додати слова: «, в тому числі якщо на момент звернення особи за наданням адміністративної послуги заявник внесений до Єдиного реєстру боржників, у тому числі за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці» (див. додаток Г).

Також слід доповнити ст. 45 Закону України «Про адміністративну процедуру», в якій перелік підстав відмови у розгляді заяви щодо ініціювання адміністративного провадження доповнити пунктом 7: «7) заява про надання адміністративної послуги особи, яка на момент звернення була внесена до Єдиного реєстру боржників, у тому числі за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці» (див. додаток Г).

Наступним обмеженням прав боржника у аліментному зобов'язанні є обмеження у праві реалізації права зайняття посади публічної служби, в тому числі й виборної.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», перший заступник міністра, заступники міністра призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій відповідного міністра. Така пропозиція повинна бути внесена у разі наявності у першого заступника, заступника міністра заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання [146]. Аналогічне положення існує щодо подання пропозиції про звільнення члена Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) у разі наявності аналогічної заборгованості, однак відповідне подання може бути (а не повинне бути) подано відповідним суб'єктом – Прем'єр-міністром України або

Президентом України (ст. 18) [137]. Зазначена обставина впливає із положень ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», відповідно до якої не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання [137]. Слід зазначити, що в ч. 5 ст. 8 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» серед документів, які подаються до подання про призначення на посаду Прем'єр-міністра України міститься заява про відсутність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, однак в Законі чітко не визначається правові наслідки порушення цього положення. На нашу думку, слід внести зміни до ч. 5 ст. 8 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», доповнивши її новим абзацем такого змісту: «У разі наявності у претендента на посаду члена Кабінету Міністрів України на момент внесення пропозиції стосовно кандидатури на відповідну посаду, заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, унесенні подання на призначення особи відмовляється» (див. Додаток Г).

Аналогічні зміни, на нашу думку, слід внести зміни і до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», оскільки діюча редакція Закону не обмежує особу, яка претендує на посаду першого заступника міністра, заступника міністра і має значну заборгованість по аліментах, бути призначеним на посаду. Перший абзац ч. 2 ст. 9 Закону України, яким визначено, що перший заступник міністра, заступники міністра призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій відповідного міністра [146], слід доповнити такими положеннями:

пропозиція міністра щодо призначення на посаду першого заступника міністра, заступника міністра не може бути внесена у разі наявності у претендента заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (див. Додаток Г).

Вище зазначені обмеження прав боржника по виплатах з аліментів щодо призначення на посади у Кабінеті Міністрів України, а також щодо можливості подальшої роботи у структурі Кабінету Міністрів України, не є єдиними; законодавством України передбачається ряд аналогічних обмежень для посад антикорупційних, правоохоронних та слідчих органів.

Так, в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» також передбачається в якості підстави звільнення директора Бюро (п. 12 ч. 4 ст. 6 Закону) та його працівників (ч. 9 ст. 10 Закону) наявність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. У разі ж наявності такої заборгованості, однак у сумі відповідних платежів за шість місяців у кандидата на посаду у Національному антикорупційному бюро України (про відсутність такої заборгованості має бути подано відповідну заяву), йому відмовляється у призначенні (п. 9 ч. 1 ст. 13 Закону) [139].

У Законі України «Про прокуратуру» підставою звільнення Генерального прокурора, прокурора зазначається наявність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (п. 4 ч. 1 ст. 41, п. 3 ч. 1 ст. 42 Закону). При цьому, не може бути призначено на посаду Генерального прокурора, прокурора особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (ч. 6 ст. 39, п. 5 ч. 3 ст. 40 Закону) [142]. Аналогічні обмеження стосуються Голови Національного агентства

країни з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів та кандидатів на посаду Голови (п. 8 ч. 3 ст. 3, п. 8 ч. 4 ст. 3 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»)[138], Директора Державного бюро розслідувань та кандидатів на посаду Директора (ч. 3 та п. 11 ч. 4 ст. 10 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»)[132], Директора Бюро економічної безпеки України (п. 9 ч. 3 і п. 11 ч. 5 ст. 16 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України») та працівників Бюро (п. 9 ч. 1 ст. 20 цього ж Закону), однак останні – лише в частині обмеження на призначення на посади, а не щодо можливого звільнення [127].

На жаль, особа не може бути обмежена у праві зайняття інших посад у органах державної влади, навіть за наявності значної заборгованості по аліментах. Відповідних положень немає ні в Законі України «Про державну службу», ні в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування». На нашу думку, слід внести відповідні зміни. Так, до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про державну службу», якою визначено перелік осіб, які не можуть вступити на державну службу, слід додати осіб, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Аналогічно, слід внести зміни до ч. 1 ст. 83 Закону України «Про державну службу», яка визначає підстави припинення державної служби і додати до цих підстав також наявність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Аналогічні зміни щодо обмеження у прийнятті на посади в органах місцевого самоврядування та звільнення з них, слід внести й до ч. 1 ст. 12 і ч. 1 ст. 20 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (див. Додаток Г).

Говорячи про відповідальність у вигляді обмеження на прийняття на посаду в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також подальшого обіймання цих посад особами, які мають тривалу заборгованість по аліментах,

тобто які протягом тривалого часу не виконують своїх обов'язків щодо надання утримання, слід уточнити, що такий захід відповідальності немайнового характеру має застосовуватися лише у випадку, якщо відповідна заборгованість виникла з вини особи-боржника. Якщо причиною такої заборгованості стало зменшення заробітної плати або порушення строку її виплати, призупинення дії трудового договору, інші поважні обставини, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах, на нашу думку, слід передбачити, що перебіг строку заборгованості по аліментах зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану. Інакше, можемо мати притягнення до відповідальності особи за відсутності вини.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», несплата аліментів на утримання дитини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, може стати підставою для припинення повноважень депутата місцевої ради за рішенням відповідної ради (однак це є правом, а не обов'язком місцевої ради) [144]. Відповідні ж положення щодо народних депутатів України законодавчо не передбачені.

Відповідних обмежень для кандидатів у народні депутати, депутати місцевих рад виборчим законодавством не передбачено. В той же час останні подають до Центральної виборчої комісії України заяви про наявність (відсутність) заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (п. 8 ч. 1 ст. 155 і п. 10 ч. 1 ст. 222 Виборчого кодексу України). Однак, наявність чи відсутність відповідної заборгованості не впливає на можливість реєстрації кандидатів, вона опосередковано впливає на можливість обрання відповідного кандидата, зважаючи на те, що інформація про наявність або про відсутність заборгованості

оприлюднюється на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії (ч. 2 ст. 161 і ч. 8 ст. 227 Виборчого кодексу України) [41].

На нашу думку, останній вид обмежень, що полягає в інформуванні суспільства про наявність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання у кандидатів на виборні посади є дієвим заходом немайнового характеру, який непрямо впливає на можливість обрання такої особи (для значної кількості виборців наявність такої заборгованості може стати підставою для того, щоб не голосувати за цього кандидата, за виборчий список політичної партії, в якому є цей кандидат. В той же час, якщо говорити про можливість звільнення депутата місцевої ради з посади у зв'язку із наявністю в нього значної заборгованості по аліментах, дане положення слід прибрати із національного законодавства. Депутат місцевої ради обирається населенням відповідної територіальної громади, адміністративно-територіальної одиниці і звільнятися може також лише з підстав вчинення ним кримінального правопорушення або виникненням підстав, які унеможливають його знаходження на посаді, оскільки порушуються вимоги, що ставляться до кандидата на відповідні посаду, або у разі порушення вимог щодо несумісності посади, яку він обіймає із посадою депутата місцевої ради. Тим більше, п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» передбачає можливість відкликання депутата за народною ініціативою. Підставою для такого відкликання могла б бути й така причина, як невиконання обов'язку щодо надання утримання, так само як і вчинення іншого правопорушення (хоча діюча редакція ст. 37 Закону не передбачає такої причини, однак її знаходження саме серед підстав для звільнення за народною ініціативою, а не серед підстав для звільнення місцевою радою є більш виправданим). З тих же причин, вважаємо виправданим відсутність відповідного положення щодо народних депутатів, голів громад та інших виборних осіб, відкликання яких за народною ініціативою не передбачено. Виняток становить можливість відкликання сільського, селищного, міського голови, передбачене ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування», що здійснюється з тих же

підстав, що й відкликання депутата місцевої ради. В даному випадку слід також передбачити про обмеження у застосуванні даного положення у разі виникнення заборгованості або збільшення її в період воєнного або надзвичайного стану (див. Додаток Г).

Ще одним із правових наслідків невиконання обов'язку щодо надання утримання дитині у вигляді сплати аліментів є положення ч. 5 ст. 157 СК України. Відповідно до неї той із батьків, з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини, крім того з батьків, до якого застосовуються заходи примусового виконання рішення про встановлення побачення з дитиною та про усунення перешкод у побаченні з дитиною, самостійно вирішує питання тимчасового виїзду за межі України на строк, що не перевищує одного місяця, з метою лікування, навчання, участі дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі у складі організованої групи дітей, та у разі, якщо йому відомо місце проживання іншого з батьків, який не ухиляється та належно виконує батьківські обов'язки, інформує його шляхом надсилання рекомендованого листа про тимчасовий виїзд дитини за межі України, мету виїзду, державу прямування та відповідний часовий проміжок перебування у цій державі. У разі необхідності виїзду дитини на строк більше одного місяця, потребується згода іншого з батьків на виїзд дитини за межі України. Виняток становлять випадки: наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів; наявності заборгованості зі сплати аліментів, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, якщо аліменти сплачуються на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч,

тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [189].

Як зазначає І. В. Апопій, позбавлення права того з батьків, хто має заборгованість за аліментами на вирішення питання вивозу дитини за кордон на строк більше ніж 1 місяць викликає певні зауваження. Логіка норми очевидно в тому, що якщо батько (матір) не бере фінансової участі у відпочинку/навчанні дитини, то він не повинен заважати в реалізації цього. Однак, по-перше, заборгованість за аліментами не завжди викликана свідомим ухиленням від їхньої сплати. В умовах економічної кризи і тотального зубожіння населення, цьому можуть бути об'єктивні причини. По-друге, таке формулювання дозволить тим з батьків, з ким проживає дитина, вивозити її на постійне місце проживання без згоди другого з батьків. І позбавить останнього можливості спілкуватися з дитиною. Адже, до прикладу, «навчання» – досить розмитий термін, особливо в сукупності зі строком «більше 1 місяця». Так, мати, яка влаштувала особисте життя за кордоном може вивезти дитину під приводом навчання... в школі. Відповідно, батько дитини втратить можливість брати участь у її вихованні на роки, а можливо і до досягнення повноліття. Адже максимальний строк законом не встановлений, формально все законно. І враховуючи реалії вітчизняної практики, під час вивезення дитини за кордон вимагати її повернення в судовому порядку навряд чи буде ефективно. З огляду на це, таке обмеження права особи давати згоду щодо вивезення дитини за кордон, може бути ефективним лише у разі, якщо воно стосуватиметься, власне, ухилення від сплати аліментів – тобто свідомої винної поведінки особи, а не просто виникнення заборгованості. І, по-друге, необхідно встановити максимальний строк такого вивезення. Наприклад, до 1 року. Це дасть змогу уникнути зловживань [22, с. 63].

Цей вид тимчасових обмежень є цікавим тим, що застосовується таким же учасником сімейних відносин, тобто навіть не органом, уповноваженим здійснювати прийняття на державну службу або звільнення з неї, надання адміністративних, в тому числі реєстраційних, послуг.

Останній вид тимчасових обмежень може бути передбачений договором про сплату аліментів на дитину, право на укладання якого визначене ст. 189 СК України або шлюбним договором, оскільки в ньому визначаються майнові права та обов'язки подружжя як батьків (ч. 2 ст. 93 СК України). Переліку таких обмежень не визначено, однак виходячи із свободи договору і того, що в принципі метою встановлення відповідних обмежень є передусім забезпечення прав та законних інтересів дитини як отримувача аліментів, їх встановлення не порушує права та інтереси дитини, а отже цілком може бути передбачене договором. О. В. Розгон зокрема зазначає, що сторони у аліментному договорі вільні у виборі інших санкцій за невиконання аліментного зобов'язання [173, с. 194], тобто вільні і у встановленні санкцій немайнового характеру. Зокрема, це можуть бути й ті ж обмеження, встановлені законодавством, однак для їх запровадження може передбачатися менший строк прострочення по виплатах аліментів. В той же час, виникає питання щодо забезпечення виконання цих обмежень. Чинне законодавство передбачає наділення права встановлювати та реалізовувати тимчасові обмеження відповідних державних суб'єктів (державного виконавця, реєстраційні органи, органи публічної служби) чи уповноважених виконувати окремі види дій, які мають правове значення (нотаріуси) і мовчить про можливість встановлення таких обмежень договором. На нашу думку, слід передбачити можливість визначення у договорі обмежень, пов'язаних із розпорядженням майном, що належить боржнику у аліментних правовідносинах, в тому числі й випадках порушення зобов'язань, передбачених відповідним аліментним договором (див. Додаток Г).

Окремо слід вказати ще про два види відповідальності немайнового характеру, яка настає при порушенні зобов'язань щодо надання утримання: відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав та позбавлення батьківських прав.

Щодо останнього виду сімейно-правової відповідальності, слід зазначити, що вона встановлена зокрема п. 2 ч. 1 ст. 164 СК України, згідно з яким мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вони ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти. Офіційне та розширене роз'яснення даної норми міститься у п. 16 Пленуму Верховного Суду України № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 року, який встановлює, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливають на її фізичний розвиток, як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення. не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі, не виявляють інтересу до її внутрішнього світу, не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки, свідомого нехтування своїми обов'язками [141].

Пряма законодавча норма, яка б в якості правової підстави позбавлення батьківських прав визначила ухилення батьків від виконання своїх обов'язків по достатньому та своєчасному матеріальному забезпеченню дитини, відсутня. В той же час, як зазначає В. І. Труба, судова практика свідчить про той факт, що виконання чи невиконання батьками своїх обов'язків по матеріальному забезпеченню своїх дітей приймається до уваги судами при ухваленні рішень про позбавлення батьківських прав. При ухваленні рішення про позбавлення батьківських прав суди приймають до уваги наявність чи відсутність позову про стягнення аліментів, а також наявність чи відсутність боргів по їх оплаті [201, с. 6]. Зокрема, у рішенні Верховного Суду України від 30 червня 2010 року у справі № 6-17180св09 за позовом про позбавлення батьківських прав з відповідача було

стягнуто аліменти на утримання дитини. а також додатково витрати на послуги няньки (згідно із ст. 185 СК України). В ході розгляду судової справи судом було встановлено, що згідно з довідкою, наданою відділом державної виконавчої служби, заборгованості по аліментах у відповідача немає, відповідач займався вихованням сина до розірвання шлюбу. Керуючись цими обставинами суд у позові про позбавлення батьківських прав відмовив [152]. Суди також вважають за необхідне досліджувати матеріали виконавчого провадження, встановлювати причину виникнення боргу (втрата заробітку чи безпричинна несплата), досліджувати, чи виникає заборгованість по аліментам періодично; чи виконує платник аліментів рішення суду про стягнення грошових коштів на утримання дитини добровільно чи в порядку примусового виконання. Не дивлячись ні той факт, що Верховний Суд України в своїх же рішеннях наголошує на тому, що особи можуть бути позбавлені батьківських прав тільки з підстав, передбачених ст. 164 СК України [151], наведені вище приклади свідчать про самовільне розширення ним же вичерпного переліку правових підстав позбавлення батьківських прав, встановлених законом [201, с. 6-7]. Аналіз судової практики все ж дозволяє нам вказати, що ненадання матеріальної допомоги на утримання малолітньої, неповнолітньої дитини, є підставою для позбавлення батьківських прав (в тому числі, це впливає із рішень Виноградівського районного суду Закарпатської області від 9 серпня 2021 року у справі № 299/604/21 [153], Московського районного суду м. Харкова від 31 серпня 2020 року у справі № 643/6665/18 [165], Крюківського районного суду м. Кременчука від 21 липня 2021 року у справі № 537/4221/20 [162], Теплицького районного суду Вінницької області від 3 червня 2020 року у справі № 144/1353/19 [169]).

Говорячи про такий вид відповідальності, як відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, слід зазначити, що відібрання дітей є по суті превентивною мірою щодо батьків, оскільки надає їм можливість змінити своє ставлення до виховання дитини, не вдаючись до виняткової міри –позбавлення батьківських прав. Інакше кажучи, виконуючи профілактичну функцію, така сімейно-правова санкція, як відібрання дитини у батьків, передуює іншій санкції –

позбавленню батьківських прав [91, с. 255]. Відібрання дитини від батьків без їх позбавлення батьківських прав застосовується у випадках, які є підставою для позбавлення батьківських прав, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. Зокрема, в рішенні Коломийського районного суду Івано-Франківської області від 24 травня 2022 року у справі № 346/1136/22 підставою для задоволення позову органу опіки та піклування про відібрання дітей від батьків без позбавлення їх батьківських прав стало те, що відповідач, яка є матір'ю трьох малолітніх дітей допустила свідоме нехтування своїми обов'язками щодо їх виховання і утримання, ухилялася від виконання своїх батьківських обов'язків [158]. Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав було здійснене з підстав ненадання дитині утримання також відповідно до рішень Броварського міськрайонного суду Київської області від 27 квітня 2020 року у справі № 361/1896/19 [149], Херсонського міського суду Херсонської області від 30 вересня 2020 року у справі № 766/2128/20 [170], Краснопільського районного суду Сумської області від 16 січня 2020 року у справі № 578/1342/19 [161], Охтирського районного суду Сумської області від 29 травня 2020 року у справі № 583/813/20 [68], Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 15 вересня 2020 року у справі № 473/2756/20 [154].

Виходячи із вище викладеного, однією із підстав відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав може стати й невиконання ними свого обов'язку щодо надання утримання.

Слід зазначити, що застосування таких заходів, як позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, зумовлює виникнення обмежень ряду сімейних прав, які по суті є самостійними заходами відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Так, відповідно до ч. 5 ст. 177 СК України органи опіки та піклування можуть відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, якщо ними встановлено, що мати та/або батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом

батьківських прав або судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав. Цим самим здійснюється обмеження права одного з батьків в управлінні майном дитини.

Серед заходів відповідальності, які можуть бути застосовані судом за неналежне виконання свого обов'язку щодо надання утримання, слід назвати позбавлення батьків права на отримання аліментів від дітей. На підставі ст. 204 СК України дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. У виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк, не більше як три роки [189]. Законодавством не визначається, які саме випадки є винятковими, але уявляється, що до них відносяться тяжка хвороба або інвалідність батьків. Також відповідно до ст. 202 СК України якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає [189].

За своєю правовою природою таке звільнення дітей від обов'язку утримувати батьків є правовою санкцією, рівнозначною втраті суб'єктивного майнового права. Підставою для звільнення дітей від аліментного обов'язку щодо батьків є встановлений судом факт ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків. Відомо, що батьківські обов'язки складаються з обов'язків по утриманню і вихованню дитини, а тому даний неvigідний наслідок може бути застосований лише в тому випадку, коли батьки ухилялися й від утримання, й від виховання дитини. Крім того, ст. 164 СК України за ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків тягне за собою позбавлення батьківських прав. Отже, сімейному праву відомі випадки, коли одночасно можуть застосовуватися декілька саmостійних санкцій. Прикладом може бути ухилення батьків від обов'язку по вихованню дітей, що може потягнути позбавлення батьківських прав і одночасно примусове стягнення аліментів, якщо до цього часу таке стягнення не проводилося. Звільнення дітей від аліментного обов'язку зумовлюється наявністю вини батьків,

оскільки ухилятися від виконання правового обов'язку можна лише свідомо. Таке ухилення від виконання батьківських обов'язків може мати місце як тоді, коли батько приховує своє місце проживання чи місце роботи, щоб не виховувати дитину та уникнути стягнення аліментів, так і тоді, коли, наприклад, матір дитини не подає позову про їх стягнення, хоча місце проживання і праці батька їй відоме, а сам батько добровільно не утримує дитину та не виховує її. Підтвердженням того факту, що батьки не виконували своїх обов'язків, може бути засудження їх за ст. 164 КК України (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) [86, с. 178].

Суди мають приймати рішення про позбавлення права на утримання від дітей з урахування індивідуальних особливостей певних сімейних стосунків. На законодавчому рівні неможливо передбачити всього різноманіття життєвих ситуацій, а тому оцінювати ступінь вини батьків у неналежному виконанні свого обов'язку мають саме суди на підставі норм моралі та законодавства. З іншого боку, не можуть бути позбавлені піклування з боку дітей ті батьки, які не виконували свій обов'язок через незалежні від них причини (небажання другого з батьків отримувати аліменти на дитину, тяжка хвороба батька і неможливість у зв'язку з цим виконувати обов'язок по вихованню і утриманню дітей). Уявляється, що в цьому випадку діти можуть виконувати аліментний обов'язок щодо батьків частково – протягом обмеженого терміну або в меншій сумі.

Позбавлення батьківських прав щодо дітей є безумовною підставою звільнення від виконання аліментного обов'язку. Після позбавлення батьківських прав єдиний зв'язок, який є між дітьми і батьками, – це кровна спорідненість, правовий зв'язок між ними припиняється. Навряд чи можна знайти хоча б одну підставу для покладення обов'язку по утриманню батьків на тих дітей, які взагалі були позбавлені батьківського піклування. На відміну від ч. 1 ст. 202 СК України, за якою у дітей виникає аліментний обов'язок щодо батьків, але суд може їх від нього звільнити, за ст. 166 СК України батько з моменту набрання чинності рішення про позбавлення батьківських прав втрачає всі права на дитину, засновані на спорідненості з дитиною. А це значить, що не може виникнути право на аліменти від дітей, щодо яких він позбавлений батьківських прав. При цьому слід наголосити

на тому, що такий батько втрачає не суб'єктивне право на аліменти (воно в нього не існувало), а право на аліменти як елемент сімейної правоздатності [86, с. 179].

Правовими наслідками позбавлення батьківських прав, в тому числі у зв'язку із ненаданням належного утримання дитині, є така санкція, як позбавлення в майбутньому права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем. Це впливає із положень п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя [53], п. 14 Положення про прийомну сім'ю [101], ст. 212 СК України [189], ч. 3 ст. 244 СК України [189], якими передбачено обмеження у праві бути кандидатами у патронатні вихователі, прийомні батьки, а також у праві бути усиновлювачами, опікунами чи піклувальниками у разі, якщо ці особи позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені. Аналогічні обмеження стосуються й осіб, стосовно яких було прийнято рішення органу опіки та піклування або суду про відібрання дитини.

У зв'язку із вище викладеним можемо зазначити, що законодавство України також передбачає ряд обмежень сімейних, цивільних та інших прав для неплатників аліментів, які застосовуються особами, які уповноважені здійснювати реалізацію суб'єктивного права особи, яке обмежується. Зокрема, такими обмеженнями є: обмеження у здійсненні державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, нотаріального оформлення відчуження належного боржнику майна; обов'язок реєстраційних органів відмовити особі у державній реєстрації змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов'язаних із зміною засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи (крім випадку збільшення розміру такої частки); обмеження у праві реалізації права зайняття посади публічної служби, в тому числі й виборної; позбавлення права боржника на субсидію; самостійне вирішення іншим з батьків питання тимчасового виїзду за межі України дитини; інші обмеження, передбачені договором про сплату аліментів на дитину.

Запропоновано поширити обмеження на зайняття посад публічної служби на усі посади, які врегульовані Законами України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», крім виборних. Запропоновано передбачити, що якщо причиною заборгованості стали поважні обставини, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах, перебіг строку заборгованості по аліментах зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану.

Висновки до Розділу 2

Отже, в результаті проведеного дослідження поняття та юридичної природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання дитині, в тому числі кримінальної, адміністративної, майнової відповідальності та відповідальності немайнового характеру, зробимо такі висновки:

1. Правова природа адміністративної відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання дитини полягає у наступному:

1) має публічно-правовий характер і застосовується судом (за порушення, передбачене ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення) або державним чи приватним виконавцем (щодо інших правопорушень), частково – майновий характер (в аспекті виплати штрафу, який сплачується на користь стягувача);

2) підставою притягнення до відповідальності є не просто невиконання особою передбаченого законом або договором обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, а невиконання виконавчого документу, виданого для примусового виконання невиконаного обов'язку щодо сплати аліментів, за умови якщо сукупний розмір заборгованості перевищив суму відповідних платежів з дня пред'явлення виконавчого документа до виконання;

3) заходами відповідальності є громадські роботи, штраф або тимчасове обмеження прав;

4) суб'єктом відповідальності є учасник сімейних відносин, який не виконав обов'язок щодо надання утримання після звернення до примусового виконання судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на сімейний договір, яким передбачався обов'язок щодо виплати аліментів;

5) не стосується невиконання обов'язку щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

Зважаючи на те, що адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення лише за наявності вини особи, слід уточнити положення ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачивши, що її положення не застосовуються до випадків виникнення заборгованості по аліментах, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах. Також запропоновано зупинити перебіг строку обрахування заборгованості по аліментах на час дії цих обставин і його поновлення не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану.

Зважаючи на те, що застосовувати заходи адміністративної відповідальності у вигляді штрафу та тимчасових обмежень має не тільки державний виконавець, а й приватний виконавець, за умови що він здійснює провадження по виконанню відповідного судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на відповідному аліментному договорі, запропоновано надати приватному виконавцеві право складання протоколу про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Залишається відкритим питання співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за несплату аліментних платежів, особливо в аспекті

невідповідності правових наслідків заборгованості по аліментах для кваліфікації ухилення від сплати аліментів як адміністративного і як кримінального правопорушення. Запропоновано погодитися із висловленою в науковій літературі думкою про внесення змін до ст. 164 Кримінального кодексу України та ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, встановивши 6 місяців заборгованості для кваліфікації ухилення як кримінального правопорушення і 3 місяці – для кваліфікації ухилення як адміністративного правопорушення. Також, погоджуючись із висловленою у правовій доктрині думкою, запропоновано внести зміни до ст. 165 Кримінального кодексу України, присвяченій злісному ухиленню від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, поширивши її положення на ухилення від сплати аліментів на утримання інших осіб, які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу України.

Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати аліментів, як і відповідна адміністративна відповідальність, має ті ж підстави для застосування та публічно-правовий характер, однак застосовується виключно судоми і лише до випадків ухилення від сплати аліментів на утримання дитини або непрацездатних батьків; має специфічні заходи – громадські роботи, обмеження волі або арешт – у разі вчинення злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, штраф, виправні роботи, громадські роботи або обмеження волі – у разі вчинення ухилення від сплати коштів на утримання батьків.

2. Майнова відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання власній дитині має наступні ознаки: застосовується до випадків невиконання обов'язку щодо виплати аліментів чи додаткових витрат на утримання малолітньої, неповнолітньої дитини, а також аліментів на утримання повнолітньої дитини, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу; застосовується незалежно від тривалості періоду невиконання обов'язку щодо надання утримання; поширюється лише на випадки, якщо відповідний

обов'язок виплати аліментів або додаткових витрат встановлений рішенням суду або домовленістю між батьками; має майновий характер, відповідні суми пені та процентів стягуються на користь дитини; заходами відповідальності є пеня, проценти або інші майнові санкції, передбачені договором про сплату аліментів на дитину або шлюбним договором.

Аналіз ст. 201 СК України, яка визначає особливості застосування норм СК України до відносин щодо обов'язку батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, дозволяє вказати про наявність обов'язку щодо участі у додаткових витратах лише на малолітніх, неповнолітніх дітей, але не на повнолітніх дітей, які мають право на утримання у зв'язку із тим, що продовжують навчання, а тому потребують матеріальної допомоги; з іншого боку – на відповідні правовідносини повною мірою поширюються положення ст. 196 СК України. У зв'язку із цим, пропонуємо внести зміни до ст. 201 СК України, поширивши її положення на ст. 185 СК України.

В ст. 196 СК України визначено вичерпний перелік майнових санкцій, які стягуються із осіб, які не виконали обов'язку щодо сплати аліментів на утримання дитини або додаткових витрат на дитину, та їх жорсткий розмір незалежно від того, встановлена відповідальність законом або договором. На нашу думку слід передбачити, що положення ст. 196 СК України в частині переліку майнових санкцій та їх розміру застосовуватимуться, якщо договором не буде встановлено інше. Це дозволить передбачити в договорі інший вид або більший розмір майнових санкцій до одного із батьків, який неналежно виконує свої аліментні обов'язки за договором.

Практика застосування ст. 196 СК України (що визначає стягнення неустойки у разі заборгованості по аліментах) Верховним Судом є досить неоднозначною. Так, раніше при розрахунку суми пені суд повинен був з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане, та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму». В подальшому, з 2016 року при обчисленні загальної

суми пені за прострочення сплати аліментів почали враховуватися сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. З 2018 року, нарахування пені не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення.

3. Відповідальність немайнового характеру батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину має ряд специфічних рис: основним заходом є тимчасові обмеження суб'єктивного права особи, передусім права на зайняття певних посад чи на отримання ряду адміністративних чи нотаріальних послуг; застосовується не органом публічної влади, а учасниками правовідносин, в яких бере участь боржник; застосовується або в момент вступу боржника у відповідні правовідносини (щодо зайняття відповідної посади державної служби або щодо отримання субсидії) або в період, коли боржник уже бере участь у таких правовідносинах (коли він уже обіймає відповідну посаду державної служби або виборну посаду); на відміну від тимчасових обмежень, що застосовуються за постановою державного чи приватного виконавця, мають приватно-правовий характер. Особливим видом відповідальності батьків за невиконання обов'язків щодо надання утримання є звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька у майбутньому, позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.

Зважаючи на те, що боржник не може бути обмежений у праві зайняття інших посад у органах державної влади (ніж ті, що наразі прямо передбачені чинним законодавством), навіть за наявності значної заборгованості по аліментах, запропоновано внести зміни до Законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» зміни щодо доповнення переліку осіб, які не можуть вступити на державну службу або службу в органах місцевого самоврядування особами, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового

виконання та передбачити звільнення таких осіб, якщо заборгованість перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців.

Також запропоновано передбачити, що якщо причиною заборгованості стали поважні обставини, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах, перебіг строку заборгованості по аліментах зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану.

Запропоновано скасувати можливість звільнення депутата місцевої ради з посади у зв'язку із наявністю в нього значної заборгованості по аліментах, оскільки депутат місцевої ради обирається населенням відповідної територіальної громади, адміністративно-територіальної одиниці і звільнитися може також лише з підстав вчинення ним кримінального правопорушення або виникненням підстав, які унеможливають його знаходження на посаді, оскільки порушуються вимоги, що ставляться до кандидата на відповідні посаду, або у разі порушення вимог щодо несумісності посади, яку він обіймає із посадою депутата місцевої ради, або з підстав відкликання депутата за народною ініціативою.

На нашу думку, слід розширити перелік обмежень немайнового характеру, які можуть бути застосовані до боржників, які допустили заборгованість за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців, поширивши її на усі види адміністративних послуг, які надаються органами державної влади, місцевого самоврядування. Це стало б сигналом для боржника, який допустив значну заборгованість по аліментах і не ліквідував її навіть на етапі виконавчого провадження, виплатити заборговані кошти на дитину.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ

3.1. Проблеми визначення відповідальності подружжя за невиконання обов'язку щодо надання утримання

Відповідно до ст. 75 СК України дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу, за винятком випадків, якщо подружжя негідно поведився у шлюбних відносинах або став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом. Право на утримання має також подружжя у випадках, визначених договором про надання утримання (ст. 78 СК України), колишній подружжя у випадках, визначених ст. 76 СК України, а також фактичний подружжя за умови непрацездатності, яка настала за час спільного проживання і тривалого характеру такого проживання (ст. 91 СК України) [31, с. 95; 189]. В судовій практиці часто виникають випадки неналежного виконання обов'язку щодо надання утримання іншому подружжю (колишньому подружжю, фактичному подружжю), однак останні зміни до СК України були насамперед спрямовані на удосконалення законодавства про відповідальність за невиконання аліментних зобов'язань щодо дітей. У зв'язку із цим, наукове дослідження особливостей притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання щодо подружжя залишається актуальним і потребує наукового дослідження.

Також СК України передбачив багато новел у правовому регулюванні аліментних обов'язків, однією з яких стала можливість запровадження обов'язку прабаби, прадіда утримувати малолітнього, неповнолітнього правнука, правнучки,

якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України), аналогічний обов'язок повнолітніх правнука, правнучки щодо непрацездатних прабаби, прадіда (ст. 266 СК України), обов'язок по утриманню малолітніх, неповнолітніх або непрацездатних братів та сестер (ст. 267 СК України), а також відповідальності за прострочення сплати аліментів (ст. 196 СК України). Також поряд із цим, право на утримання мають непрацездатні батьки (ст. 202 СК України) [189].

В даному аспекті виникає питання щодо особливостей відповідальності за невиконання встановленого обов'язку щодо надання утримання зазначеними учасниками сімейних відносин.

СК України, визначаючи право подружжя (колишнього подружжя / фактичного подружжя) на надання утримання, практично не торкається питання відповідальності зобов'язаного подружжя за невиконання обов'язку щодо утримання непрацездатного подружжя або подружжя, яке потребує утримання у зв'язку із вихованням малолітніх дітей. В СК України визначені підстави для надання утримання (ст. ст. 75, 76, 84, 86, 88, 91 СК України), способи такого надання через утримання в натуральній або грошовій формі, в тому числі присудження через суд (ст. ст. 77, 80 СК України), період, з якого здійснюються відповідні виплати (ст. 79 СК України), види доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів (ст. 81 СК України), випадки припинення виплат або позбавлення права на аліменти (ст. ст. 82, 83, 85, 87, 89, 91 СК України), обов'язок брати участь у додаткових витратах на лікування (ст. 90 СК України), однак як свідчить їх текстуальний аналіз, наслідки неналежного виконання аліментних зобов'язань у СК України не виписані. Певною мірою вони вказані лише у ст. 78 СК України, в якій визначена можливість для подружжя укладення договору про надання утримання, у якому визначаються умови, розмір та строки виплати аліментів і зазначено, що у разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса [31, с. 95; 189].

Аналіз наявної правової доктрини дозволяє вказати про відсутність уваги до даної правової колізії – переважна більшість представників теорії сімейного права ці питання не досліджує, говорячи в аспекті сімейно-правової відповідальності лише про випадок припинення права на утримання особи, яка негідно поводитися в шлюбі або стала непрацездатною у зв'язку із вчиненням умисного злочину [23, с. 71-85; 52, с. 201-233; 92, с. 183-195; 96, с. 133-158; 179, с. 126-150; 188, с. 121-126; 190, с. 255-270, 274-307; 191, с. 233-270]. Виняток становить дисертаційне дослідження Т. П. Красвітної [78], яке певною мірою торкалося даної проблематики.

Як уже зазначалося у підрозділі 2.1 дисертації, положення ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ч.ч. 9 та 14 Закону України «Про виконавче провадження», якими визначена адміністративна відповідальність за ухилення від сплати аліментів повною мірою поширюються на випадки порушення зобов'язань щодо виплати аліментів на утримання подружжя без особливостей порівняно із аналогічною відповідальністю батьків за невиконання обов'язку щодо виплати аліментів на дітей. Положення ст. ст. 164 та 165 Кримінального кодексу України не поширюються на випадки злісного ухилення від сплати аліментів на подружжя, хоча в дисертації обґрунтовувалась необхідність поширення положень ст. 165 СК України на випадки невиконання аліментних зобов'язань іншими учасниками сімейних відносин, в тому числі й одним із подружжя.

Тому в межах даного підрозділу дисертації доцільно проаналізувати особливості відповідальності подружжя за невиконання аліментного обов'язку саме в аспекті майнової та немайнової відповідальності; перша на рівні СК України передбачена на рівні ст. 196 СК України, однак прямо зазначається, що стосується вона невиконання обов'язків щодо виплати аліментів на утримання дитини та участі у додаткових витратах на дитину.

Питання про те чи поширюється ст. 196 СК України лише на зазначені випадки прострочення виконання обов'язку щодо надання утримання, чи також на випадки невиконання аліментних зобов'язань подружжя, залишається відкритим. В правовій доктрині про це переважно не уточнюється [52, с. 422-423; 92, с. 335-

337; 96, с. 292-293; 190, с. 608-615; 191, с. 515-518], хоча З. В. Ромовська висловлює сподівання, що доцільним є розширення сфери стягнення пені за невиконання інших обов'язків по утриманню [179, с. 298], Н. В. Басанська, досліджуючи аліментні зобов'язання подружжя виділяє серед усього питання відповідальності, визначеної ст. 196 СК України [29, с. 59], а І. В. Жилінкова прямо зазначає на поширенні цієї статті на усі випадки невиконання аліментних зобов'язань, а не тільки аліментів на дитину [188, с. 170; 190, с. 615].

Т. П. Красвітна зазначає, що в судовій практиці склалося два підходи щодо стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів на утримання одного з подружжя: 1) положення ст. 196 СК України не застосовуються до стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів на утримання одного з подружжя; 2) положення ст. 196 СК України застосовуються до стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів на утримання одного з подружжя. Науковець пропонує поширити положення ст. 196 СК України на аліментні зобов'язання подружжя [78, с. 18]. Зокрема, Бахмацький районний суд Чернігівської області у своєму рішенні від 10 лютого 2020 року у справі № 2/728/54/20 зазначив, що, виходячи із системного аналізу Глави 15 і Глави 22 СК України («Обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів»), зокрема ст. 274 СК України, норми положень Глави 15 СК України до правовідносин, що врегульовані нормами інших глав СК, можуть застосовуватися лише у випадку прямого на це посилання. Іншим прикладом може бути те, що сімейне законодавство поширює положення ст. 196 СК України також на правовідносини, визначені главою 16 СК України, якими встановлено обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку, сина. Так, ст. 201 СК України містить пряму вказівку на те, що до відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми ст. ст. 187, 189-192 і 194-197 цього Кодексу. Разом з тим, сімейне законодавство не містить положень, які поширюють дію ст. 196 СК України на правовідносини, визначені главою 17 СК України, якими встановлено обов'язки повнолітніх дочки, сина утримувати батьків. В свою чергу, Глава 9 СК України «Права та обов'язки подружжя по утриманню» не містить посилань на те, що визначення заборгованості по аліментам

на одного із подружжя здійснюється відповідно до статей 194-197 СК України, а тому положення статті 196 цього Кодексу на спірні правовідносини не поширюються. Ураховуючи, що до заборгованості по аліментам на утримання дружини до досягнення дитиною трирічного віку можуть бути застосовані інші санкції майнового характеру, передбачені цивільним законодавством, які позивач не просила застосувати, в задоволенні її позовних вимог щодо стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів на її утримання до досягнення дитиною трирічного віку, слід відмовити [65]. Аналогічне рішення та схоже обґрунтування міститься й в рішенні Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 травня 2021 року у справі № 161/2924/21 [164], Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 31 серпня 2021 року у справі № 336/3157/21 [172] та Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 18 жовтня 2021 року у справі № 274/4481/21 [147]. В даному аспекті суд мав на увазі положення ст. 625 Цивільного кодексу України, якою передбачено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [211]. Однак, не можемо визнати обґрунтованою позицію суду, зважаючи на наступне.

Зважаючи на те, що аліментні зобов'язання є грошовим зобов'язанням, можливим є застосування до правовідносин, що виникають у зв'язку із наявністю порушення строків виплати аліментів положень ст. 625 Цивільного кодексу про виплату процентів річних від простроченої суми. Причому, відповідні положення можна було б поширити і на випадки невиконання обов'язку щодо виплати аліментів на дитину, і на випадки невиконання обов'язків щодо виплати додаткових витрат на дитину, подружжя або непрацездатних батьків. Тоді в такому випадку виникла б ситуація щодо одночасного застосування до аліментних правовідносин за участю батьків та дітей і положень про виплату пені, і положень про виплату процентів у разі невиконання зазначених зобов'язань; що ж стосується правовідносин щодо виплати додаткових витрат на дитину, то виникає питання на

якій підставі слід виплатити проценти: на підставі ст. 625 Цивільного кодексу України, чи на підставі ч. 4 ст. 196 СК України, чи одночасно за обома підставами? Могла б виникнути ситуація, що за порушення зобов'язання щодо виплати аліментів та додаткових витрат на дитину боржник притягувався б одночасно до відповідальності двох видів – сімейної відповідно до ст. 196 СК України та цивільно-правової відповідно до ст. 625 Цивільного кодексу України. З іншого боку, за аналогічні порушення з боку подружжя відповідальність була б лише цивільно-правовою, хоча правовідносини в обох випадках є не цивільними, а сімейними (дискутувати можна було б максимум про природу відносин за участю фактичного подружжя, однак не подружжя, яке отримало відповідний статус у зв'язку із державною реєстрацією укладення шлюбу).

В науковій літературі зазначається, що у разі коли аліменти визначені в грошовій формі, очевидно, застосуванню підлягатимуть норми ст. 625 Цивільного кодексу України, відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [93, с. 22; 173, с. 146; 174, с. 160; 190, с. 272]. В той же час, як зазначено у правовій позиції, викладеній у постанові Верховного Суду від 19 вересня 2019 року у справі № 235/4359/16-ц, доводи касаційної скарги в частині 3% річних за користування її грошима в порядку застосування ст. 625 Цивільного кодексу України, не заслуговують уваги, оскільки правовідносини, що виникли між сторонами, регулюються нормами Сімейного кодексу України, а саме ст. 196 СК України та містить в собі спеціальну відповідальність за прострочення сплати аліментів. До даних правовідносин положення ст. 625 Цивільного кодексу України про відповідальність за порушення грошового зобов'язання на ці правовідносини не поширюється [111]. Таким чином, якщо виходити із зазначеної правової позиції, майнова відповідальність за невиконання обов'язку щодо сплати аліментів та додаткових витрат дітей та подружжя є істотно різною. В першому випадку, мають застосовувати положення ст. 196 СК України, в другому – ст. 625

Цивільного кодексу України, тобто маємо по суті застосування різних майнових санкцій за порушення зобов'язань однієї правової природи – аліментних зобов'язань. Вважаємо такий підхід невиправданим. В даному випадку простежується дискримінація подружжя як суб'єкта відповідальності за порушення аліментного зобов'язання порівняно із іншим суб'єктом сімейних відносин – дитиною.

На нашу думку, слід погодитися із пропозицією, що висловлена в правовій доктрині про застосування положень ст. 196 СК України на усі аліментні відносини, в тому числі за участю подружжя, однак з метою впорядкування судової практики із цього питання доцільно її доповнити частиною п'ятою наступного змісту: «5. Положення ч. ч. 1 – 4 цієї статті також поширюються на випадки невиконання виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за договором з підстав, передбачених ст. ст. 75, 76, 84, 86, 88, 91, 198, 199, 202, 265 – 271 цього Кодексу, а також у разі неучасті у додаткових витратах відповідно до ст. ст. 90 і 203 цього Кодексу» (див. додаток Г). В такому разі відповідальність подружжя за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань буде носити наступний характер. Зокрема, у разі виникнення заборгованості з вини подружжя, який зобов'язаний сплачувати аліменти за рішенням суду або за договором про утримання подружжя, подружжя-одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості, крім випадків, якщо зобов'язана особа є неповнолітньою. У разі застосування до подружжя, яке зобов'язане сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження». У разі прострочення оплати витрат, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя з вини платника

такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача витрат сплатити суму заборгованості за витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми. При цьому, зазначена пропозиція по суті спрямована не тільки на встановлення майнової відповідальності за порушення зобов'язання щодо виплати аліментів на утримання подружжя відповідно до положень ст. 196 СК України, тобто через встановлення обов'язку сплатити пеню, яка обраховуватиметься залежно від розміру та тривалості заборгованості у відсотковому значенні, а на поширення цього принципу також на випадки невиконання обов'язку щодо виплати аліментів, встановлених на утримання колишнього подружжя, а також непрацездатної жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, якщо непрацездатність уповноваженої особи виникла в період спільного проживання, або утримання жінки, чоловіка у такому сімейному союзі, якщо вона має право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини (тобто фактичного подружжя). Крім цього, дана пропозиція стосується поширення ч. 4 ст. 196 СК України на випадки неучасті у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя. Викладені пропозиції по суті дозволять універсалізувати майнову відповідальність за невиконання аліментних зобов'язань та зобов'язань щодо участі у додаткових витратах, пов'язаних в тому числі із станом здоров'я або працездатністю учасника сімейних відносин.

Майнова відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання подружжю також може бути передбачена у договорах, які укладаються подружжям з питань надання утримання. До таких договорів відносяться шлюбний договір (ст. 99 СК України), договір подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України), договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання разової грошової допомоги (ст. 89 СК України) [189].

Зокрема, сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором. Якщо у шлюбному договорі визначені

умови, розмір та строки виплати аліментів, то в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Шлюбним договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації [189]. Умова про відповідальність подружжя за порушення обов'язку надання утримання прямо не передбачена сімейним законодавством, однак може також визначатися сторонами (хоча ця умова й не є істотною).

У ст. 78 СК України, що присвячена визначенню істотних умов договору подружжя про утримання також серед істотних умов, таких як умови, розмір та строки виплати аліментів, немає умови про відповідальність подружжя що однак не виключає можливості встановлення подружжям умови про невиконання договору про надання утримання на власний розсуд.

Зокрема, як зазначає О. Михальнюк, сторони можуть встановити в аліментному договорі подружжя правові наслідки його порушення, зокрема передбачити зміну умов аліментного зобов'язання; односторонню відмову від договору за певних умов (наприклад, у випадку нецільового використання аліментів одержувачем або несплати платником протягом певного строку, визначеного розміру аліментів і т. п.); сплату неустойки; передання певного майна в натурі (майнова неустойка), відшкодування збитків, моральної шкоди, розірвання аліментного договору тощо [93, с. 20]. Т. П. Красвітна вважає, що договором між подружжям про надання утримання, шлюбним договором може бути передбачено застосування таких форм відповідальності за прострочення сплати аліментів, як відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди, стягнення індексу інфляції за час прострочення сплати аліментів, стягнення трьох процентів річних від простроченої суми. У зв'язку із цим, науковець пропонує внести зміни до СК України, зокрема в аспекті усунення обмеження в застосуванні відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої порушенням сімейних прав та інтересів [78, с. 18].

На жаль, СК України не передбачає договірному порядку визначення

аліментних зобов'язань фактичним та колишнім подружжям, у зв'язку із чим, в науковій літературі пропонується доповнити відповідні положення ст. ст. 78 та 91 СК України [93, с. 20; 190, с. 161]. Можемо погодитися із тим, що подружжя, колишнє або фактичне подружжя в силу положень ст. 9 СК України вправі врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі, в тому числі й договором, в якому викласти питання надання утримання одне одному та відповідальність за порушення такого обов'язку. При незазначенні у договорі про надання утримання відповідальності за прострочення аліментного платежу можна вважати за доцільне застосування за аналогією ст.196 СК України, згідно з якою одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочки (відповідні зміни наведені у Додатку Г).

Якщо говорити про відповідальність немайнового характеру, яка може бути застосована до особи, яка не виконує своїх зобов'язань щодо виплати аліментів іншому з подружжя, то можемо зазначити на неоднозначності чинного законодавства, яке визначає перелік тимчасових обмежень.

Так, законодавство, яким визначені обмеження особи у сфері реєстраційної діяльності та вчинення нотаріальних дій щодо належного їй майна (передбачені ч. 3 ст. 9 та п. 12 ч. 1 Закону України «Про виконавче провадження» [128], ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [133], п. 8-1 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про нотаріат» [140], п. 3-1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [134], пп. 7 п. 14 Положення про призначення субсидії [143]) оперує поняттям боржника, який внесений до Єдиного реєстру боржників, тобто особи, яка має заборгованість за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців (в тому числі й щодо виплати аліментів). Тому у разі якщо особа не виконала рішення суду про стягнення аліментів або виконавчий напис нотаріуса на договір про надання утримання або шлюбний договір і сума заборгованості по аліментах перевищить три місяці, то така особа вноситься до Єдиного реєстру боржників і підлягає

тимчасовим обмеженням у можливості надання їй ряду адміністративних та нотаріальних послуг. У підрозділі 2.2 пропонувалося передбачити застосування тимчасових обмежень у вигляді обмеження у можливості отримати адміністративну послугу, до усіх правовідносин щодо надання адміністративних послуг, використавши поняття боржника, який внесений до Єдиного реєстру боржників.

Інша група обмежень стосується обмежень у можливості взяти участь у конкурсі на зайняття відповідної посади публічної служби або обіймати відповідні посади (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [146], ч. 1 ст. 7, ст. 18 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [137], п. 12 ч. 4 ст. 6, ч. 9 ст. 10 і п. 9 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [139], ч. 6 ст. 39, п. 5 ч. 3 ст. 40, п. 4 ч. 1 ст. 41, п. 3 ч. 1 ст. 42 Закону України «Про прокуратуру» [142], п. 8 ч. 3 ст. 3, п. 8 ч. 4 ст. 3 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [138], ч. 3 та п. 11 ч. 4 ст. 10 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [132], п. 9 ч. 3 і п. 11 ч. 5 ст. 16, п. 9 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [127]) і застосовується щодо осіб, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання (в окремих випадках – дванадцять місяців). Тобто відповідні обмеження стосуються виключно боржників по аліментах на утримання дитини і у випадку наявності заборгованості по аліментах на утримання подружжя. Навіть якщо таке утримання відбувається у зв'язку із тим, що подружжя здійснює догляд за малолітньою дитиною і тому не має можливості працювати, така особа в принципі зможе стати державним службовцем і продовжувати обіймати відповідні посади, що навряд чи є справедливим. Тому на нашу думку, слід поширити положення зазначених законів на усі аліментні правовідносини у випадку, якщо особа має заборгованість зі сплати аліментів на утримання будь-якого учасника сімейних відносин, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість (або

дванадцять) місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Так само варто поширити відповідні обмеження і на усіх осіб, що претендують на посади, передбачені Законами України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» або передбачити звільнення зі служби, якщо вони мають відповідну заборгованість (виходячи із пропозиції, викладеної у підрозділі 2.2. дисертації; див. додаток Г).

Ще одним із заходів сімейно-правової відповідальності подружжя немайнового характеру, що є особливим саме для нього, є позбавлення права на утримання того із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом (ч. 5 ст. 75 СК України) [189]. Як вірно зазначає Г. М. Ахмач, в сімейному законодавстві не визначено поняття негідної поведінки, тому виникає необхідність конкретизувати, яка поведінка може кваліфікуватися як негідна, оскільки на практиці негідна поведінка у сім'ї розцінюється по-різному, а результатом може стати перекладення за ст. 91 СК України обов'язку утримання такої особи на іншого суб'єкта тощо [25, с. 11].

В судовій практиці виділяються різні форми негідної поведінки. Так, Броварський міськрайонний суд Київської області, розглядаючи позов про розірвання шлюбу та стягнення моральної шкоди, встановив, що відповідач має позашлюбну дитину, тобто проявив явну зневагу до позивача як до його дружини, якій він присягав на вірність, неповагу до загальноприйнятих сімейних цінностей [150]; Хортицький районний суд міста Запоріжжя встановив, що не є негідною поведінкою дії відповідача у формі звернення до компетентних державних органів за захистом своїх прав, зокрема звернення із заявами щодо вчинення позивачем злочинів, до правоохоронних органів, та для видачу відносно нього обмежувального припису [171]. Негідною поведінкою в шлюбі також можна вважати систематичні образи, приниження та фізичне насильство стосовно одного із подружжя [148; 157; 160; 163]. На нашу думку, негідною може бути поведінка подружжя, що виявлялася в умисному невиконанні обов'язку щодо надання

утримання іншого з подружжя, особливо в період непрацездатності останнього або в період здійснення ним догляду за малолітньою дитиною, в період вагітності. Така поведінка є недопустимою, тому покладення аліментного обов'язку на особу, яка протягом існування шлюбу відчувала постійні страждання, неможливе. Побутове насильство, на жаль, за останній час досягло загрозливих масштабів, законодавець у цьому випадку застосовує санкції до осіб, винних у негідній поведінці. Враховуючи, що йдеться про сімейні стосунки і не завжди один з подружжя, щодо якого вчиненні протиправні дії, звертається до правоохоронних органів за допомогою, суд повинен достеменно встановити факт негідної поведінки одного із подружжя. Зацікавлена сторона має надати докази, які б свідчили про вчинення проти неї протиправних дій одним із подружжя протягом шлюбу. Суд не може виносити рішення про втрату права на аліменти на підставі недоведених фактів. Це пов'язано з тим, що в багатьох випадках розлучене подружжя стає один одному чужим, виникають неприязні стосунки, тому кожен з них намагається у будь-який спосіб уникнути виконання аліментного обов'язку.

Як зазначає М. В. Антокольська, під негідною поведінкою слід розуміти умисні дії, такі, що підпадають під кримінальне покарання, та інші тяжкі аморальні проступки (пияцтво, подружжя невірність і т.ін.), які не підпадають під ознаки злочину. Перелік випадків такої поведінки, пише автор, не може бути встановлений в законі вичерпним чином, у статті слід передбачити лише головні ознаки діяння і надати право судам на підставі конкретних обставин справи визначати, чи підпадає дане правопорушення під ознаки зазначеної норми чи ні [20, с. 128-129]. Можна погодитися з автором, але незрозуміло, за вчинення якого кримінального діяння слід обмежувати право на аліменти одного із подружжя. Не дає на це відповіді і норма ст. 75 СК України. На нашу думку, не має права на аліменти тільки той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з вчиненням злочину у відношенні другого із подружжя або членів сім'ї. Громадянин може вчинити правопорушення, за що держава застосовує до нього кримінальне покарання, але при цьому нормально поводитися в сімейних стосунках. Тому ми вважаємо, що в сімейному законодавстві слід передбачити втрату права на аліменти тільки того з подружжя,

який вчинив умисний злочин щодо другого з подружжя або членів своєї сім'ї (див. Додаток Г).

На підставі вище викладеного наукового дослідження поняття та змісту юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві, слід зазначити на тому, що в СК України відсутня норма про відповідальність зобов'язаного подружжя за невиконання обов'язку щодо утримання непрацездатного подружжя або подружжя, яке потребує утримання у зв'язку із вихованням малолітніх дітей. Із змісту ст. 196 СК України не зрозуміло, чи вона поширюється лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини, як це впливає виходячи із знаходження цієї норми у відповідному розділі СК України. Слід погодитися із висловленою у правовій доктрині думкою про застосування положень ст. 196 СК України на усі аліментні відносини, у зв'язку із цим пропонуємо внесення відповідних змін до цієї статті. В такому разі, у разі виникнення заборгованості з вини подружжя, який зобов'язаний сплачувати аліменти за рішенням суду або за договором про утримання подружжя, подружжя-одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені), а у разі прострочення оплати витрат, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача витрат сплатити суму заборгованості за витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми. Зазначені пропозиції слід також поширити на випадки невиконання обов'язку щодо надання утримання колишньому подружжю та фактичному подружжю, викладені пропозиції по суті дозволять універсалізувати майнову відповідальність за невиконання аліментних зобов'язань та зобов'язань щодо участі у додаткових витратах, пов'язаних в тому числі із станом здоров'я або працездатністю учасника сімейних відносин.

Хоча ст. 78 СК України визначає лише три умови договору подружжя про надання утримання: умови, розмір та строки виплати аліментів, однак, як зазначається в правовій доктрині, така умова як відповідальність за невиконання договору про надання утримання, також може визначатися сторонами. На жаль, СК

України не передбачає договірному порядку визначення аліментних зобов'язань фактичним та колишнім подружжям, у зв'язку із чим, в науковій літературі пропонується доповнити відповідні положення ст. ст. 78 та 91 СК України. Крім того, законодавство України в окремих випадках передбачає адміністративну відповідальність за несплату аліментів на утримання одного з подружжя, а також відповідальність у вигляді одного з тимчасових обмежень, визначених Законом України «Про виконавче провадження» [31, с. 97].

Запропоновано поширити тимчасові обмеження, передбачені законодавством про державну службу не тільки на осіб, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість або дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, а й на подружжя та інших учасників сімейних відносин, що мають відповідну заборгованість.

Особливим видом немайнової відповідальності є позбавлення права на утримання у разі негідної поведінки подружжя у сімейних відносинах, яке може в виявлятися в тому числі у в умисному невиконанні обов'язку щодо надання утримання іншого з подружжя, особливо в період непрацездатності останнього або в період здійснення ним догляду за малолітньою дитиною, в період вагітності.

3.2. Особливості відповідальності інших учасників сімейних відносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання

Говорячи про питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків щодо батьків, інших членів сім'ї та родичів, слід зазначити, що склад юридичних фактів, які породжують виникнення субсидіарних аліментних зобов'язань, якими є відповідні аліментні зобов'язання є різним. Так, деякі групи аліментних зобов'язань передбачають родинний зв'язок між платником аліментів і одержувачем (наприклад, аліментні зобов'язання між дідом, бабою і онуками,

братами і сестрами, батьками та їх повнолітніми дітьми). В інших випадках аліментне зобов'язання виникає на основі свояцтва та відносин щодо утримання і виховання в минулому платника аліментів – це аліментні зобов'язання між мачухою, вітчимом, падчеркою і пасинком. Аліментні зобов'язання між фактичним вихованцем та особою, в сім'ї якої він виховувався, це правовідносини між особами, які не обов'язково є родичами, проте які зв'язані тією обставиною, що особа проживає (або проживала) в сім'ї фактичного вихователя [57, с. 21].

Також обставиною, що впливають на виникнення такого обов'язку; можуть бути різними і підлягають урахуванню в певному співвідношенні, визначеному відповідно до положень СК України є факт відсутності у потенційних утриманців родичів більш близького ступеня спорідненості або встановлена судом неспроможність останніх надавати належне утримання іншим особам з поважних причин. Такими поважними причинами можуть бути факт непрацездатності, виконання аліментних обов'язків стосовно більш близьких родичів у разі низького рівня доходів, багатодітність тощо. Тому фактична можливість надавати матеріальну допомогу іншим особам також є однією з основних умов виникнення обов'язку особи щодо утримання інших членів сім'ї та родичів.

Також обставиною, яка підлягає врахуванню при встановленні обов'язку особи щодо утримання інших членів сім'ї та родичів, є визначена неможливістю останніх самотійно забезпечити своє існування потреба в матеріальній допомозі й утриманні з боку інших осіб, коло яких визначене законом. Ця потреба, як правило, виникає внаслідок малоліття (неповноліття) або непрацездатності інших членів сім'ї та родичів, які мають право на утримання [42, с. 420].

Відповідальність за неналежне виконання або невиконання аліментних зобов'язань щодо малолітньої, неповнолітньої дитини іншими членами її сім'ї та родичами, а також повнолітньої особи щодо своїх батьків, інших членів своєї сім'ї та родичів, які є непрацездатними, прямо не визначена у СК України (за окремими винятками, про які піде мова нижче). Формально положення ст. 196 СК України поширюються лише на випадки невиконання обов'язку щодо надання утримання у вигляді аліментів лише щодо малолітніх, неповнолітніх дітей. Тому можемо

зазначити, що у разі невиконання обов'язку баби, діда утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України) до цих правовідносин можуть бути застосовані положення ст. 196 СК України, оскільки аліментні зобов'язання баби, діда щодо своїх неповнолітніх онуків впливають із аліментних зобов'язань батьків щодо власних дітей. По суті в даному випадку маємо свого роду правонаступництво у правах та обов'язках щодо надання утримання у разі, якщо у дитини немає батьків чи останні не можуть надати відповідне утримання. Це ж саме стосується і обов'язку мачухи, вітчима утримувати падчерку, пасинка (ст. 268 СК України), осіб, у сім'ї яких виховувалася дитина (ст. 269 СК України) [189]. З іншого боку, відповідно до ст. 274 СК України визначення заборгованості за аліментами, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів, а також повне або часткове звільнення їх від сплати заборгованості провадяться відповідно до положень, встановлених статтями 194-197 цього Кодексу [189]. Дане положення по суті відсилає правове регулювання відповідальності інших членів сім'ї та родичів до ст. 196 СК України. Цієї ж думки притримуються також Л. Є. Гузь та А. В. Гузь [52, с. 543], С. Я. Фурса [191, с. 720], І. В. Жилінкова [190, с. 818], Ю. С. Червоний [97, с. 405-406], Є. О. Харитонов [96, с. 497] та З. В. Ромовська [178, с. 501; 179, с. 392].

Верховний Суд у своїй постанові від 27 червня 2019 року у справі № 635/6679/16-ц, зазначив, що Глава 15 СК України містить ст. 196 у відповідній редакції, якою передбачено, що при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Сімейне законодавство поширює положення ст. 196 СК України також на правовідносини, визначені главою 16 СК України, якими встановлено обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку, сина. Так, згідно положень ст. 201 СК України до відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 189-192 і 194-

197 цього Кодексу. Разом з тим, сімейне законодавство не містить положень, які поширюють дію ст. 196 СК України на правовідносини, визначені главою 17 СК України, якими встановлено обов'язки повнолітніх дочки, сина утримувати батьків. З огляду на зазначене, Верховний Суд вважає, що за наслідками повно та всебічно досліджених обставини справи, перевірених доказами, які оцінено на предмет належності, допустимості, достовірності, достатності і взаємного зв'язку, та з врахуванням того, що вимоги ст. 196 СК України передбачають відповідальність за прострочення сплати аліментів у вигляді неустойки, тільки при виникненні заборгованості за аліментами, які сплачуються на дітей, і не розповсюджуються на правовідносини щодо сплати аліментів на утримання батьків, суди дійшли обґрунтованого висновку про відмову у позові в даній справі. Доводи касаційної скарги про необхідність застосування аналогії закону та поширення ст. 196 СК України на спірні правовідносини є безпідставними [113]. Тобто наразі судова практика виходить із того, що у разі невиконання аліментного зобов'язання щодо дитини, родича, іншого члена сім'ї винна особа може бути притягнена до відповідальності відповідно до ст. 196 СК України, тобто має сплатити пеню у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості (або не більше різниці між сумою заборгованості та розміром штрафу, що застосований відповідно до ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження»). У випадку, якщо аліментне зобов'язання стосується батьків дитини, то положення ст. 196 СК України не можуть бути застосовані до відповідних правовідносин (що є дивним, оскільки аналогічне зобов'язання цих самих осіб щодо не власних батьків, а власних баби, діда передбачатиме застосування ст. 196 СК України).

У зв'язку із цим, на нашу думку, доцільно прямо передбачити поширення ст. 196 СК України, передбачивши це в диспозиції самої статті. Цим самим можна буде поширити положення ст. 196 СК України на батьків, усіх членів сім'ї та родичів (див. додаток Г). При цьому, мова йде лише про стягнення неустойки (пені) у

розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості [189].

Положення даної статті не можуть бути поширені на інші види утримання, які надаються батькам, іншим членам сім'ї та родичам, в тому числі в натуральній формі, у формі витрат, які не охоплюються поняттям «аліменти». Так, відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, особами з інвалідністю, а дитина має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними [189]. Ці витрати не охоплюються поняттям «аліменти», а тому проблематично поширити на відповідні зобов'язання положення ст. 196 СК України. В той же час, на нашу думку, варто прописати відповідальність дітей за невиконання обов'язку щодо виплати витрат на догляд і лікування батьків аналогічно тому, як це прописано у ч. 4 ст. 196 СК України щодо додаткових витрат на дитину. У зв'язку із цим, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 196 СК України (див. додаток Г).

В попередньому підрозділі дисертації говорилося про негідну поведінку подружжя як підставу для звільнення від обов'язку надання утримання, як один із заходів сімейно-правової відповідальності за порушення відповідного зобов'язання (оскільки негідна поведінка може проявлятися і у ненаданні належного утримання іншому подружжю). Негідна поведінка враховується також в аліментному зобов'язанні відносно падчерки та пасинка. Відповідно до ст. 268 СК України, суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком у разі негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини [189]. Такий підхід є незрозумілим. Діти не можуть бути відповідальними за дії своїх батьків і втрата ними права на одержання утримання від мачухи та вітчима є безпідставною. Говорити про негідну поведінку суб'єктів аліментного зобов'язання можливо тільки в межах певного правовідношення. Санкція щодо падчерки або пасинка виникає так би мовити в чужому аліментному

зобов'язанні. Слід передбачити обмеження права на аліменти тільки за негідну поведінку самих падчерки та пасинка стосовно мачухи або вітчима. Врахування негідної поведінки як підстави для втрати права на аліменти слід поширити на всі види аліментних правовідносин за винятком права на утримання малолітніх, неповнолітніх дітей та недієздатних осіб. Це окрема категорія осіб, які в силу своєї вікової незрілості або розумових вад не можуть усвідомлювати наслідки своїх дій. У зв'язку із цим, пропонуємо прибрати положення про негідну поведінку у шлюбних відносинах матері, батька дитини як підстави для звільнення вітчима, мачухи від обов'язку по утримання падчерки, пасинка або обмеження його певним строком (див. додаток Г).

До осіб, зобов'язаних надавати утримання батькам, іншим членам сім'ї та родичам можуть бути застосовані ті ж заходи адміністративної та (щодо утримання батьків) кримінальної відповідальності, а також тимчасові обмеження цивільних, сімейних та інших прав, передбачені законодавством, аналогічні для невиконання обов'язку щодо надання утримання дітей та подружжя. Тобто такі особи можуть нести відповідальність за ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. 165 Кримінального кодексу України, до них може бути застосовано тимчасові обмеження, передбачені ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» та штраф, передбачений ч. 14 цієї ж статті цього ж Закону; тимчасові обмеження, передбачені адміністративно-процедурним законодавством (але не законодавством про державну службу, про що зазначалося у підрозділі 3.1 дисертації).

Таким чином, на даний час, за неналежне виконання або невиконання аліментних зобов'язань щодо малолітньої, неповнолітньої дитини іншими членами її сім'ї та родичами, а також повнолітньої особи щодо інших членів своєї сім'ї та родичів передбачено відповідальність у вигляді пені і штрафу залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання; відповідні обмеження у сфері надання адміністративних та нотаріальних послуг. Хоча в СК України прямо не визначає можливості укладання

відповідними особами договорів про надання утримання, однак виходячи із положень ст. 9 СК України, що подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства, вони вправі укладати договори, де передбачати обов'язок щодо надання утримання та відповідальність за його порушення (як майнового, так і немайнового характеру).

Ще однією категорією осіб, яка має обов'язок надавати утримання відповідно до положень сімейного права є особа, якій передана дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування. Відповідно до положень СК України, формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу та патронат над дитиною [189].

Зокрема, в результаті усиновлення, відповідно до ст. 232 СК України з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, і виникають відповідні права та обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини [189]. Цим самим, усиновлювач отримує обов'язок щодо надання утримання усиновленої ним дитини, а невиконання цього обов'язку з боку усиновлювача тягне можливість притягнення його до адміністративної чи кримінальної відповідальності, а також до відповідальності, що передбачена ст. 196 СК України, ч.ч. 9 та 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» та відповідних тимчасових обмежень, передбачених окремими нормативно-правовими актами, якими визначається зайняття особою відповідних посад публічної служби, здійснення реєстраційних та нотаріальних дій щодо належного боржнику майна, можливість отримання субсидії на оплату житлово-комунальних послуг. В той же час, як вже попередньо ми визначали у підрозділі 1.1. дисертації

є ще два додаткових заходи сімейно-правової відповідальності, які можуть бути застосовані саме до усиновлювача:

1) відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 238 СК України можливим є скасування усиновлення, якщо воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання [189]. Як свідчить судова практика, однією із підстав для визнання того, що усиновлення «суперечить інтересам дитини і не забезпечує їй сімейного виховання» є те, що усиновлювач не надає усиновленій дитині належного утримання (наприклад, це впливає із рішень Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 29 жовтня 2020 року у справі № 396/67/20 [166], Обухівського районного суду Київської області від 20 січня 2021 року у справі № 372/3410/20 [167]).

2) у разі скасування усиновлення (незалежно від того, що стало підставою для скасування) особа в подальшому позбавляється права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, прийомним батьком, патронатним вихователем (визначено тими ж положеннями нормативно-правових актів, якими такі обмеження встановлюються для осіб, які позбавлені батьківських прав або щодо яких прийнято рішення про відібрання у них дитини без позбавлення батьківських прав) [53; 101; 189]. Ці ж санкції стосуються й усиновлювачів у разі визнання усиновлення недійсним відповідно до ст. 236 СК України.

Правовідносини, пов'язані із влаштуванням дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу чи в сім'ю патронатного вихователя, є договірними і базуються на положеннях договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, договору про організацію дитячого будинку сімейного типу, договору про патронат над дитиною. Відповідно до п. 8 ч. 1 договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, прийомні батьки зобов'язуються використовувати в повному обсязі та за призначенням державну соціальну допомогу, надану дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які виховуються в прийомній сім'ї, державну соціальну допомогу, що надається особам з інвалідністю з дитинства і дітям з інвалідністю, аліменти та пенсію по втраті годувальника на забезпечення їх

повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку і освіти [101]. Аналогічний обов'язок щодо використання державної соціальної допомоги, наданої дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які виховуються в дитячому будинку сімейного типу, інших допомог, пенсій чи аліментів, які надаються на дитину для забезпечення їх повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку і освіти покладений на батьків-вихователів (п. 6 ч. 1 договору про організацію дитячого будинку сімейного типу) [100]. Патронатний вихователь в силу положень п. 18 ч. 2 договору про патронат над дитиною зобов'язаний використовувати у повному обсязі соціальну допомогу на утримання дітей, влаштованих до сім'ї патронатного вихователя, та спрямовувати її на задоволення потреб дитини відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною» [53]. Таким чином, з моменту влаштування дитини до прийомних батьків, до дитячого будинку сімейного типу чи до сім'ї патронатного вихователя, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатний вихователь зобов'язані надавати дитині-сироті чи дитині, позбавленій батьківського піклування, утримання, аналогічно тому, як таке утримання надається батьками (хоча визначено джерела, із яких здійснюється виконання обов'язку щодо надання відповідного утримання – допомога, яка надається державою прийомним батькам, батькам-вихователям чи патронатному вихователю. Законодавством в той же час не передбачається присудження аліментів на утримання дитини на вище перелічених осіб – відповідні грошові кошти надаються як соціальна допомога на дитину; тому навряд до цих осіб можна застосувати положення ст. 196 СК України, а також інших норм про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. В даному аспекті, наявні лише дві санкції:

1) відповідно до п. 6 Положення про прийомну сім'ю невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей є підставою для дострокового розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї. В

такому випадку сім'я позбавляється статусу прийомної, а питання про подальше влаштування дітей вирішується органом опіки і піклування [101]. Аналогічні правові наслідки у формі дострокового розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу визначені у разі невиконання обов'язку щодо надання утримання батьками-вихователями (п. 4 Положення про дитячий будинок сімейного типу) [100]. У разі невиконання патронатним вихователем умов договору про патронат над дитиною (підпадає під поняття «у разі виникнення у сім'ї патронатного вихователя умов чи наявності фактів, несприятливих для перебування дитини»), дія договору про патронат над дитиною також достроково припиняється (п. 30 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя) [53];

2) втрата права бути усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями), патронатними вихователями дитини у разі, якщо договір про патронат над дитиною було розірвано з вини патронатного вихователя (п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя) [53]; договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї було припинено з вини одного з прийомних батьків (п. 14 Положення про прийомну сім'ю) [101], договір про організацію дитячого будинку сімейного типу було розірвано з вини батьків-вихователів (п. 17 Положення про дитячий будинок сімейного типу) [100].

Те ж саме можна сказати про опікунів чи піклувальників неповнолітньої (малолітньої) дитини.

Відповідно до ст. 243 СК України опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої

освіти (ч. 1 ст. 249 СК України) [189], тобто й має обов'язок надавати дитині утримання. У разі невиконання цього обов'язку можемо говорити про такі санкції для опікуна, піклувальника як звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків у разі невиконання ними своїх обов'язків (ст. 251 СК України [189] і як наслідок останнього — неможливість для таких осіб бути в подальшому усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями), патронатними вихователями в майбутньому (визначено положеннями нормативно-правових актів, вже вказаних при аналізі нами відповідальності прийомних батьків, батьків-вихователів та патронатних вихователів, а також положенням ч. 3 ст. 244 СК України [189]).

Таким чином, за неналежне виконання або невиконання аліментних зобов'язань щодо малолітньої, неповнолітньої дитини іншими членами її сім'ї та родичами, а також повнолітньої особи щодо інших членів своєї сім'ї та родичів передбачено відповідальність у вигляді пені і штрафу залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання; відповідні обмеження у сфері надання адміністративних та нотаріальних послуг. Також обов'язок щодо надання утримання та відповідальність за його порушення (як майнового, так і немайнового характеру) можуть визначатися договорами про надання утримання, які є непоіменовані в сімейному законодавстві.

До осіб, яким передана на виховання дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування за невиконання обов'язків щодо надання дитині належного утримання, може бути застосовано такі заходи сімейно-правової відповідальності: дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків. Зазначені заходи

призводять до позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, одним із батьків-вихователів або прийомних батьків, патронатним вихователем.

Висновки до Розділу 3

Отже, в результаті проведеного дослідження поняття та змісту юридичної відповідальності подружжя, дітей, інших членів сім'ї та родичів за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві ми дійшли наступних висновків:

1. В СК України відсутня норма про відповідальність зобов'язаного подружжя за невиконання обов'язку щодо утримання непрацездатного подружжя або подружжя, яке потребує утримання у зв'язку із вихованням малолітніх дітей. Із змісту ст. 196 СК України не зрозуміло, чи вона поширюється лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини, як це випливає виходячи із знаходження цієї норми у відповідному розділі СК України. Слід погодитися із висловленою у правовій доктрині думкою про застосування положень ст. 196 СК України на усі аліментні відносини, у зв'язку із цим пропонуємо внесення відповідних змін до цієї статті. Зазначені пропозиції слід також поширити на випадки невиконання обов'язку щодо надання утримання колишньому подружжю та фактичному подружжю, викладені пропозиції по суті дозволять універсалізувати майнову відповідальність за невиконання аліментних зобов'язань та зобов'язань щодо участі у додаткових витратах, пов'язаних в тому числі із станом здоров'я або працездатністю учасника сімейних відносин

Хоча ст. 78 СК України визначає лише три умови договору подружжя про надання утримання: умови, розмір та строки виплати аліментів, однак, як зазначається в правовій доктрині, така умова як відповідальність за невиконання договору про надання утримання, також може визначатися сторонами. На жаль, СК України не передбачає договірному порядку визначення аліментних зобов'язань фактичним та колишнім подружжям, у зв'язку із чим, в науковій літературі пропонується доповнити відповідні положення ст. ст. 78 та 91 СК України. Крім того, законодавство України в окремих випадках передбачає адміністративну відповідальність за несплату аліментів на утримання одного з подружжя, а також

відповідальність у вигляді одного з тимчасових обмежень, визначених Законом України «Про виконавче провадження».

Запропоновано поширити тимчасові обмеження, передбачені законодавством про державну службу не тільки на осіб, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість або дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, а й на подружжя та інших учасників сімейних відносин, що мають відповідну заборгованість.

Особливим видом немайнової відповідальності є позбавлення права на утримання у разі негідної поведінки подружжя у сімейних відносинах, яке може в виявлятися в тому числі у в умисному невиконанні обов'язку щодо надання утримання іншого з подружжя, особливо в період непрацездатності останнього або в період здійснення ним догляду за малолітньою дитиною, в період вагітності.

2. За неналежне виконання або невиконання аліментних зобов'язань щодо малолітньої, неповнолітньої дитини іншими членами її сім'ї та родичами, а також повнолітньої особи щодо інших членів своєї сім'ї та родичів передбачено відповідальність у вигляді пені і штрафу залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання; відповідні обмеження у сфері надання адміністративних та нотаріальних послуг. Також обов'язок щодо надання утримання та відповідальність за його порушення (як майнового, так і немайнового характеру) можуть визначатися договорами про надання утримання, які є непоіменовані в сімейному законодавстві.

До осіб, яким передана на виховання дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування за невиконання обов'язків щодо надання дитині належного утримання, може бути застосовано такі заходи сімейно-правової відповідальності: дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове

припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків.

Зазначені заходи призводять до позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, одним із батьків-вихователів або прийомних батьків, патронатним вихователем.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем доктрини сімейного права, пов'язаних із комплексним вивченням відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві. За результатами проведено дослідження сформульовано такі висновки:

1. Обов'язок щодо надання утримання – це особливий вид сімейних відносин, відповідно до якого один із учасників сімейних відносин (боржник) в силу положень сімейного законодавства або договору зобов'язаний надати іншому учасників сімейних відносин (одержувачу) утримання у натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, в тому числі в судовому порядку або через застосування виконавчого напису нотаріуса.

Обов'язок щодо надання утримання включає в себе аліментне зобов'язання, а також інші види зобов'язань щодо надання утримання, такі як обов'язки щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання має подвійну правову природу, тобто має як приватно-правовий (в аспекті встановлення майнової відповідальності, тимчасових обмежень немайнового характеру), так і публічно-правовий характер (в частині застосування штрафу та тимчасових обмежень як адміністративних стягнень, а також можливості притягнення до кримінальної відповідальності як крайнього заходу, що застосовується за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дитини та непрацездатних батьків).

За невиконання обов'язку щодо надання утримання можуть виникати наступні заходи відповідальності: обов'язок щодо сплати пені, штрафу або процентів, обов'язок відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням обов'язку щодо надання утримання (в тому числі шляхом повернення тимчасової державної допомоги дітям, батьки якої ухиляються від сплати аліментів); тимчасові обмеження цивільних, сімейних на інших прав особи на період до виконання обов'язку щодо надання утримання; позбавлення батьківських прав; самостійне вирішення питання виїзду за межі України тим із батьків, хто проживає з дитиною; відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; обмеження права одного із батьків в управлінні майном дитини; звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька; звільнення подружжя від обов'язку надавати утримання; дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків; позбавлення права бути усиновителем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; суспільно корисні роботи за вчинення адміністративного правопорушення – ухилення від сплати аліментів; штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт або обмеження волі за вчинення злісного ухилення від сплати аліментів.

2. В Україні питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання отримало належне правове регулювання лише із прийняттям чинного Сімейного кодексу України 2002 року. До цього, акти сімейного законодавства, що діяло на українських землях, визначаючи аліментні обов'язки подружжя, батьків та дітей, не передбачали відповідальності за їх порушення. Виняток становили норми Галицького цивільного кодексу, який передбачав відповідальність батька за невизнання своєї позашлюбної дитини і несплати сум на її утримання у дво-, три- або чотирикратному розмірі, а також норми актів кримінального законодавства періоду Російської імперії та радянського часу, що визначали відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. На жаль,

існуюча нормативна база детально врегульовує лише питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків батьків щодо дітей. Невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином, а також адміністративна відповідальність, що застосовується до всіх учасників сімейних відносин, які допустили несплату аліментів понад шість місяців).

3. Переважна більшість держав Європейського Союзу (Франція, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва) у своїх цивільних кодексах не містить положень про сімейну відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання (передбачаючи окремі тимчасові обмеження за спеціальним законодавством та кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів); окремі види відповідальності визначені лише за сімейним законодавством Чехії, Естонії, Румунії та Італії. Законодавство Республіки Польща передбачає можливість застосування до боржника за аліментами права обов'язку для боржника зареєструватися як безробітний або як шукач роботи, а у випадку невиконання обов'язку боржником – компетентний орган приймає рішення про визнання аліментного боржника таким, що не виконує аліментних зобов'язань, що зумовлює можливість застосування до боржника ряду обмежень, в тому числі вилучення водійського посвідчення боржника та обмеження права керування транспортним засобом.

В Молдові та Вірменії передбачається відповідальність боржника по аліментам у вигляді пені, аналогічно тому, як це визначено в Україні (однак поширюються ці норми на усіх учасників сімейних відносин, які не виконали обов'язку щодо надання утримання).

У державах англо-американської правової системи відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання передусім кримінальна. Однак і в цих державах допускається застосування тимчасових обмежувальних заходів, таких як позбавлення водійських посвідчень, ліцензії на ловлю риби чи полювання, заняття оціночною, медіаторською діяльністю або ліцензії нотаріуса;

оприлюднення фотографій неплатників у мережі інтернет. Австралійське законодавство передбачає можливість стягнення із зобов'язаної особи штрафу у разі, якщо вона занижила суму свого доходу, що вплинуло на розмір аліментів.

4. Адміністративна відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання дитини: має публічно-правовий характер і застосовується судом (за порушення, передбачене ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення) або державним чи приватним виконавцем (щодо інших правопорушень), частково – майновий характер (в аспекті виплати штрафу, який сплачується на користь стягувача); підставою притягнення до відповідальності є невиконання виконавчого документу, виданого для примусового виконання невиконаного обов'язку щодо сплати аліментів, за умови якщо сукупний розмір заборгованості перевищив суму відповідних платежів з дня пред'явлення виконавчого документа до виконання; заходами відповідальності є громадські роботи, штраф або тимчасове обмеження прав; суб'єктом відповідальності є учасник сімейних відносин, який не виконав обов'язок щодо надання утримання після звернення до примусового виконання судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на сімейний договір, яким передбачався обов'язок щодо виплати аліментів; не стосується невиконання обов'язку щодо виплати інших грошових коштів, в тому числі які сплачуються добровільно; витрат, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткових витрат на дитину; витрат на догляд і лікування батьків; щодо надання утримання, яке надається в натуральній формі.

Зважаючи на те, що адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення лише за наявності вини особи, слід уточнити положення ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачивши, що її положення не застосовуються до випадків виникнення заборгованості по аліментах, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або

надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах. Також запропоновано зупинити перебіг строку обрахування заборгованості по аліментах на час дії цих обставин і його поновлення не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану.

Зважаючи на те, що застосовувати заходи адміністративної відповідальності у вигляді штрафу та тимчасових обмежень має не тільки державний виконавець, а й приватний виконавець, за умови що він здійснює провадження по виконанню відповідного судового рішення про стягнення аліментів або виконавчого напису нотаріуса на відповідному аліментному договорі, запропоновано надати приватному виконавцеві право складання протоколу про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати аліментів, як і відповідна адміністративна відповідальність, має ті ж підстави для застосування та публічно-правовий характер, однак застосовується виключно судами і лише до випадків ухилення від сплати аліментів на утримання дитини або непрацездатних батьків; має специфічні заходи – громадські роботи, обмеження волі або арешт – у разі вчинення злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, штраф, виправні роботи, громадські роботи або обмеження волі – у разі вчинення ухилення від сплати коштів на утримання батьків.

Запропоновано погодитися із висловленою в науковій літературі думкою про внесення змін до ст. 164 Кримінального кодексу України та ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, встановивши 6 місяців заборгованості для кваліфікації ухилення як кримінального правопорушення і 3 місяці – для кваліфікації ухилення як адміністративного правопорушення. Також, погоджуючись із висловленою у правовій доктрині думкою, запропоновано внести зміни до ст. 165 Кримінального кодексу України, присвяченій злісному ухиленню від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, поширивши її положення на ухилення від сплати аліментів на утримання

інших осіб, які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу України.

5. Майнова відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання власній дитині: застосовується до випадків невиконання обов'язку щодо виплати аліментів чи додаткових витрат на утримання малолітньої, неповнолітньої дитини, а також аліментів на утримання повнолітньої дитини, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу; застосовується незалежно від тривалості періоду невиконання обов'язку щодо надання утримання; поширюється лише на випадки, якщо відповідний обов'язок виплати аліментів або додаткових витрат встановлений рішенням суду або домовленістю між батьками; має майновий характер, відповідні суми пені та процентів стягуються на користь дитини; заходами відповідальності є пеня, проценти або інші майнові санкції, передбачені договором про сплату аліментів на дитину або шлюбним договором.

В ст. 196 СК України визначено вичерпний перелік майнових санкцій, які стягуються із осіб, які не виконали обов'язку щодо сплати аліментів на утримання дитини або додаткових витрат на дитину, та їх жорсткий розмір незалежно від того, встановлена відповідальність законом або договором. На нашу думку слід передбачити, що положення ст. 196 СК України в частині переліку майнових санкцій та їх розміру застосовуватимуться, якщо договором не буде встановлено інше. Це дозволить передбачити в договорі інший вид або більший розмір майнових санкцій до одного із батьків, який неналежно виконує свої аліментні обов'язки за договором.

Практика застосування ст. 196 СК України (що визначає стягнення неустойки у разі заборгованості по аліментах) Верховним Судом є досить неоднозначною. Так, раніше при розрахунку суми пені суд повинен був з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане, та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та

визначивши її загальну суму». В подальшому, з 2016 року при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів почали враховуватися сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. З 2018 року, нарахування пені не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення.

6. Відповідальність немайнового характеру батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину має ряд специфічних рис: основним заходом є тимчасові обмеження суб'єктивного права особи, передусім права на зайняття певних посад чи на отримання ряду адміністративних чи нотаріальних послуг; застосовується не органом публічної влади, а учасниками правовідносин, в яких бере участь боржник; застосовується або в момент вступу боржника у відповідні правовідносини (щодо зайняття відповідної посади державної служби або щодо отримання субсидії) або в період, коли боржник уже бере участь у таких правовідносинах (коли він уже обіймає відповідну посаду державної служби або виборну посаду); на відміну від тимчасових обмежень, що застосовуються за постановою державного чи приватного виконавця, мають приватно-правовий характер. Особливим видом відповідальності батьків за невиконання обов'язків щодо надання утримання є звільнення дочки, сина від обов'язку утримувати матір, батька у майбутньому, позбавлення батьківських прав та відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.

Зважаючи на те, що боржник не може бути обмежений у праві зайняття інших посад у органах державної влади (ніж ті, що наразі прямо передбачені чинним законодавством), навіть за наявності значної заборгованості по аліментах, запропоновано внести зміни до Законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» зміни щодо доповнення переліку осіб, які не можуть вступити на державну службу або службу в органах місцевого самоврядування особами, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового

виконання та передбачити звільнення таких осіб, якщо заборгованість перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців.

Запропоновано передбачити, що якщо причиною заборгованості стали поважні обставини, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах, перебіг строку заборгованості по аліментах зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану.

Запропоновано розширити перелік обмежень немайнового характеру, які можуть бути застосовані до боржників, які допустили заборгованість за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців, поширивши її на усі види адміністративних послуг, які надаються органами державної влади, місцевого самоврядування. Це стало б сигналом для боржника, який допустив значну заборгованість по аліментах і не ліквідував її навіть на етапі виконавчого провадження, виплатити заборговані кошти на дитину.

7. В СК України відсутня норма про відповідальність зобов'язаного подружжя за невиконання обов'язку щодо утримання непрацездатного подружжя або подружжя, яке потребує утримання у зв'язку із вихованням малолітніх дітей. Із змісту ст. 196 СК України не зрозуміло, чи вона поширюється лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини, як це випливає виходячи із знаходження цієї норми у відповідному розділі СК України. Слід погодитися із висловленою у правовій доктрині думкою про застосування положень ст. 196 СК України на усі аліментні відносини, у зв'язку із цим пропонуємо внесення відповідних змін до цієї статті. Зазначені пропозиції слід також поширити на випадки невиконання обов'язку щодо надання утримання колишньому подружжю та фактичному подружжю, викладені пропозиції по суті дозволять універсалізувати майнову відповідальність за невиконання аліментних зобов'язань та зобов'язань щодо участі у додаткових витратах, пов'язаних в тому числі із станом здоров'я або працездатністю учасника сімейних відносин.

Запропоновано поширити тимчасові обмеження, передбачені законодавством про державну службу не тільки на осіб, які мають заборгованість

зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість або дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, а й на подружжя та інших учасників сімейних відносин, що мають відповідну заборгованість.

8. За неналежне виконання або невиконання аліментних зобов'язань щодо малолітньої, неповнолітньої дитини іншими членами її сім'ї та родичами, а також повнолітньої особи щодо інших членів своєї сім'ї та родичів передбачено відповідальність у вигляді пені і штрафу залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання; відповідні обмеження у сфері надання адміністративних та нотаріальних послуг. Також обов'язок щодо надання утримання та відповідальність за його порушення (як майнового, так і немайнового характеру) можуть визначатися договорами про надання утримання, які є непоіменовані в сімейному законодавстві.

До осіб, яким передана на виховання дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування за невиконання обов'язків щодо надання дитині належного утримання, може бути застосовано такі заходи сімейно-правової відповідальності: дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. BürgerlichesGesetzbuch. *BundesministeriumdesJustiz.* URL:
<http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf>.
2. Civil Code of the Republic of Lithuania. *WIPO Lex.* URL:
<https://wipolex.wipo.int/ru/text/202048>.
3. Child Support (Assessment) Act 1989. *Commonwealth Consolidated Acts.*
URL: http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/csa1989294/
4. Codice Civile Italiano. *The Cardozo Electronic Law Bulletin.* URL:
http://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv.
5. Codul civil. URL: <https://www.codulcivil.ro>.
6. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. *eur-lex.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003R2201>.
7. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. *eur-lex.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0004>.
8. Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction. *eur-lex.*
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1111>.
9. Family Law Act 1975. *Commonwealth Consolidated Acts.* URL:
http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/fla1975114/#s61c.
10. Hungarian Civil Code. URL:

- https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf.
11. Kodeks karny. Grupa ArsLege.pl. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-karny/>
 12. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Grupa ArsLege.pl. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/#krio/tytul-i-malzenstwo/83/,krio/tytul-ii-pokrewienstwo-i-powinowactwo/96/>
 13. Kodeks wykroczeń. Grupa ArsLege.pl. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-wykroczen/>
 14. Matrimonial Causes Act 1973. UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18>.
 15. Uniform marriage and divorce act. *The National Conference of Commissioners on Uniform State Laws*. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments/viewdocument?DocumentKey=dcd8678c-bfe3-4612-9da1-520acb9c66b7>.
 16. Ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. Grupa ArsLege.pl. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-pomocy-osobom-uprawnionym-do-alimentow/>
 17. Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. *Zákony pre ľudí*. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36>.
 18. Аліменти: за несплату в Німеччині запроторять до в'язниці, а в Китаї можуть стратити. *Кременчуцький Телеграф*. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10097157-alimenti-za-nesplatu-v-nimechchini-zaprotorjat-do-vjaznici-na-3-roki-a-v-kitaji-mozhut-stratiti.html>.
 19. Антокольская М.В. Алиментные обязательства: Автореферат дисс... канд.юрид.наук. Спец.: 12.00.03 Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право М., 1988. 22 с.
 20. Антокольская М.В. Меры защиты и ответственности в алиментных обязательствах. *Советское государство и право*. 1990. № 8. С. 125-132.
 21. Апопій І. В. Заходи відповідальності у сімейному праві України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*: зб. наук. пр. Серія:

- Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 239–243.
22. Апопій І. В. Посилення відповідальності за ухилення від сплати аліментів. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 894, випуск 18. С. 60–67.
23. Апопій І. В. Сімейне право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
24. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2002. 187 с.
25. Ахмач Г. М. Договірні правовідносини членів сім'ї. Автореф. дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2009. 21 с.
26. Багач Е. М., Білоусов Ю. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Ліга, 2010. 577 с.
27. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України. Дис. ... докт.філ. спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
28. Балацька О. Р., Мартинюк Т. О. Новели сімейного законодавства щодо захисту прав дитини на належне утримання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1(21). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20bornnu.pdf>.
29. Басанська Н. В. Аліментні зобов'язання подружжя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 57-59. URL: http://lsey.org.ua/2_2018/15.pdf.
30. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності батьків за неналежне виконання аліментних зобов'язань за законодавством України та інших держав. *European political and law discourse*. 2021. Volume 8. Issue 2. С. 165-171.
31. Буряченко А. М. Поняття та зміст юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 64. С. 94-97.

- 32.Буряченко А. М. Правова природа відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання: до питання про зміст та співвідношення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 75-81.
- 33.Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 169-181.
- 34.Бутрин-Бока Н. С. Міжнародний досвід упровадження щодо аліментних зобов'язань подружжя в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 42-44.
- 35.Ватрас В. А. Джерела сімейного права. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Тернопіль, 2021. 516 с.
- 36.Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2008. 226 с.
- 37.Верховний Суд роз'яснив порядок нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/209095_verkhovniy-sud-roz yasniv-poryadok-narakhuvannya-pen-za-nesvochasnu-splatu-alimentv.
- 38.Відповідальність за несплату аліментів. «WikiLegalAid»: довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Відповідальність_за_несплату_аліментів.
- 39.Відповідальність за прострочення сплати аліментів. «WikiLegalAid»: довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Відповідальність_за_прострочення_сплати_аліментів.
- 40.Відповідальність неплатників аліментів: зарубіжний досвід. URL:

- <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-otvetstvennost-neplatelshhikov-alimentov-zarubezhnyj-opyt>.
- 41.Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
 - 42.Волохов О. С. Аліментні обов'язки інших членів сім'ї та родичів. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2010. Випуск 47. С. 418-424.
 - 43.Ворожейкин Е. М., Белякова А. М. Советское семейное право. М.: Юридическая литература, 1974. 304 с.
 - 44.Гражданский закон Латвийской республики. *Inlatplus*. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf>.
 - 45.Гражданский закон Чехии. URL: http://anesro.com/download/zakon/89-2012_Sb.pdf.
 - 46.Гражданский кодекс Грузии. *Законодательный вестник Грузии*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf>.
 - 47.Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). пер. с франц. В. Захватаев. отв. Ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
 - 48.Гражданский кодекс Чехии. Закон от 03.02.2012 г. *Ministerstvo spravedlnosti České republiky*. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf>.
 - 49.Гражданское уложение: Семейственное право. Проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии). Кн. 2 / Сост.: Саатчиан А.Л.; Под ред.: Тютрюмов И.М. М.: Волтерс Клувер, 2008. 664 с.
 - 50.Гресь Н. М. Окремі аспекти відповідальності за невиконання батьками аліментних зобов'язань. *Приватне та публічне право*. 2017. № 1. С. 9-13.
 - 51.Гресь Н. М. Проблемні питання відповідальності за несплату та прострочення сплати батьками аліментів на утримання неповнолітніх

- дітей. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 83-86. URL: http://par-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/6_2015.pdf.
52. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.
53. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 року № 893. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-п#n24>.
54. Діденко Є. Відповідальність за несплату аліментів: теоретичні й практичні аспекти. *Судебно-юридическая газета. Блог*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/118781-administrativna-vidpovidalnist-za-nesplatu-alimentiv-teoretichni-i-praktichni-aspekti>.
55. Дюка А. Все, що потрібно знати про аліменти у Франції. URL: <https://paris-ua.com/vse-shho-potribno-znaty-pro-alimenty-u-frantsiyi>.
56. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. К.: Ін Юре, 2009. 952 с.
57. Епрікян А. Аліментні обов'язки інших членів сім'ї та родичів: проблемні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 20-23.
58. Євко В. Наслідки ухилення від надання коштів на утримання дитини. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2015. № 5. URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/men05_2015_c108_Evko.doc.
59. Євтєєва Д. Про деякі питання застосування норми щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1. С. 117-127.
60. Єдиний реєстр боржників (заборгованість по аліментам). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors>
61. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 21-24.

- 62.Єфремова І. О. Поняття та правова природа заходів відповідальності в сімейному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 3. С. 39-43.
- 63.Єфремова І. О. Поняття та сутність відповідальності у сімейному праві. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 118-124.
- 64.Закон о семье. *HUGO.legal* URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ЗАКОН%20О%20СЕМЬЕ%2008.05.2022.pdf>.
- 65.Заочне рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 10 лютого 2020 року у справі № 2/728/54/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87492517>.
- 66.Заочне рішення Деснянського районного суду м. Києва від 2 лютого 2022 року у справі № 754/14833/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/102934204>.
- 67.Заочне рішення Києва-Святошинського районного суду Київської області від 23 червня 2020 року у справі № 369/3218/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91343658>.
- 68.Заочне рішення Охтирського районного суду Сумської області від 29 травня 2020 року у справі № 583/813/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89557797>.
- 69.Иоффе О.С. Советское гражданское право. Ч. III. Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. 347 с.
- 70.Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
- 71.Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (статті 1 – 212-24). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- 72.Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- 73.Кодекс про шлюб та сім'ю України від 27.06.1969 р. *Верховна Рада*

України.

Законодавство

України.

URL :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>.

- 74.Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Уклад.:
Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. За ред. Р. О. Стефанчука
та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
- 75.Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Уклад.:
Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. За ред. Р. О. Стефанчука
та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
- 76.Колеснікова М. В., Биряк Л. П. Деякі аспекти сплати аліментів в Україні
та за кордоном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С.
60-62. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/16.pdf.
- 77.Красвітна Т. П. Генезис зобов'язання подружжя з утримання.
Підприємництво, господарство і право. 2018. № 8. С. 28-32.
- 78.Красвітна Т. П. Зобов'язання подружжя по утриманню у сімейному праві.
Автореф. дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків,
2019. 24 с.
- 79.Красицька Л. В. Неустойка як гарантія захисту права дитини на
утримання. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць
Національного університету державної податкової служби України*.
2015. Випуск 1 (2). С. 182-189.
- 80.Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових
прав батьків і дітей : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця,
2015. 496 с.
- 81.Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових
прав батьків і дітей: монографія. К.: Ліра-К, 2014. 628 с.
- 82.Красицька Л. В. Стягнення неустойки як спосіб захисту права дитини на
утримання. *Право та управління*. 2012. № 1. С. 317–331.
- 83.КЦС ВС роз'яснив порядок нарахування пені за несвоєчасну сплату

- аліментів та розрахунок її граничної суми. *Юридична газета online*. 2022. 27 січня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/kcs-vs-rozyasniv-poryadok-narahunannya-peni-za-nesvoechasnu-splatu-alimentiv-ta-rozrahunok-yiyi-gran.html>.
84. Кулеба М., Простибоженко О., Савицька С. Неоднозначна неустойка. Висновки ВСУ щодо обрахування пені від суми несплачених аліментів спричинили невизначеність із застосуванням ст.196 СК. *Закон і бізнес*. 2017. № 12 (310). 25.03 – 31.03. URL: https://zib.com.ua/ua/print/128140-visnovki_vsu_schodo_obrahuvannya_peni_vid_sumi_nesplachenih_.html.
85. Логвінова М. В. Відповідальність у сімейному та спадковому праві. Відповідальність у приватному праві : монографія / [І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014 416 с. (Серія «Про українське право»). С.213-224.
86. Логвінова М.В. Особливості сімейно-правових санкцій. Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Київ, 22-23 травня 2009 року): Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Методология частного права: современное состояние и перспективы развития». Ред. кол. О.Д.Крупчан (голова), Н.С.Кузнєцова, Я.М.Шевченко та ін. К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 174-179.
87. Логвінова М. В. Поняття сімейно-правової відповідальності. URL: <http://lib.ru.if.ua:8080/bitstream/123456789/2691/1/М.Логвінова.%20Поняття%20сімейно-правової%20відповідальності.pdf>.
88. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2006. 194 с.
89. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. К.: Издательство Киевского университета, 1960. 64 с.
90. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей

- за сімейним та цивільним законодавством України. Автореф. дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К, 2001. 19 с.
- 91.Мироненко В. П. Наявність небезпеки для виховання та розвитку дитини – визначальна умова для її відібрання у батьків. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 254-263.
 - 92.Мироненко В. П. Сімейне право України: підручник / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко; за заг. ред. В. П. Мироненко. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
 - 93.Михальнюк О. Договір подружжя про надання утримання. *Юридична Україна*. 2015. № 2. С. 19-25.
 - 94.Назаренко М. Аналіз судової практики щодо визначення підстав, коли в діях особи наявне злісне ухилення від сплати аліментів. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/analiz-sudovoyi-praktyky-shhodo-vyznachennya-pidstav-koly-v-diyah-osoby-nayavne-zlisne-uhylennya-vid-splaty-alimentiv>.
 - 95.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2008. 1216 с.
 - 96.Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є.О. Харитонова. Х.: ТОВ “Одіссей”, 2006. 552 с.
 - 97.Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2003. 464 с.
 - 98.Неволин К. А.: История российских гражданских законов: Введение и книга первая о союзах семейственных. СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1857. 444 с.
 - 99.Оніщенко О. В., Ніколаєць Ю. М. Відповідальність батьків за прострочення сплати аліментів: окремі питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2012. Випуск 20. Частина II. Том 1. С. 219-221.

100. Положення про дитячий будинок сімейного типу: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text>.
101. Положення про прийомну сім'ю: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text>.
102. Пономаренко О. М. Деякі проблемні питання стягнення аліментів за договором. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 168-173.
103. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року № 189. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-п>.
104. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п#Text>.
105. Порядок стягнення аліментів з громадянина Польщі. *УГСІЛ*. URL: <https://helsinki.org.ua/questions/poryadok-styahnennya-alimentiv-z-hromadyanyna-polschi/>
106. Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 711/679/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102704816>.

107. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2020 року по справі № 362/4462/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90616084>.
108. Постанова Верховного Суду 28 жовтня 2020 року в справі № 610/1213/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692096>.
109. Постанова Верховного Суду від 14 грудня 2020 року в справі № 661/905/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93708957>.
110. Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі №333/6020/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81573936>.
111. Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2019 року у справі № 235/4359/16-ц. Закон Онлайн. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84406336>.
112. Постанова Верховного Суду від 19 серпня 2021 року у справі № 175/3922/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088596>.
113. Постанова Верховного Суду від 27 червня 2019 року у справі № 635/6679/16-ц. *Протокол.* URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_27_06_2019_roku_u_spravi_635_6679_16_ts.
114. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2020 року у справі № 484/2230/17. *Протокол.* URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_31_01_2020_roku_u_spravi_484_2230_17.
115. Постанова Верховного Суду від 6 листопада 2018 року № 723/852/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78626754>.

116. Постанова Виноградівського районного суду Закарпатської області від 15 листопада 2019 року у справі № 299/3478/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85727614>.
117. Постанова Вінницького міського суду Вінницької області від 22 грудня 2020 року у справі № 127/25723/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93833950>.
118. Постанова Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 6 квітня 2022 року у справі № 211/984/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103874815>.
119. Постанова Заводського районного суду м. Миколаєва від 3 грудня 2020 року у справі № 487/5856/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93458629>.
120. Постанова Корабельного районного суду м. Миколаєва від 23 березня 2021 року у справі № 488/724/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95764258>.
121. Постанова Підволочиського районного суду Тернопільської області від 28 січня 2021 року у справі № 604/78/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94473874>.
122. Постанова Роменського міськрайонного суду Сумської області від 8 листопада 2021 року у справі № 585/3005/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100906338>.
123. Постанова Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 5 травня 2021 року у справі № 683/1062/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96716461>.
124. Постанова Тальнівського районного суду Черкаської області від 25 березня 2019 року у справі № 704/286/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80704131>.

125. Постанова Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 26 травня 2021 року у справі № 685/613/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97168374>.
126. Правила опіки та піклування: затверджені спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>.
127. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-IX#Text>.
128. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
129. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 року (втратив чинність). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.
130. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 7 грудня 2017 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19>.
131. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 3 липня 2018 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19>.
132. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року. *Законодавство України*. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.

133. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
134. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.
135. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>.
136. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду від 15 травня 2006 року № 3. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>.
137. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
138. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.
139. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
140. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
141. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав:

- Постанова Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3. *Законодавство України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.
142. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
143. Про спрощення порядку надання населенню субсидій я відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 року № 848. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п#Text>.
144. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>.
145. Простибоженко О. С. Аліментний виконавчий напис нотаріуса: ідеї щодо удосконалення національного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2020. Випуск 37. С. 42-47.
146. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
147. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 18 жовтня 2021 року у справі № 274/4481/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100372402>.
148. Рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 21 липня 2020 року у справі № 310/3985/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90499166>.
149. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 27 квітня 2020 року у справі № 361/1896/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88997396>.
150. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 24

- червня 2021 року у справі № 361/7580/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/99492621>.
151. Рішення Верховного Суду України від 11 березня 2009 року за № 6-23290св08. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/32684>.
152. Рішення Верховного Суду України від 30 червня 2010 року за № 6-17180св09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/10397569>.
153. Рішення Виноградівського районного суду Закарпатської області від 9 серпня 2021 року у справі № 299/604/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/99129889>.
154. Рішення Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 15 вересня 2020 року у справі № 473/2756/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/91583259>.
155. Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 15 серпня 2018 року у справі № 754/1167/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/76152020>.
156. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 11 травня 2022 року у справі № 947/36575/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104303353>.
157. Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 9 вересня 2020 року у справі № 346/2803/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/91409747>.
158. Рішення Коломийського районного суду Івано-Франківської області від 24 травня 2022 року у справі № 346/1136/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104489236>.
159. Рішення Костопільського районного суду Рівненської області від 1 липня 2021 року у справі № 564/568/21. *Єдиний державний реєстр*

- судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98099099>.
160. Рішення Краси́лівського районного суду Хмельницької області від 24 листопада 2020 року у справі № 677/1944/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93064397>.
161. Рішення Красно́пільського районного суду Сумської області від 16 січня 2020 року у справі № 578/1342/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86976864>.
162. Рішення Крюківського районного суду м. Кременчука від 21 липня 2021 року у справі № 537/4221/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98501174>.
163. Рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 4 листопада 2020 року у справі № 539/1840/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92647940>.
164. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 травня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/96917886>.
165. Рішення Московського районного суду м. Харкова від 31 серпня 2020 року у справі № 643/6665/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91449700>.
166. Рішення Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 29 жовтня 2020 року у справі № 396/67/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92608001>.
167. Рішення Обухівського районного суду Київської області від 20 січня 2021 року у справі № 372/3410/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94266565>.
168. Рішення Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 21 травня 2020 року у справі № 456/895/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89415093>.
169. Рішення Теплицького районного суду Вінницької області від 3 червня 2020 року у справі № 144/1353/19. Єдиний державний реєстр судових

- рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89664361>.
170. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 30 вересня 2020 року у справі № 766/2128/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92145132>.
 171. Рішення Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 15 січня 2021 року у справі № 337/982/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94345650>.
 172. Рішення Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 31 серпня 2021 року у справі № 336/3157/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99368133>.
 173. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. К.: Ін Юре, 2018. 301 с.
 174. Розгон О. Законне та договірне регулювання утримання фактичного подружжя. *МЕН*. 2016. № 4 (88). С. 155-161.
 175. Розгон О. В. Порівняльний аналіз правового регулювання аліментних зобов'язань щодо утримання дитини в Україні та Латвії. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 76–81.
 176. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве. Львов: Вища школа, 1985. 180 с.
 177. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання : конспект лекцій. Львів : Львів. ун-т, 1973. 59 с.
 178. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
 179. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
 180. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник : академічний курс. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
 181. Сайко Л. Ю. Окремі аспекти процедури примусового виконання рішень судів про стягнення аліментів. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream->

download/123456789/29044/1/alimony.pdf;jsessionid=3DC7F55C4A875A0D
EE9A0AE9DDF12B64

182. Сапейко Л. В. Загальна характеристика аліментного зобов'язання батьків щодо неповнолітніх дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № Спец. Вип. С. 334-338.
183. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей. Спец.: 12.00.03 Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Х., 2003. 187 с.
184. Семейный кодекс Республики Армения. *Национальное собрание Республики Армения*. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2124&lang=rus>.
185. Семейный кодекс Республики Молдова. *Ministerul Justiției. Государственный реестр правовых актов*. URL: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/8475>.
186. Сімейне право: підручник. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2004. 400 с.
187. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: Наук.-практ. посіб. з інформ. додатком налазерному носії: У 2 кн. / Драгнєвіч Л. Ю., Пульнєва О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін. / За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 896 с.
188. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
189. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
190. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
191. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.

192. Скрипник В. Аліменти як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 60-65.
193. Сокол О. О. Історико-правовий аналіз розвитку протидії ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. *Держава та регіони. Серія Право*. 2015. № 4 (50). С. 88-94.
194. Ст. 111-1 Кодекс РБ о Браке и Семье 278-З от 9.07.1999 г. Kodeksy-by.com. URL: https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje/111-1.htm.
195. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. / Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо; рэдкал. Т.І. Доўнар [і інш.]. Мінск: Тэсей, 2003. 352 с.
196. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А.С. Шагун. Мінск : Беларусь, 2002. 207 с.
197. Стягнення неустойки (пені) за несвоєчасну сплату аліментів. «WikiLegalAid»: довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL: [https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Стягнення_неустойки_\(пені\)_за_несвоєчасну_сплату_аліментів](https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Стягнення_неустойки_(пені)_за_несвоєчасну_сплату_аліментів).
198. Судова практика: справи про прострочення або несплату аліментів. *Служба у справах дітей Малолюбашанської ради Рівненської області*. URL: <https://mlubashanska-gromada.gov.ua/news/1633596392>.
199. Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України: Узагальнення судової практики Верховним Судом України від 1 лютого 2013 р. *Законодавство України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13>.
200. Труба В. І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство*. 2014. Т. 19, Вип. 3. С. 44-49.

201. Труба В. І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 12. Том 2. С. 4-7.
202. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB) Научно-практический комментарий и перевод текста закона. Potsdam: *Universitätsverlag Potsdam* 2021. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuauflage_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.
203. Уголовный кодекс Франции (переклад на російську). *Юрист-Онлайн*. URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf.
204. У Латвії неплатників аліментів будуть позбавляти водійських прав. *LB.ua: веб-сайт*. URL: https://ukr.lb.ua/world/2016/12/01/352342_latvii_neplatnikiv_alimentiv.htm.
205. Філіп'єв А. О. Загальний огляд цивільних процесуальних норм Регламенту Ради ЄС № 4/2009 від 18 грудня 2008 р. про юрисдикцію, право, що підлягає застосуванню, визнання і виконання судових рішень, а також співпрацю у справах пов'язаних із аліментними зобов'язаннями. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1(9) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14faoiaz.pdf>.
206. Філіп'єв А. О. II Брюсельський регламент як джерело міжнародного приватного права ЄС: Загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2012. Випуск 19. Том 2. С. 144-148.
207. Ханович Є. Д. Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2019. 229 с.
208. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навчальний посібник. Том. 1. За ред. В.Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім «Ін Юре»,

2000. 472 с.

209. Цвєтошенко А. Додаткові витрати на дитину та їх відмінність від аліментів: на що треба звернути увагу. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dodatkoviy-vytraty-na-dytynu-ta-yih-vidminnist-vid-alimentiv-na-shho-treba-zvernuty-uvagu>.
210. Цивільний кодекс для Східної Галиції 1797 р.=Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII. Пер. с лат. Л. Гужви; Під ред. О. Кутателадзе. К.: Юрінком Інтер, 2018. 660 с.
211. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
212. Чугунков Р. С. Нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. *Наше право*. 2014. № 4. С. 179-184.
213. Шевченко О. Наскільки жорстке в Україні законодавство про аліменти? *Українська правда*. 2018. 2 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/05/2/7179253>.
214. Шершньова О. А. Правове регулювання відносин утримання (алементування): термінологічна проблема. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Випуск 114 (Частина II). С. 67-72.
215. Щотижневий аналіз судової практики з сімейного права. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/shhotyzhnevyyj-analiz-sudovoyi-praktyky-z-simejnogo-prava>.
216. Як у світі карають злісних неплатників аліментів. *Obozrevatel : веб-сайт*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/law/yak-v-sviti-karayut-zlisnih-neplatnikov-alimentiv.htm>.
217. Ярошенко А. С., Костенко О. М. Особливості запровадження штрафу за заборгованість зі сплати аліментів з метою посилення захисту права дитини на належне утримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 84-86.
218. Ярошенко А. С., Костенко О. М., Гасанов Е. Д., Калашнік Р. В. Особливості адміністративної відповідальності за несплату аліментів.

Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 2. С. 281-284. URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/767927.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ***в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 169-181. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/75-76_169-181/pdf. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.18>

2. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності батьків за неналежне виконання аліментних зобов'язань за законодавством України та інших держав. *European political and law discourse*. 2021. Volume 8. Issue 2. С. 165-171. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-2/25.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.2.23>.

3. Буряченко А. М. Правова природа відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання: до питання про зміст та співвідношення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 75-81. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/download/1152/1196>. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.075>.

4. Буряченко А. М. Поняття та зміст юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. № 64. С. 94-97. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/236838/235411>. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.17>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Буряченко А. М. Право на утримання у сімейному праві у контексті реалізації конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 85-89.

6. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 246-248.

7. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків інших членів сім'ї та родичів за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 168-170.

8. Буряченко А. М. Додаткові обмеження, які застосовуються до суб'єктів сімейного права за невиконання аліментних зобов'язань. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної on-line конференції (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 269-272.

9. Буряченко А. М. Юридична відповідальність за невиконання договору подружжя про надання утримання. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 травня 2021 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 50-52.

10. Буряченко А. М. До питання про врахування негідної поведінки учасників сімейних відносин при вирішенні питання про реалізацію права на надання утримання. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 147-148.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Також результати дисертаційного дослідження отримали апробацію на: Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року), Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 р.), V Міжнародній науково-практичній on-line конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 21-22 травня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Двадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 р.).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/18-2022/101491 (949155)

" 23 " червня 2022 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

БУРЯЧЕНКА Анатолія Миколайовича у законотворчу діяльність

Комісія у складі: голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Костіна А.Є., члена Комітету Дирдіна М.Є. та керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Буряченка Анатолія Миколайовича – аспіранта Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на тему: «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження поняття та правової природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення сімейного законодавства в частині правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання дітям, батькам, подружжю, іншим членам сім'ї та родичам.

Цей акт наданий для подання у відповідну спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Голова Комітету

А.Є. КОСТІН

Член Комітету

М.Є. ДИРДІН

Керівник секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

Підпис Костіна А.Є., Дирдіна М.Є.
підтверджую
Вікторія Савицька Мартиненко
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
« 23 » червня 2022 р.

Апарат Верховної Ради України
04-26/18-2022/101491 від 23.06.2022
949155

164.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перша проректорка
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

Ірина КОВТУН

А К Т

про реалізацію результатів наукових досліджень

**Буряченка Анатолія Миколайовича на тему «Відповідальність за
невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві»**

Комісія у складі: голови, в.о. декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Якимчук Світлани Олексіївни, доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Сердечної Ірини Леонідівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Буряченка Анатолія Миколайовича наукові положення і висновки з теми «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані у дисертації наукові публікації:

1. Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. № 3-4 (75-76). С. 169-181.

2. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності батьків за неналежне виконання аліментних зобов'язань за законодавством України та інших держав. *European political and law discourse*. 2021. Volume 8. Issue 2. С. 165-171.

3. Буряченко А. М. Правова природа відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання: до питання про зміст та співвідношення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 75-81.

4. Буряченко А. М. Поняття та зміст юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 64. С. 94-97.

5. Буряченко А. М. Право на утримання у сімейному праві у контексті реалізації конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 85-89..

6. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький:

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 246-248.

7. Буряченко А. М. До питання про правове регулювання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків інших членів сім'ї та родичів за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 168-170.

8. Буряченко А. М. Додаткові обмеження, які застосовуються до суб'єктів сімейного права за невиконання аліментних зобов'язань. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали V Міжнародної науково-практичної on-line конференції* (м. Суми, 20-21 травня 2021 р.). Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 269-272.

9. Буряченко А. М. Юридична відповідальність за невиконання договору подружжя про надання утримання. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 травня 2021 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 50-52.

10. Буряченко А. М. До питання про врахування негідної поведінки учасників сімейних відносин при вирішенні питання про реалізацію права на надання утримання. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Двадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 1 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 147-148.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками кафедри цивільного права та процесу Хмельницького

університету управління та права імені Леоніда Юзькова та були включені до матеріалів лекційних занять з дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права», «Джерела сімейного права».

Голова комісії:

в.о. декана юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії:

доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
кандидатка юридичних наук, доцентка

Світлана ЯКИМЧУК

доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
кандидатка юридичних наук, доцентка

Ірина СЕРДЕЧНА

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законів України з питань вдосконалення правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести зміни до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення такого змісту:

1) викласти ч. 1 цієї статті в такій редакції:

«Несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків, родичів, інших членів сім'ї, інших осіб, , які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, – тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин».

2) ч. 2 цієї статті виключити.

3) примітку до цієї статті доповнити абзацем такого змісту:

«Положення цієї статті не застосовуються до випадків виникнення заборгованості по аліментах, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах. Перебіг строку, визначений у частинах 1 та 2 цієї статті зупиняється на час дії цих обставин і поновлюється не раніше закінчення дії воєнного або надзвичайного стану».

II. Внести зміни до ч. 2 ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення, доповнивши її п. 26 такого змісту:

«26) приватні виконавці (стаття 183-1);»

III. Внести зміни до Кримінального кодексу України такого змісту:

1) викласти примітку до ст. 164 Кодексу в такій редакції:

«Примітка. У статтях 164 і 165 цього Кодексу під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання учасників сімейних відносин слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів».

2) викласти назву та ч. 1 ст. 165 Кодексу в такій редакції:

«Стаття 165. Ухилення від сплати коштів на утримання інших осіб, які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу.

Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання інших осіб, які мають право на утримання відповідно до положень Сімейного кодексу України – карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років».

IV. Викласти ч. 5 ст. 75 Сімейного кодексу України в такій редакції:

«5. Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, який вчинив умисне кримінальне правопорушення щодо другого з подружжя, якщо це встановлено судом».

V. Доповнити ст. 78 Сімейного кодексу України ч. 3 такого змісту:

«3. Договір про надання утримання може бути укладено подружжям також щодо надання утримання подружжю у разі розірвання шлюбу, а також щодо утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою особами, які вказані у ст. 91 цього Кодексу».

VI. Викласти перший абзац ч. 2 ст. 185 Сімейного кодексу України в новій редакції:

«2. Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення, або договором, укладеним батьками дитини».

VII. Внести зміни до ст. 196 Сімейного кодексу України такого змісту:

1) викласти перший абзац ч. 1 цієї статті в такій редакції:

«У разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення (якщо інше не передбачено договором про надання утримання) від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості».

2) доповнити статтю ч.ч. 5, 6, 7 та 8 такого змісту:

«5. Положення ч. ч. 1 – 4 цієї статті також поширюються на випадки невиконання виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за договором з підстав, передбачених ст. ст. 75, 76, 84, 86, 88, 91, 198, 199, 202, 265 – 271 цього Кодексу, а також у разі неучасті у додаткових витратах відповідно до ст. ст. 90 і 203 цього Кодексу.

6. У випадку виникнення заборгованості по сплаті аліментів, до винної особи можуть бути застосовані тимчасові обмежувальні заходи, передбачені Законами України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про Бюро економічної безпеки України», «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також окремі тимчасові обмеження, пов'язані із внесенням боржника до Єдиного реєстру боржників.

7. Положення цієї статті, а також законів, вказаних у ч. 6 цієї статті (в частині встановлення тимчасових обмежувальних заходів) не застосовуються до випадків виникнення заборгованості по аліментах або додаткових витратах на дитину, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах.

8. Учасники сімейних відносин можуть врегулювати особливості відповідальності за прострочення аліментів та інших платежів у договорі, зокрема у формі пені, штрафу, процентів, а також тимчасових обмежень, пов'язаних із розпорядженням майном, що належить боржнику у аліментних правовідносинах. Положення ч.ч. 1 – 5 цієї статті поширюються лише на випадки договірної врегулювання відповідальності за прострочення аліментів та інших платежів, якщо положення договору погіршують гарантії для одержувачів аліментів порівняно із положеннями цієї статті».

VIII. Ст. 201 Сімейного кодексу України викласти в новій редакції:

«Стаття 201. Застосування норм цього Кодексу до відносин щодо обов'язку батьків утримувати повнолітніх дочку, сина

1. До відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 185, 187, 189-192 і 194-197 цього Кодексу».

IX. У ч. 2 ст. 268 Сімейного кодексу України виключити п. 2.

X. Внести зміни до Закону України «Про Кабінет Міністрів України»:

1) внести зміни до ч. 5 ст. 8, доповнивши її новим абзацем такого змісту:

«У разі наявності у претендента на посаду члена Кабінету Міністрів України на момент внесення пропозиції стосовно кандидатури на відповідну посаду, заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення

виконавчого документа до примусового виконання, унесенні подання на призначення особи відмовляється».

2) слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XI. Внести зміни до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»:

1) внести зміни до першого абзацу ч. 2 ст. 9, доповнивши його реченням такого змісту:

«Пропозиція міністра щодо призначення на посаду першого заступника міністра, заступника міністра не може бути внесена у разі наявності у претендента заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання».

2) у абзаці другому ч. 2 ст. 9 слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XII. Внести зміни до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XIII. Внести зміни до Закону України «Про прокуратуру»: слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XIV. Внести зміни до Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними

від корупційних та інших злочинів»: слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XV. Внести зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань»: слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XVI. Внести зміни до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»: слова «заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини» по тексту Закону замінити на «заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору».

XVII. Внести зміни до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про державну службу», доповнивши її п. 9 такого змісту:

«9) має заборгованість зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання».

XVIII. Внести зміни до ч. 1 ст. 83 Закону України «Про державну службу», доповнивши її п. 10 такого змісту:

«10) у разі наявності заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання».

XIX. Внести зміни до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», доповнивши її п. 6 такого змісту:

«б) які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання».

XX. Внести зміни до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», доповнивши її новим абзацем такого змісту:

«наявності заборгованості зі сплати аліментів на утримання особи, яка має право на утримання відповідно до Сімейного кодексу України або договору, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання».

XXI. Внести зміни до п. . 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про адміністративні послуги», виклавши його в новій редакції:

«б) перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги, в тому числі якщо на момент звернення особи за наданням адміністративної послуги заявник внесений до Єдиного реєстру боржників, у тому числі за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці».

XXII. Внести зміни до ч. 1 ст. 45 Закону України «Про адміністративні послуги», доповнивши її новим п. 7 наступного змісту:

«7) заява про надання адміністративної послуги особи, яка на момент звернення була внесена до Єдиного реєстру боржників, у тому числі за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів за наявності заборгованості з відповідних платежів понад три місяці».

XXIII. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.